

Редакційна колегія:

ВІДНЯНСЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України;
ГУБЕРСЬКИЙ Л.В.,
доктор філософських наук, професор, академік НАН України, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
ГУМЕНЮК Б.І.,
доктор історичних наук, професор, МЗС України;
ДЕНИСЕНКО А.В.,
кандидат історичних наук, головний редактор наукового щорічника «Україна дипломатична»;
ДАНИЛЕНКО С.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
ЖАЛОБА І.В.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
КОПІЙКА В.В.,
доктор політичних наук, професор, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
КОШПЕЛЬ О.А.,
доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
КОСМИНА В.Г.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
КУДРЯЧЕНКО А.І.,
доктор історичних наук, директор Інституту всесвітньої історії НАН України;
КУЛІНІЧ М.А.,
кандидат історичних наук, МЗС України;
КУЛЬЧИЦЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу Інституту історії України НАН України;
МАНЖОЛА В.А.,
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
МАТЯШ І.Б.,
доктор історичних наук, професор, голова Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин України
НОБІС А.,
доктор історичних наук, професор, Вроцлавський університет (Республіка Польща);
ПЕРЕПЕЛИЦЯ Г. М.,
доктор політичних наук, професор, директор Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України;
ПОГОРСЬКА І.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут всесвітньої історії НАН України;
РЕНДЮК Т.Г.,
доктор історичних наук, МЗС України;
ТАУКАЧ О.Г.,
головний редактор журналу;
ТРОЯН С.С.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
ЦІВАТИЙ В.Г.,
кандидат історичних наук, доцент, перший проректор Дипломатичної академії України при МЗС;
ЧЕКАЛЕНКО Л.Д.,
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС;
ШЕРГІН С.О.,
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС;

Рекомендовано до друку Вченою радою Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України, протокол № 15 від 09.03.2017 року, для «ЗС» № 04/2017 (історичні науки).

НАД НОМЕРОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Ольга Таукач, Юлія Валєєва, Леся Савчин, Анатолій Корж, Олексій Суслін. Відповідальний за випуск Володимир Семенов.

Позиція авторів не завжди збігається з позицією редакції. Усі права захищені. Передрук матеріалів без посилання на «Зовнішні справи» не дозволяється. Редакція не несе відповідальності за зміст рекламних оголошень. «Зовнішні справи», науковий журнал 2017, № 4. Виходить щомісяця. Засновники – Міністерство закордонних справ України, Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України, Державне підприємство «Журнал Міністерства закордонних справ України «Політика і час».

Адреса редакції: 01018, м. Київ, Михайлівська площа, 1.

Телефон/факс: +38 (044) 279-39-18

Адреси електронної пошти і сайту: o.taukach@mfa.gov.ua,

www.uaforeignaffairs.com

Видавець: ДП «Політика і час»

Реєстраційне свідоцтво КВ № 14838-3809 ПР від 29 грудня 2008 р.

Друк: ТОВ «Вістка». Тираж 1000 примірників. Відпускна ціна редакції – 30 гривень. Передплатний індекс – 74402. «Зовнішні справи», 2017.

І знову весна. Гомін пташок, ніжна зелень молодих пагонів, зухвалі сонячні промінчики на острівцях уцілілого асфальту.

Христос Воскрес! Воістину Воскрес!

Цьогорічні великодні свята від череди минулих відрізняє відсутність у столиці пофарбованих білим вапном стовбурів дерев і бордюрів. Саме вони, на відміну від тротуарних та автошляхових ям, потрапили під незламну невинність декомунізації.

Хто стане наступним покаранням у цій принциповій боротьбі з примарами минулого? Чи є ліки, здатні послабити посттравматичний синдром войовничих борців із власною тіннію? Кажуть, найкращий лікар – це час. Досвід сучасників, які, здається, навіки застрягли у тенетах класової боротьби невідомо кого із ким, за що і проти чого, свідчить, що й чверть сторіччя – лише мить на шляху як світоглядних змін, так і пошуків істини. А, може, все набагато простіше. Декомунізувати безіменні дерева і бордюри, навіть іменні вулиці та міста незрівнянно легше, ніж глибинно і переконливо українізувати та патріотизувати окремо взятого ім'ярека.

Кажуть, однієї ночі у провінції, де знаходився монастир, несподівано вивав потужний снігопад. Ранком учні йшли до медитаційної зали, торуючи собі стежку у метрових снігових заметах. Коли всі зібралися в класі, Учителю запитав: «Скажіть, що нам потрібно зараз робити?»

– Треба молитися, щоб якнайшвидше настала відлига, – відповів один.

– Варто перечекати стихію у своїй келії, а сніг нехай йде своїм шляхом, – запропонував інший.

– Тому, хто пізнав істину, має бути однаково – чи є сніг, чи його немає, – промовив третій, наймудріший з усіх.

– Я вислухав вас, – підсумував Учителю, – а тепер почуйте мої слова...

І всі затихли в очікуванні великого одкровення:

– Беріть лопати і хутко йдіть прибирати!

Читаймося!

Наш передплатний індекс – 74402

Передплатити «Зовнішні справи» ви можете у наших партнерів:

- ДП «Преса». Тел./факс: +38 (044) 289-07-74;
- Агентство ТОВ «АС-Media». Тел.: + 38(044) 353-88-17, + 38(044) 353-88-16, fax: +38(044) 353-88-15;
- ТОВ «Фірма „Періодика“. Тел.: + 38(044) 550-94-51, +38 (044) 550-41-33, через термінали самообслуговування мережі «24 nonstop» та в мережі Інтернет на сайті www.epodpiska.com

Наказом Міністерства освіти і науки України від 21 листопада 2013 р. №1609 «З.С.» включено до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «Історичні науки».

Вимоги до матеріалів – на сайті www.uaforeignaffairs.com

12

15

18

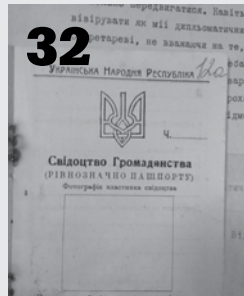
23

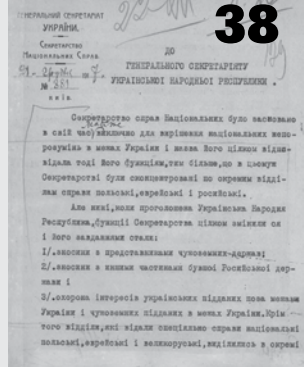
28

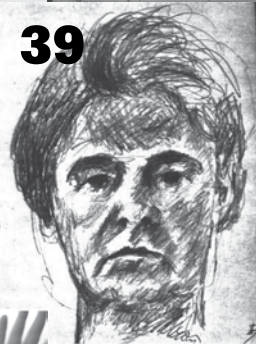
32

38

39

44

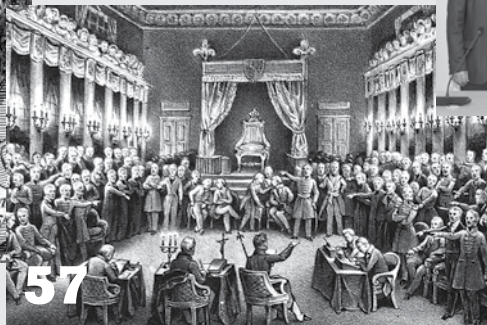
48

52

57

62

ПОЛІТИКА

5 Європарламент підтримав надання Україні безвізового режиму

6 Олександр Павленко. Проблема міжнародного статусу Косова в контексті окупації Криму

12 Парвана Тельман кизи Рустамова. Нагірний Карабах: Ходжалинський геноцид

15 Михайло Юнгер. Вплив загальної амністії 1963 року на міжнародний імідж режиму Яноша Кадара

18 Ірина Голубовська, Тетяна Орлова. Американські цінності в інавгураційних промовах Барака Обами і Дональда Трампа

100-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ. ДОКУМЕНТИ. ПОДІЇ. ПЕРСОНИ

23 Ігор Дацків. Дипломатичні орієнтири Української Центральної Ради на Антанту: здобутки і втрати

28 Павло Гай-Нижник. Україна-Франція: встановлення міждержавних взаємин

32 Ірина Матяш. Перше українське консульство в Москві: спроба встановлення консульських зносин Української Держави із радянською Росією

38 Документи з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України

БЕЗПЕКА

44 Людмила Чекаленко. Концепції безпеки: сучасне прочитання

ДИПЛОМАТІЯ

48 Сергій Давидчук. Українсько-ізраїльські відносини (2014-2016 рр.)

ІСТОРІЯ

52 Теофіл Рендюк. Євангеліє, видане гетьманом України Іваном Мазепою та господарем Валахії К.Бринковяну у 1708 році арабською мовою у м. Алепо (Сирія): невідомі аспекти. Частина I

57 Геннадій Корольов. „Шеф ніякої держави”: ідея Європи Адама Чарторийського

ГДП

60 Манодж Кумар Бхарті про особливості становлення та розвитку своєї країни (лекція Посла Індії в прес-центрі ГДП)

62 Нові правила візової політики в Україні

60

Європарламент підтримав надання Україні безвізового режиму

6 квітня Європейський парламент підтримав пропозицію Європейської комісії надати Україні безвізовий режим. Відповідне голосування відбулося в рамках пленарного засідання Європарламенту в Страсбурзі. «За» проголосував 521 депутат ЄП, «проти» – 75, утримались – 36.

Як відомо, Єврокомісія запропонувала видалити Україну з додатку II законодавчого акту № 539/2001 зі списком країн, громадяни яких повинні мати візи для перетину зовнішнього кордону, та внести її у список, на які ці вимоги не поширюються.

Після голосування в Європарламенті рішення має бути підтверджене на засіданні Комітету постійних представників країн-членів Євросоюзу (COREPER) з подальшим затвердженням Радою ЄС. Далі текст законодавчого акту має бути підписаний президентом Європарламенту і представником головної у ЄС країни (Мальта) з подальшою публікацією в Офіційному журналі ЄС. Рішення набуде чинності через 20 днів після публікації.

Напередодні, 5 квітня, в Європарламенті відбулося обговорення питання безвізу, під час якого було констатовано, що Україна у виконанні вимог для запровадження безвізового режиму з Євросоюзом «навіть перевершила очікування» у плані втілення реформ. Про це під час дебатів заявив польський депутат від групи «Європейська народна партія» Міхал Боні, який виступав від імені депутата Марії Габріель (Євро-

пейські народники, Болгарія). Він зауважив, що доповідач Комітету з громадянських свобод, юстиції та внутрішніх справ Марія Габріель, яка відповідає за питання лібералізації візового режиму для громадян України, дозволила йому виступити від її імені.

Боні нагадав, що 28 лютого завершилися міжінституційні переговори між Європарламентом, Радою ЄС і Єврокомісією щодо ухвалення рішення з візової лібералізації для України. Це рішення було підтверджене Комітетом постійних представників країн-членів ЄС (COREPER) та Комітетом Європарламенту з питань громадянських свобод.

Президент Європейського парламенту Антоніо Таяні під час телефонної розмови з Президентом України Петром Порошенком привітав українців з ухваленням рішення про надання безвізового режиму.

«Глава держави подякував за історичне рішення, яке ухвалив Європарламент сьогодні: 521 депутат проголосував за надання безвізового режиму для громадян України», – йдеться у повідомленні.

Порошенко також подякував Європарламенту за послідовну позицію з підтримки територіальної цілісності України.

Президент України зазначив, що 521 євродепутат твердо висловив підтримку України. Він заявив про те, що працюватиме з лідерами європейських країн щодо пришвидшення остаточного рішення про надання Україні «безвізу».

За словами Президента України, потужну підтримку з цього питання надала переважна більшість політичних сил, окрім маргінальних проросійських, пропутінських партій. Як наголосив Порошенко, 521 євродепутат твердо висловив свою цілковиту підтримку України.

«Глибоко вдячний Президентові Європарламенту, доповідачам Європарламенту з українського питання, делегації зі зв'язків з Україною, групі «Друзі України в Європарламенті» та всім євродепутатам за їхні особисті зусилля для реалізації важливої для кожного українця мети», – підкреслив глава держави.

Порошенко висловив вдячність українським дипломатам, народним депутатам, громадським організаціям, які разом рухали цей процес.

«Вклоняюся славним українським воїнам, які в боротьбі з російським агресором захищають не лише територіальну цілісність та європейський вибір України, але й усю систему цінностей

Старого світу», – додав він.

Міністр закордонних справ України Павло Клімкін у своєму мікроблозі в Twitter зазначив: «Міцно тисну руку тим, хто «за» безвіз для України. Вони за спільне європейське майбутнє. «Ні» хай залишається на совісті тих, хто проти Європи».

В офіційному коментарі МЗС України щодо схвалення Європейським парламентом пропозиції стосовно надання Україні безвізового режиму сказано: «Україна вітає сьогоднішнє схвалення Європейським парламентом законодавчої пропозиції стосовно лібералізації візового режиму для громадян України. Широка підтримка цього рішення серед всіх провідних сил ЄП є визнанням прогресу нашої держави в імplementації широкомасштабних реформ, зокрема у сфері боротьби з корупцією, забезпечення прав людини, управління кордонами та міграцією. Україна рішуче налаштована продовжувати комплексні реформи і розраховує на подальшу підтримку з боку Євросоюзу. Рішення Європарламенту є важливим кроком на шляху інтеграції України з ЄС, усунення штучних бар'єрів для міжлюдських контактів, розвитку економічного та наукового співробітництва, культурного обміну. Очікуємо, що Рада ЄС схвалить остаточне рішення найближчими тижнями, що дозволить громадянам України скористатися можливостями безвізових подорожей до ЄС вже під час цьогорічних літніх відпусток».

6 квітня 2017 року.

Проблема міжнародного статусу Косова в контексті окупації Криму

УДК 94: 497.2:497.11:497.115(327.82)

Розпад колишньої Югославії відбувався фактично одночасно з розпадом СРСР. Ці процеси ознаменували початок завершення в історії міжнародних відносин періоду біполярного протистояння та започаткували постбіполярну систему міжнародних відносин. Разом із тим загострилась криза міжнародного права, що особливо проявилось у колізії між двома нормами міжнародного права. З одного боку, ці норми декларували захист територіальної цілісності та суверенітету національних держав, з іншого – проголошували право націй на самовизначення. Як ніколи раніше, в умовах глобалізації актуалізувалась проблема того, яку саме націю вважати такою, що має право на самовизначення. Відкритим досі залишається питання, чи може такою націю бути та, яка вже має власну національну державу. У випадку з косовськими албанцями мова йде про Албанію, а у випадку з «росіянами» Криму про Російську Федерацію. Тобто використання проблеми «самовизначення» національних меншин продовжує використовуватись з метою демонтажу багатонаціональних держав. Показово, що після силового придушення «чеченського сепаратизму» РФ використала «самовизначення» росіян Криму з метою консолідації росіян навколо ідей російського неоімперіалізму шляхом повернення статусу «великої держа-

ви». Це дало нагоду залучити чеченців до бойових дій на Донбасі та впливати на частину громади кримських татар за допомогою казанських татар. Утім, така «стратегія» може дати Кремлю лише тактичний вииграш, адже економічні санкції з боку світової спільноти, поступове накопичення внутрішньополітичних та етнополітичних власних гострих питань може бумерангом вдарити по територіальній цілісності РФ. Зважаючи на несхожість причин виникнення косовської і кримської проблем, відмінності розвитку цих криз, не можна не помітити також і певні паралелі між цими процесами. Принаймні, РФ намагається використовувати «косовський прецедент» з метою пошуку аргументів, що мають виправдовувати російські дії на пострадянському просторі стосовно Грузії, Молдови, України.

У липні 1992 р. Верховна Рада України прийняла рішення про участь українського військового контингенту у складі сил ООН. Це засвідчило готовність незалежної України нести свою частку відповідальності за стан справ у європейській системі безпеки. Після підписання Дейтонських мирних угод у грудні 1995 р. епіцентр балканського конфлікту переміщується на територію колишньої сербської автономії Косово. Нагадаємо, що восени 1989 р. на хвилі радикального сербського націоналізму С. Мілошевич ініціював

Summary

The article studied objective and subjective historical reasons for the state formation of Kosovo Albanians starting from the latent stage of this process within former Yugoslavia and then up to the declaration of Kosovo independence. Influence of Yugoslavia's collapse, as well as of external factors on Kosovo's separation from Serbia is also explored in this article. Particular features of Kosovo's internal policy development as an independent state and problematic reasons with a full international recognition of this fact are also highlighted. Problem of Kosovo's status to the diplomacy of «power poles» in modern system of international relations within the context of NATO war against Yugoslavia in 1999 is underlined. A main tendency of Serbian policy towards Kosovo after the democratic transformation of political system of this state and in conditions of Serbia's European integration aspirations was examined. The process of Kosovo's Recognition has shown that Kosovo is an irreversible reality and an essential factor to the peace and stability in the Balkan region. This could be best proved by the formal recognition of Kosovo from all neighboring countries (except Serbia), by the vast majority of the countries in the region and the Euro-Atlantic community. The Republic of Kosovo is recognized by 113 countries, thereby, fulfilling the initial aim of obtaining more than 100 recognitions.

The Russian military intervention in Ukraine, which began in late February 2014, prompted a number of governments to apply sanctions against Russia. Sanctions were approved by the United States, the European Union and other countries and international organizations. Representatives of these countries say that they will lift sanctions against Russia only after Moscow fulfils the Minsk II agreements. In July 2015, Russian Prime Minister stated that Crimea had been fully integrated into Russia. Though Russia has control over the peninsula, its sovereignty remains disputed as Ukraine and the majority of the international community the annexation illegal. A range of international sanctions remain in place against Russia and a number of named individuals as results of the events of 2014.

Keywords: Kosovo, Crimea, Ukraine, diplomacy, crisis, international relationship

скасування автономії албанської більшості Косова у складі Сербії. Силам безпеки Сербії у 1990-1996 рр. вдалося придушити радикальний албанський націоналізм на території Косова, але у другій половині 1990-х рр. ситуація суттєво змінюється. Вже на початку 1997 р. в косовській політиці з'являється військово-політичний албанський фактор. До того часу албанська політична еліта Косова орієнтувалась на поміркований курс Ібрагіма Ругови, який відстоював ідею еволюційного повернення автономного статусу Косова. Натомість радикальніші албанські політики вимагали почати збройну боротьбу проти Сербії. Чималу фінансову допомогу вони отримали від бізнесменів албанської діаспори у країнах Західної Європи. Також внаслідок

док краху фінансових пірамід на території сусідньої Албанії в умовах масових заворушень і грабунку військових складів чимало цієї зброї опинилось у руках косовських албанців. У березні 1997 р. було офіційно оголошено про створення «Армії визволення Косова», що декларувала здобуття незалежності збройними засобами. Влада Сербії негайно оголосила цю структуру терористичною та повідомила про проведення антитерористичної операції на території Косова. Від березня 1997 р. до березня 1999 р. сербські сили безпеки жорстокими засобами витіснили майже мільйон албанців з території Косова. Це дало привід НАТО не лише засудити етнічні чистки, а й оголосити про проведення гуманітарної військової операції з примусу сербів до

миру. На початку березня 1999 р. провалились переговори у Рамбуйе. Белград відмовився від пропозиції США щодо поетапного визнання незалежності Косова. Через це 20 березня 1999 р. розпочалась військово-повітряна операція НАТО проти Сербії і союзної з нею Чорногорії. Лише наприкінці червня 1999 р. Белград капітулював. Після марш-кидка з Боснії і Герцеговини до Косово російського миротворчого контингенту постало питання поширення на цю територію миротворчої місії ООН (КФОР). Територію Косово було поділено на зони відповідальності російського миротворчого контингенту і контингентів країн НАТО. Знову Белград був зацікавлений у представленні в силах КФОР союзних Сербії держав. На той час Польща вже стала членом НАТО, тому в Брюсселі прийняли рішення в рамках програми НАТО «Партнерство заради миру» про залучення до польського контингенту

українських військових та створення спільного українсько-польського миротворчого батальйону. Це дало можливість українській стороні на паритетних принципах з польською стороною профінансувати свою участь у миротворчій операції на території Косова. Впродовж 1999-2005 рр. було загалом стабілізовано ситуацію в Косові, але залишались невирішеними питання автономії сербської меншини у Косові, захисту православних сербських церков і монастирів на цій землі. КФОР наполягала, аби Косово перетворилося на демократичну багатонаціональну державу. Але військова перемога над Сербією посприяла приходу до влади в Косові колишніх військових «Армії визволення Косова», які були категорично проти збереження у Косові будь-яких слідів сербської присутності. У 2003-2004 рр. командування КФОР використовувало за принципом ротації українсько-

польський батальйон у «найгарячішій» точці Косова – м. Косовська Митровиця, яке є єдиним, де серби на території Косова не перебувають у меншості. Це місто фактично навпіл поділено між сербською і албанською громадами. Після 2005 р. албанські власті у Косові почали наполягати на здобутті повної незалежності. Росія активно протидіє цій тенденції, але не може її зупинити. 17 лютого 2008 р. парламент Косова проголошує повну незалежність від Сербії. Це змінює мандат місії КФОР. Сербська сторона починає виступати проти присутності у Косові сил НАТО, а, отже, й українсько-польського миротворчого батальйону. Тим паче, що діаметрально протилежним було ставлення Польщі та України щодо проголошення незалежності Косова. Польща, як член НАТО та ЄС, визнала незалежність Косова. Україна наголошувала на підтримці територіальної цілісності Сербії. За цих умов у 2009 р. від-

бувалась підготовка виведення українсько-польського батальйону з Косова. Було прийнято рішення про перетворення українсько-польського миротворчого батальйону на тристоронній українсько-польсько-литовський батальйон. Після приходу в лютому 2010 р. на пост президента України В. Януковича Київ прийняв рішення про виведення свого миротворчого контингенту з Косова.

Росія використала унікальний прецедент Косова як виправдання для війни з Грузією у серпні 2008 р. та визнання «незалежності» Південної Осетії та Абхазії, але ці події призупинили процес міжнародного визнання Косова. Ситуація стала ще запутанішою після анексії Росією у березні 2014 р. Криму. На той час сербські четники (націоналісти й прихильники Росії) воювали на території Донбасу у складі сепаратистських підрозділів. Після повернення їх додому сербські суди винесли декілька десятків вироків щодо цих четників за найманство. Офіційні сербські власті займають подвійну позицію щодо кризи на Донбасі. З одного боку, проєвропейські сербські політичні сили вбачають у подіях на Донбасі та у Криму аналог косовських подій. З іншого боку, сербські радикальні націоналісти повністю підтримують позицію Росії та закидають Україні «євроатлантичну» «анти-сербську» орієнтацію. Натомість Україна має більш послідовну та логічну позицію. Вона виступає проти будь-якого сепаратизму, виступає за збереження територіальної цілісності національних

держав, в тому числі й Сербії.

Проголошення 17 лютого 2008 р. незалежності Косова створило серйозну міжнародну проблему, щодо якої змушені визначатися практично усі держави світу. Вирішальним фактором у цьому питанні є позиція різних країн щодо ключового питання пріоритетності принципу міжнародного права, що фіксує положення про територіальну цілісність, або іншого принципу, що декларує право націй на самовизначення. Оскільки основні міжнародні документи одночасно актуалізують обидві названі норми, ця правова колізія стає постійним джерелом міжнародної нестабільності. Особливе значення ці фактори набули після завершення «холодної війни» в результаті розпаду Радянського Союзу. Наслідком цього процесу стало виникнення багатьох «гарячих точок» на так званому пострадянському просторі. Зазначені конфлікти мали істотний вплив на формування позицій України з косовського питання.

Часом своєю точністю лякають несподівані пророцтва. Відомий український історик Роман Шпорлюк в інтерв'ю «Новій газеті» (Нью-Йорк) 22 січня 2009 р. згадував, «коли над Югославією стояла загроза громадянської війни й країна лежала в руїнах, західні коментатори не втомлювалися повторювати, що Югославія – це дитяча забава в порівнянні з тим, що незабаром буде в Україні – різня в Донбасі, війна в Криму»[1]. За п'ять років це пророцтво, на превеликий жаль, реалізувалось у

більшій частині своїх захів.

Другий Президент України Л. Кучма писав, що «Україна прилягає до Центральної Європи, до Балканського й Північнокавказького регіонів». Причому «Україна разом з країнами Балканського півострова належить до групи європейських країн, що мають власне корінне мусульманське населення» [2]. Хоча мусульманська громада в Україні розділена за етнічними ознаками, «важливим моментом для ідентичності кримських татар є розуміння себе як корінного населення півострова» [2]. Натомість на прикладі Косова серби вважають себе автохтонами, а косовських албанців ототожнюють із мусульманськими завойовниками, які перемогли сербів у битві 1389 р. на Косовому полі. Кримські татари до анексії у березні 2014 р. вважали Україну гарантом своїх прав, а косовські албанці, навпаки, звинувачували сербів у систематичному

порушенні своїх прав та стали на їхній збройний захист у 1997 році.

Україні, на відміну від Сербії, вдалося на початку 1990-х рр. політичними засобами вирішити проблему Криму. 20 січня 1991 р. більшість учасників референдуму проголосували за відновлення Кримської автономної республіки. Після прийняття 24 серпня 1991 р. Акта державної незалежності України, 4 вересня 1991 р. надзвичайна сесія Верховної Ради Криму прийняла Декларацію про державний суверенітет республіки. 5 травня 1992 р. була проголошена «державна самостійність» Республіки Крим. Послаблена розпадом Союзу Росія не втрутилася офіційно у ситуацію в травні 1994 р., коли Україна була на межі спалаху збройного конфлікту між кримською та центральною владою, та у вересні 1994 р., коли виникло гостре протистояння між кримським президентом Ю. Мешковим і парламентом. На той час Росія

вже вела безуспішні бойові дії в Чечні. Вирішення проблем Криму й Чорноморського флоту зробило можливими добрі партнерські відносини України й Росії. Українсько-російський Договір про дружбу й добросусідство, підписаний 31 травня 1997 р., де-юре закріпив визнання Росією кордонів України. Але Кремль, особливо після приходу 2000 р. до влади В. Путіна, всіляко гальмував процес демаркації державного кордону з Україною, використовуючи цю проблему як інструмент тиску на Україну.

За офіційними даними Кабінету Міністрів України, тільки з вересня 1999 р. до березня 2004 р. 316 українських миротворців у Косові в складі українсько-польського миротворчого батальйону провели 713 конвоїв, 2117 патрулювань, 31 спеціальну операцію, внаслідок яких було вилучено 3444 одиниці незаконної зброї. Внаслідок проведення 137 гуманітарних акцій було надано медичну допомогу 2343

місцевим жителям. Цей фактор, безумовно, також впливав на визначення позиції України щодо Косова. МЗС України 18 лютого 2008 р. зробило заяву, у якій було підкреслено, що косовський прецедент не може бути підставою для зміни кордонів [3].

22 лютого 2008 р. Блаженніший Митрополит Київський і всієї України Володимир у листі Патріарху Сербської православної церкви Павлу розділив біль і страдання сербських православних Косова. 17 березня 2008 р. під час приборкання протестів сербів міста Косовської Митровиці проти проголошення незалежності Косова загинув український миротворець. Однак Україна, сподіваючись на отримання від НАТО програми підготовки до вступу в Альянс, заявила про намір продовжити участь у миротворчій місії КФОР, навіть не визнаючи незалежності Косова. У квітні 2008 р. Україна за принципом ротації передала Албанії головування в Організації Чорноморського економічного співробітництва. Отже, позиція України щодо невизнання незалежності Косова ґрунтується на небажанні дестабілізувати ситуацію в зонах «заморожених» конфліктів на території країн СНД, а також на бажанні зберегти внутрішній мир і стабільність – перш за все, в Криму.

Невизнання незалежності Косова стало офіційною позицією й частини впливових країн Європейського Союзу, таких як близька

союзниці США – Іспанія, що заявила про це через позиції баскського сепаратизму. Словаччина не визнала незалежності Косова, виходячи із суперництва з Угорщиною через вплив на угорську національну меншину, яка компактно проживає на території Словаччини. Крім того, Румунія не зробила цього необачного кроку, беручи до уваги трансільванську проблему в стосунках з Угорщиною й молдавсько-придністровську проблему. Греція, маючи кіпрську проблему, теж не поспішає із визнанням незалежності Косова.

Також помітним був той факт, що в рамках ГУАМ («Співдружності за демократію і розвиток») питання Косова фактично не розглядалося, хоча, окрім Азербайджану, Грузія й Молдова на момент проголошення незалежності Косова також мали неврегульовані проблеми – з Абхазією, Південною Осетією та Придністров'ям. Варто згадати Заяву за підсумками саміту ГУАМ і США, що вже після проголошення незалежності Косова 23 вересня 2008 р. відбувся у Нью-Йорку. В

цьому документі наголошується на важливості збереження незалежності, суверенітету й «територіальної цілісності всіх держав ГУАМ» [4]. Україна щодо цих питань займає послідовну позицію, засновану на принципі визнання територіальної цілісності відповідно Азербайджану, Грузії та Молдови. Істотний вплив на визначення української позиції щодо косовського питання надали внутрішньополітичні перипетії. Представники проросійської «Партії регіонів» та «Комуністичної партії України» напередодні квітневого 2008 р. бухарестського саміту НАТО, на якому мало розглядатися питання про надання Україні та Грузії плану підготовки до вступу в НАТО, до останнього моменту відкладали формування чіткої офіційної позиції щодо косовської проблеми. Лише після того, як у Бухаресті Київ і Тбілісі отримали невизначену відповідь із питання негайного вступу до НАТО, українська позиція щодо питання визнання незалежності Косова стала недвозначною і зрозумілою.

Фактично косовський прецедент послужив прототипом для України в серпні 2008 р., коли грузинсько-російська війна прискорила визнання російською стороною незалежності Абхазії та Південної Осетії [5]. Унаслідок цих серйозних геополітичних зрушень на Північному Кавказі позиція України щодо косовського питання стала непохитною. Дипломатичні можливості

Белграда були послаблені визнанням незалежності Косова колишніми югославськими республіками, а зараз незалежними державами: Хорватією, Словенією (членами ЄС), Боснією і Герцеговиною, Македонією, Чорногорією. У свою чергу, Європейський Союз тисне на Сербію, домагаючись визнання незалежності Косова як попередньої умови для надання Сербії статусу асоційованого члена ЄС і початку переговорів про вступ Сербії до Європейського Союзу. Однак навіть проєвропейські сербські партії залишаються на непохитних позиціях. У той же час у громадській думці Сербії, якщо довіряти опитуванням «Євробарометра», намічаються зрушення. Близько половини громадян Сербії починають схилитися до думки, що Косово втрачено назавжди, а сербській державі слід приєднатися до Європейського Союзу. Теоретично в разі продовження політики Євросоюзу на Балканах, що передбачає відтворення «віртуальної» Югославії у складі об'єднаної Європи, включно з Сербією.

єю і Косовом, діалектично косовська проблема може бути знята з порядку денного міжнародної політики. Однак така перспектива виглядає уможливленою й абстрактно. Занадто багато протиріч і злоби залишається в балканській політиці.

Оскільки Організація Об'єднаних Націй, як і Євросоюз, розкололася з питання незалежності Косова, Україна займає самостійну позицію з цього питання в інших міжнародних організаціях. Найсерйознішим випробуванням не тільки для ОБСЄ, а й для всієї міжнародно-правової системи після Косова й війни в Іраку стала ерозія світового порядку, заснованого на балансі сил, взаємному визнанні й колективних договорах.

28 травня 2010 р. Україна заявила про намір у серпні 2010 р. скоротити свій контингент у Косові з 180 до 125 військовослужбовців. Одночасно, попри потужний російський тиск, Україна не мала наміру визнавати незалежність Абхазії та Південної Осетії. Досвід розпаду Югославії використовується у внутрішньополітичних дискусіях в Україні на тему можливої федералізації держави. Голова Верховної Ради України В. Литвин стверджував, що «сумний досвід Югославії може бути показовим прикладом того, до якої трагедії можуть привести спровоковані «недорозвиненим федералізмом» «війни ідентичностей». Зокрема, 2 серпня 2010 р. заступник міністра

закордонних справ України В. Хандогій запевнив посла Сербії в Україні Д. Лазича, що Україна й після рішення Міжнародного суду ООН від 22 липня 2010 р. не збирається визнавати незалежність Косова і вважає, що це рішення не може бути прецедентом для врегулювання інших етнічних конфліктів [6].

4-5 квітня 2011 р. Голова Верховної Ради України В. Литвин відвідав із візитом Сербію. Сторони домовилися поглиблювати українсько-сербські міжпарламентські зв'язки. Голова Народної Скупщини Республіки Сербія С. Джукич-Деянович подякувала Україні за підтримку територіальної цілісності Сербії. Україна на перспективу розраховувала, що після вступу Сербії до ЄС в Євросоюзі прихильників України стане на одну країну більше. У квітні 2011 р. Україна втретє, починаючи з 2006 р., замінила свій національний контингент у Косові. Україна позиціонує Сербію як свого ключового балканського партнера. 27-28 травня 2011 р. Пре-

зидент України В. Янукович брав участь у роботі саміту Центральноєвропейської ініціативи. Форум у Варшаві спеціально був організований до візиту в Європу Президента США Б. Обами. На вимогу США до роботи саміту була допущена делегація Косова. Однак тоді це стало приводом для відмови від участі в саміті президентів Сербії, Словаччини та Румунії. Проте визнання Косова Україною де-факто, звичайно, не означає визнання незалежності Косова де-юре. Це підтвердив і візит в Україну на початку листопада 2011 р. Президента Сербії Б. Тадича. За підсумком переговорів було підписано угоду між Україною та Сербією щодо співпраці у сфері оборони, транспортних перевезень та безвізового режиму. Українська сторона закликала сербів та албанців вирішувати спірні проблеми виключно мирними засобами. Україна враховує аналогічні загрози своїй територіальній цілісності та вважає будь-яку силову зміну державних кордонів викликом своїй і загальноєвро-

пейській безпеці.

Російська агресія проти України, яка розпочалася у лютому 2014 р., розмежувала новітню історію європейської системи безпеки на період до цієї агресії і після неї. Показово, що, орієнтовані на тісні зв'язки з російським імперіалізмом, сербські націоналістичні політики фактично своїми діями підтримали дії Кремля в Україні. Зокрема, сербські четники воювали як найманці на Донбасі. Сербський парламент, як представницький орган країни-кандидата на вступ до ЄС, пропонує криміналізувати найманство. Але сербські політики-націоналісти «спостерігали» за референдумом 11 травня 2014 р. на Донбасі, що спричинив, за російської підтримки, створення фейкових «республік». Залежність від Росії та «чорні» міфи щодо європейської інтеграції залишаються складовими елементами політичної культури радикальних сербських націоналістів.

18 березня 2014 р. В. Путін у Кремлі обгрунтовував анексію Криму. Його не влаштовувало обгрунтування особливого випадку конфлікту у Косовому великою кількістю жертв етнічних чисток. У Росії набагато більше могутності та території, ніж у Сербії. Але йдеться лише про аналогію, а не про порівняння. Косово у лютому 2008 р. проголосило свою незалежність, коли воно перебувало не під владою Сербії, а під протекторатом ООН. На відміну від права держав-націй, що відмовляються від

поступки будь-якого регіону, навіть автономного, міжнародне не підтримує, але й не перешкоджає декларації про незалежність. Судді Міжнародного суду 2010 р. вважали, що все, що не заборонено законом, дозволено. Практика в таких випадках дотримується міри міжнародного визнання нової держави. У 2008 р. дев'ять із п'ятнадцяти членів Ради Безпеки ООН визнали де-факто Косово незалежною державою. Ситуація далека від кримської. Адже Крим у лютому 2014 р. перебував у складі України. 17 березня 2014 р. Росія у Раді Безпеки ООН наклала вето на резолюцію про засудження референдуму. Китай тоді утримувався. У випадку з Косовим Міжнародним кримінальним трибуналом по колишній Югославії були чітко встановлені факти етнічної чистки і злочинів проти людяності, скоєних Сербією стосовно косоварів. На відміну від Криму, що був анексований Росією за 15 діб, процес визнання незалежності Косова більшістю європейських держав і США тривав понад вісім років. Глава Меджлісу кримськотатарського народу Р. Чубаров вважає, що «м'яка реакція світу на окупацію Криму – це фактична згода на знищення кримського народу». Тому він пропонує створити окремий міжнародний майданчик для дискусії й вирішення питання визначення шляхів деокупації Криму [7].

Наприкінці 2016 р. із Белграда була здійснена спроба направити до Косовської Митровиці, де мешкають майже 50 тисяч

етнічних сербів, провокаційного потяга. Президент Косова Х. Тачі наголошував, що це була спроба спровокувати косовських албанців на якісь дії у відповідь і «дати привід для введення військ до північного регіону з наступною анексією території, де проживають майже 50 тисяч етнічних сербів за кримською моделлю анексії». В свою чергу, прем'єр-міністр Косово Еді Рама за результатами цих подій стверджував, що «Белград усе ще страждає від кошмарів минулого. І кошмари мучитимуть владу Белграда доти, поки вона не визнає Косово» [8]. Символічно також, що Косово синхронно з Україною вимагало безвізового режиму з ЄС.

Загалом Балкани залишаються полем застосування Росією методів і форм «гібридної війни». Спеціальні служби США і Британії вважають, що Росія причетна до спроби державного перевороту у Чорногорії. Восени 2016 р. російські спецслужби намагалися вплинути на внутрішньополітичне становище в Чорногорії, аби перешкодити її вступу до НАТО [9]. Досвід засвідчує, що, зі зростанням залежності інтересів однієї окремої країни не тільки від своїх сусідів, а й від усієї світової спільноти, інструментарій міжнародних організацій управлін-

ня відкриває все нові можливості для розв'язання конфліктів не лише дипломатичними зусиллями і воєнною силою, а й засобами м'якої сили – тобто збалансованою системою засобів економічних і політико-організаційних санкцій, що ґрунтуються на засадах чинного міжнародного права.

Список використаних джерел:

1. Шпорлюк Р. У пошуках майбутнього часу. – К., 2010. – С.20-21.
2. Исламская идентичность в Украине / Александр Владимирович Богомолов, Сергей Игоревич Данилов, Игорь Николаевич Семиволос, Галина Михайловна Яворская. / Пер. с укр. – Изд. 2-е доп. – К., 2006. – С.6.
3. Діяльність українських

миротворців в Косова // http://www.mfa.gov.az/eng/index.php?option=com_content&task=view&id=2608&Itemid=1

4. Заявление по итогам саммита ГУАМ – США (23 сентября 2008 г., Нью-Йорк) // <http://www.guam-organization.org/node/512>
5. Киридон А.М., Троян С.С. Російсько-грузинський конфлікт серпня 2008 року: історико-політологічний аналіз. – Київ-Рівне, 2009. – С.69.
6. Ковач М. Балканский узел: последствия косовского кризиса // Вестник МГИМО – Университета. – 2008. - №1. – С.24-28.
7. Ми повернемося в Крим. За це треба боротися на всіх міжнародних майданчиках // Голос України. – 2 березня 2017. – С.2.
8. Сергієнко Ярослав. Сербія хотіла повторити кримську модель // Голос України. – 18 січня 2017. – С.10.
9. Сергієнко Ярослав. Кремль стоїть за спробою перевороту в Чорногорії // Голос України. – 21 лютого 2017. – С.5.

Олександр ПАВЛЕНКО,
здобувач Інституту
історії України
НАН України

АНОТАЦІЯ

У статті вивчаються об'єктивні та суб'єктивні історичні причини формування держави косовськими албанцями, починаючи з прихованої стадії цього процесу в колишній Югославії і до проголошення незалежності Косова. У цій статті також робиться проєкція косовської проблеми на ситуацію, що виникла у результаті незаконної анексії Криму Російською Федерацією. Російська військова інтервенція в Україні, що почалася в кінці лютого 2014 року, спонукала ряд урядів застосувати санкції проти Росії. Санкції були схвалені Сполученими Штатами, Європейським Союзом та іншими країнами і міжнародними організаціями. Їхні представники говорять, що мову про скасування санкцій проти Росії можна вести тільки після виконання Москвою Мінських угод.

Ключові слова: Косово, Крим, Україна, дипломатія, криза, міжнародні відносини.

АННОТАЦІЯ

В статье изучались объективные и субъективные исторические причины формирования государства косовскими албанцами, начиная со скрытой стадии этого процесса в бывшей Югославии вплоть до провозглашения независимости Косово. Автор проецирует ситуацию в Косово на проблему, возникшую в результате незаконной аннексии Крыма Российской Федерацией. Российская военная интервенция в Украине, начавшаяся в конце февраля 2014 года, побудила ряд правительств применить санкции против России. Санкции были одобрены Соединенными Штатами, Европейским Союзом и другими странами и международными организациями. Их представители говорят, что речь об отмене санкций может идти только после выполнения Москвой Минских соглашений.

Ключевые слова: Косово, Крым, Украина, дипломатия, кризис, международные отношения.

Нагірний Карабах: ходжалинський геноцид

УДК 94:327

Ходжалинський геноцид є трагедією XX століття. Азербайджанський народ протягом двохсот років є очевидцем політики етнічної чистки та геноциду, що реалізують вірменські націонал-шовіністи.

Вчиняючи насилля проти невинного народу, вірмени вдавались до актів терору. Чому саме Ходжали стало їх ціллю? Ходжали знаходиться на відстані близько 10 км на південний схід від Ханкенді на гряді гори Карабах.

Окупацію Ходжали вірмени вважали стратегічно важливим кроком, що передбачав знищення переважаючого населення, а саме етнічних азербайджанських тюрків, які проживали на території Нагірного Карабаху. Вірмени хотіли стерти з лиця землі ціле місто. Ходжали завжди було центром культурної та історичної спадщини азербайджанського народу [1].

Пізніше вірменська сторона визнала, що їх метою було знищення Ходжалинського плацдарму, звільнення дороги Аскеран – Ханкенді та захоплення аеропорту.

3 жовтня 1991 року Ходжали потрапило в блокаду. Всі дороги до міста були закриті, тож єдиним транспортним засобом слугував вертоліт.

28 січні 1992 року над м. Шуша був збитий цивільний вертоліт. Загиноюло 40 людей і зв'язок з очевидцями було обірвано. Місто обороняли добровольці та місцева поліція.

26 лютого 1992 року вірменські військові підрозділи здійснили масові репресії та зв'язки вбивства в м. Ходжали (Азербайджан) із 7 тис. населенням. В результаті 613 осіб загинуло, близько тисячі стали інвалідами, 1 275 – потрапили до полону, у тому числі люди похилого віку, діти, жінки, які зазнали незбагнених мук, образ і приниження. Про долю 150 чоловік досі нічого не відомо.

Місто перебувало в блокаді чотири місяці, тому більша частина населення, серед якого переважали азербайджанці, була вимушена залишити цю територію.

Азербайджан не був готовий до війни, внутрішня політична нестабільність та слабка інформаційна політика, допомога Росії вірменам – усе це спричинило програш. Цей злочин не має залишитись без покарань.

Незважаючи на те, що резолюції Ради Безпеки ООН мають юридичну силу і вимагають виведення вірменських збройних формувань з території Нагірного Карабаху та прилеглих районів, вони не реалізуються в односторонньому порядку. Вірменія ігнорує міжнародно-правові норми і має статус агресора. Завдяки проекту «Справедливість Ходжали» світ дізнався про злочин в Ходжали та про події в Нагірному Карабаху.

На жаль, сьогодні не приймаються нові міжнародно-правові акти щодо

Summary
The article examines political and legal aspects of the Armenian-Azerbaijani conflict over the territory of Karabakh and surrounding districts, describe the causes and consequences of the Khojaly genocide that Armenians committed during the conflict as a tragedy and crime of the XX century in the former Soviet Union.
Keywords: Khojaly genocide, Karabakh, Armenian-Azerbaijani conflict, the resolutions of the Security Council of the UN, OIC.

боротьби із геноцидом, але діючим залишаються положення Римського статуту та Конвенцій. Геноцид – є злочином, визаним міжнародним правом. Геноцид є проявом агресії, де учасниками виступають люди або держави. Це найвища міра несправедливості, під час якої нівелюються усі моральні принципи та людська гуманність. Конвенція про геноцид вказує на об'єкт злочину – ним виступає національна, етнічна, расова, релігійна група. Вірмени з умислом вчинили цей злочин, вбиваючи дітей та жінок лише через їхню національну, етнічну та релігійну приналежність.

У нападі брав участь міністр оборони незаконного режиму Нагірного Карабаху – Оганян Мішеговіч, який очолював 366-й полк об'єднаних сил СНД. Азербайджанська сторона має повне право подати скаргу Міжнародному Суду ООН проти Вірменії та представників незаконного режиму Карабаху за акти геноциду, відповідно до Конвенції про геноцид 1948 року.

У доповіді організації незалежних спостерігачів «Меморіал», які відвідали зону конфлікту зазначається: «Жителі міста залишали свої домівки і навіть

не могли взяти із собою необхідний мінімум свого майна. Як зазначали очевидці, полонених чоловіків били, неповнолітні дівчата зазнавали актів насилля. Начальник вірменської військової служби майор Хачатурян забороняв спілкуватися із полоненими наодинці – хоча б на декілька хвилин. В чотирьох померлих азербайджанців у м. Агдам (Азербайджан) були скальповані тіла [2].

Першою міжнародною парламентською організацією, що визнала події в Ходжали злочином проти людяності, була Організація Ісламської співпраці – 51 держава [3].

Позиція Ради Безпеки ООН у конфлікті за Нагірний Карабах та 7 прилеглих районів є визначеною у чотирьох її резолюціях (822, 853, 874, 884), що були підписані в ході війни – з 30 квітня по 12 листопада 1993 р. Відомо, що резолюції РБ ООН повинні виконуватися вчасно. На жаль, в складному переговорному процесі кожна із сторін намагається реалізувати лише те положення, що є вигідним для неї. Азербайджан вимагає від Вірменії виконати зазначені в резолюції положення про виведення окупаційних сил із семи

районів Азербайджану та повернення туди біженців. Якщо навіть Нагірний Карабах – є спірною територією між сторонами, то сім районів, без сумніву, є окупованими. Таким чином, Азербайджан вимагає визначити статус Нагірного Карабаху міжнародним співтовариством. Адекватне трактування тексту резолюцій, за словами колишнього дипломата В. Казімірова, неможливе, оскільки ці документи були прийняті в самий розпал війни. Очевидно, що першочерговою вимогою було припинення вогню, воєнних дій та ворожих актів. У всіх чотирьох резолюціях про це зазначалося. Незважаючи на те, що перша резолюція була прийнята 30 квітня 1993 року, ситуація погіршувалася, наростав потік біженців та переселенців.

Резолюції РБ ООН щодо Нагірного Карабаху

Перша резолюція РБ ООН по вірмено-азербайджанському конфлікту «Резолюція РБ ООН № 822» була прийнята 30 квітня 1993 року. В ній зазначалося: «стабільність та безпека регіону під загрозою», висловлювалася стурбованість зростаючим потоком біженців і примусово переселених. РБ ООН закликала до припинення вогню шляхом призупинення окупації та воєнних операцій, вимагала виводу військ з окупованих земель. Наступна резолюція РБ ООН «Резолюція РБ ООН № 853» була прийнята 29 липня 1993 року і передбачала вивід військ із окупованого Агdamського району Азербайджанської

Республіки. Третя резолюція № 874 РБ ООН затвердила підготовлений Мінською групою «оновлений графік невідкладних заходів», а також зазначила можливість досягнення врегулювання конфлікту на основі цього плану. В листопаді 1993 року була прийнята четверта резолюція РБ ООН № 884, в якій висловлювалася стурбованість окупацією Зенгіланського району Азербайджанської Республіки. Рада Безпеки ООН висловлювала свою стурбованість щодо погіршення відносин між Вірменією та Азербайджаном. РБ закликала уряд Вірменії використати свій вплив для забезпечення дотримання вірменами нагірно-карабахського регіону Резолюцій (№ 822, № 853). Рада засуджувала напади на регіони Азербайджану, вторгнення в Агdamський, Фізулінський та Кельбеджарський райони, вимагала негайного припинення воєнних дій [4].

План невідкладних заходів по реалізації Резолюції

№ 822 (1993 р.) РБ ООН було розроблено дев'ятьма державами Мінської групи. Обидві сторони підтримували цей план і проявили свою ініціативу для його швидкої реалізації. У листі постійного представника Італії Ф. Фульчі при ООН від 28 липня 1993 року Раді Безпеки ООН зазначалося: «Позиція місцевих керівників вірменської общини, які керуються більшою мірою воєнним, аніж дипломатичним характером, була жорсткішою. Захоплення Агdamського району не можна виправдовувати навіть з точки зору самооборони» [5].

Робота Мінської групи ОБСЄ часто критикується аналітиками як Вірменії, так і Азербайджану. На думку експертів, Мінська група займається не вирішенням нагірно-карабахського конфлікту, а його затягуванням. Через порушення режиму припинення вогню збільшується число жертв та поранених не лише серед військовослужбовців, а й серед

цивільного населення, яке проживає поблизу кордонів. Мінська група не відповідає політичним інтересам сторін. Це пов'язано із політикою співголів – США, РФ, Франція, які офіційно проголосили свою позицію щодо цієї проблеми і не проявляють послідовності у розв'язанні конфлікту.

Позиція Організації Ісламського співробітництва

Організація Ісламського співробітництва (конференції) була створена у 1969 році на основі «Форуму ісламської конференції». В мусульманському світі ця Організація була представлена як центральний орган, що об'єднував усі ісламські держави для тісної співпраці з метою впливу на події світового значення. Це міжнародне міждержавне об'єднання зі значним потенціалом та прикладом інтеграції на релігійній основі у міжнародних конфліктах виступає винятково на боці

мусульман. Із 1975 року отримала статус спостерігача при ООН [6]. У 1991 році делегація ОІС прибула до Азербайджану з метою вивчення можливостей вирішення мирним шляхом вірмено-азербайджанського конфлікту. Були проведені обговорення за участю представників ООН, Вірменії, Туреччини, Росії. На ХХІ засіданні міністрів закордонних справ ОІС у 1993 року в Карачі була прийнята резолюція [7], у якій було суворо засуджено дії Вірменії, містився заклик про виведення збройних формувань з окупованих земель та мирне вирішення конфлікту. В резолюції 1994 року, що була прийнята в Марокко, зазначається: «Держави-члени закликають дотримання прийнятих РБ ООН резолюцій, зокрема положень щодо територіальної цілісності та суверенітету держави. Держави-члени вимагають від РБ ООН визнання агресії проти Азербайджанської Республіки, вжити відповідних заходів відповідно до глави XII Статуту ООН з метою забезпечення дотримання резолюцій. Придбані силовими методами землі не

можуть бути визнані» [8]. Наступна резолюція «Про агресію Вірменії стосовно Азербайджану» була прийнята 1996 року в Джакарті. Майже у всіх політичних резолюціях організації засуджується одна сторона конфлікту – Вірменія. Це визначає позицію ОІС щодо нагірно-карабахської проблеми. У 2007 році Генеральний секретаріат організації засудив проведення виборів президента у Нагірному Карабаху як протиправного рішення, такого, що не відповідає нормам та принципам міжнародного права. Професор Е. Ігсаногли заявив про те, що така дія не має правових наслідків. ОІС – є першою міжнародною організацією, яка засудила дії Вірменії та виступила за територіальну цілісність Азербайджанської Республіки [9].

Отже, азербайджансько-вірменський конфлікт щодо території Нагірного Карабаху є не вирішеною проблемою на пострадянському просторі. Причина у тому, що війна не є завершеною, незважаючи на міжнародно-правові акти, що передбачають припинення вогню. Однією з найтрагічніших сторінок

цього конфлікту був Ходжалинський геноцид, що забрав життя багатьох безневинних людей. Сьогодні від скоєння цього злочину минуло вже 25 років. Але досі конфліктуючі сторони не досягли компромісу, незважаючи на міжнародно-правові зусилля держав та міжнародних міжурядових організацій. Попри це азербайджанський народ, сильний духом, ніколи не поступиться своєю землею.

Список використаних джерел:

1. Xocalı – 1992. Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi. Məsləhətçi: Asəf Nadirov. Bakı – 2014. С.56
2. Доклад правозащитного центра «Мемориал» о массовых нарушениях прав человека, связанных с занятием населенного пункта Ходжалы в ночь с 25 на 26 февраля 1992 г. вооруженными формированиями. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.memo.ru>
3. Н. Самедоглу. Ходжалинская резня – преступления против человечности. Газета «Зеркало». 02.02.2010. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://archive.is/9H3yb>
4. United Nations Security Council. Note by the President of the Security Council. Distr. General. S/26326. 18.08.1993. P.1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.un.org.doc
5. Письмо постоянного пред-

ставителя Италии при ООН от 28 июля 1993 года на имя председателя Совета Безопасности. ООН. Совет Безопасности. S/26184. 28.07.1993. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.un.org.doc

6. Шерязданова К., Смагулова Д., Интеграционные институты: от организации Исламская конференция к организации Исламского сотрудничества. Статьи – ЕЭИ - № 2 (19 мая) 2013. – С.84.

7. Organization of Islamic Cooperation // Final Communiqué // 21st Conference of the foreign ministers Karachi, Islamic Republic of Pakistan, 4-8 Zul Qa'dah 1413H, 25 - 29 April 1993. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.oic-oci.org>

8. Organization of Islamic Cooperation // On the conflict Armenia and Azerbaijan // Resolution No. 11/22-P. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.oicoci.org>

9. Organization of Islamic Cooperation // The OIC Secretary General rejects the So-called «Presidential elections» in Nagorno – Karabakh. 19/07/2007. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.oic-oci.org

**Парвана Тельман кизи
РУСТАМОВА,**

аспірантка Львівського національного університету ім. І.Франка, співробітник Національної академії наук Азербайджанської Республіки

АНОТАЦІЯ

В статті аналізується політико-правовий аспект вірмено-азербайджанського конфлікту за територію Нагірного Карабаху та прилеглих районів, описуються причини та наслідки Ходжалинського геноциду як трагедії та злочину ХХ століття на пострадянському просторі.

Ключові слова: Ходжалинський геноцид, Нагірний Карабах, вірмено-азербайджанський конфлікт, Резолюції Ради Безпеки ООН, ОІС.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется политико-правовой аспект армяно-азербайджанского конфликта за территорию Нагорного Карабаха и прилегающих к нему районов, описываются причины и последствия Ходжалинского геноцида как трагедии и преступления ХХ века на постсоветском пространстве.

Ключевые слова: Ходжалинский геноцид, Нагорный Карабах, армяно-азербайджанский конфликт, Резолюции Совета Безопасности ООН, ОИС.

Вплив загальної амністії 1963 року на міжнародний імідж режиму Яноша Кадара

УДК 94:343.293 (439), „1963”

Summary

The article is devoted to the domestic and international context of the implementation of the general amnesty in Hungary in 1963. The MSzMP Stalinist's and Hungarian migration's reaction to the amnesty is researched. It gives the picture on correlation between the interests of J. Kádár to overcome international isolation and awareness of the USA unproductive to continue the consideration of the "Hungarian issue" in the UN Committee's as well as its interest in the settlement of relations with the HPR.

Keywords: Revolution 1956, general amnesty, restoring the membership of the Hungary at the UN, J. Kádár, I. Bibó.

У період 1956-1963 рр. в Угорській Народній Республіці було запроваджено дві широкомасштабні амністії. 3 квітня 1959 року Президентська рада УНР ухвалила Указ № 12 „Про часткову амністію”, дія якої не розповсюджувалася на осіб, які брали участь у революції 1956 року. 22 березня 1963 року Указом Президентської ради за № 4 «Про амністію» була введена в дію амністія, дія якої вже розповсюджувалася на осіб, які були засуджені за злочини, скоєні „проти держави або у зв'язку з контрреволюційною діяльністю в період з 23 жовтня 1956 року до 1 травня 1957 року...”, а також на осіб, „які від часу визволення (офіційною датою визволення Угорщини від фашистсько-німецьких загарбників вважалося 4 квітня 1945 року) до цього дня без дозволу залишили територію держави” [1, 268-270]. Прийняття цього документа мало принципове значення для міжнародного визнання прокремлівського режиму Я. Кадара, оскільки вивело його з ситуації міжнародного бойкоту.

Надзвичайно цікаві свідчення з цього приводу знаходимо в „Інформації щодо деяких політичних питань” [2, 128R/177-132R/177], що є частиною протоколу засідання ЦК УСРП від 23 травня 1963 року. До цього часу цей документ не

став предметом вивчення українських істориків.

Як повідомляв доповідач з питання І. Сірмаї, ухвалення Указу викликало критику на адресу Я. Кадара як в самій УСРП (від представників сталіністського крила. – М.Ю.), так і з боку представників правої політичної еміграції.

Зокрема, угорські сталіністи, які згідно з лексикою партійних документів того часу називалися носіями догматичних поглядів, вважали, що Указ був поспішним кроком і засвідчив капітуляцію партії перед тиском Заходу. Чому завжди обережний лідер УСРП здійснив кроки, які не могли не викликати протест частини керівництва партії?

У 1960 році Я. Кадар, разом з генсеком КПРС М. Хрущовим, прибув до Нью-Йорка для участі в

Генеральній асамблеї ООН. Це був перший міжнародний візит угорського керівника. На той час Я. Кадар був для тієї частини світової спільноти, яка не належала до соціалістичного табору, кривавим диктатором, про що свідчила прийнята у 1957 році резолюція ГА ООН щодо призупинення мандату делегації УНР через насильницьке придушення народного волевиявлення 1956 року. Незважаючи на те, що під час промови Я. Кадара 3 жовтня 1960 року більшість делегацій залишила сесійний зал на

знак протесту, саме після неї розпочався переговорний процес між Будапештом та Вашингтоном щодо зняття „угорського питання” з порядку денного ГА ООН. У цьому контексті УСРП і пообіцяла офіційному Вашингтону провести загальну амністію для політичних в'язнів.

Проте перший крок зробив не Я. Кадар, а Дж. Кеннеді. Вже восени 1962 року делегація США при ООН внесла пропозицію щодо припинення розгляду „угорського питання”. У цьому зв'язку ГА ООН була ухвалена резолюція

№ 1857 (XVII) від 20.12.1962 р., в якій зазначалося, що Генеральна Асамблея: „1. просить Генерального секретаря взяти на себе будь-яку ініціативу, яку він вважає корисною стосовно угорського питання; 2. немає необхідності у збереженні посади представника ООН з угорського питання”. Згадана резолюція була ухвалена, однак була значна кількість тих, хто утримався. Після цього дискусія в ГА ООН щодо „угорського питання” була припинена. У розвиток такого рішення вже 8 січня 1963 року Генеральний

секретар ООН прийняв вірчі грамоти від постійного представника УНР при ООН, і повноправне членство Угорщини в ООН було відновлено [3, 421].

У відповідь на ці кроки американської та оонівської сторін в Угорщині вже на початку березня 1963 року на спільному засіданні ЦК, Центральної ревізійної комісії та Центральної контрольної комісії УСРП було ухвалено рішення щодо проголошення загальної амністії, що було реалізовано вищезгаданим Указом Президентської ради УНР.

Якщо угорські сталіністи вважали амністію здачею позицій, то угорська політична еміграція, згідно з „Інформацією”, через «Радіо Вільна Європа» висловила надію, що амністія – це знак лібералізації УНР, дієвого повороту до вільнішого режиму буржуазного типу. Вона очікувала здійснення подальших кроків з метою моральної та політичної реабілітації політичних в'язнів або й більше: визнання подій 1956 року революцією. Звичайно, ЦК УСРП такі очікування емігрантських організацій заперечив, назвавши їх ворожими до УНР.

Далі „Інформація” повідомляє про підтримку амністії з боку „братніх, соціалістичних партій”, зокрема КПРС, яка вважала її своєчасною; італійської компартії, яка зазначила, що „амністія значно сприяє у веденні передвиборчої боротьби”. У цілому було повідомлено, що більшість іноземних коментарів підкреслюють той факт, що Указ позитивно впливатиме на стосунки між Угорщиною та Заходом – в першу чергу, на угорсько-

американські відносини.

Оскільки до 1962 року головним противником у справі відновлення повноправного статусу УНР в ООН виступали саме США, то в „Інформації” увагу ЦК було зосереджено на реакції угорської еміграції в США та, власне, влади цієї держави.

Була наведена оцінка амністії А. Сегеді Мосаком, послом Угорщини в США (1945-1947). Він, як свідчить партійний документ, оцінив ухвалення Указу про амністію як серйозний, логічний крок уряду, що слугуватиме основою для врегулювання напружених відносин між УНР та США. Ця інформація знаходила свій розвиток у повідомленнях посольства УНР у Вашингтоні та на прикладах публікацій провідних газет США.

За інформацією угорських дипломатів, державний секретар США Д. Раск на початку травня 1963 року ухвалив текст меморандуму Державного департаменту, в якому йшлося про план дій щодо нормалізації угорсько-американських відносин. План був переданий на ознайомлення до палати представників та комісії в закордонних справах сена-

ту. Одним із пунктів плану передбачалося, що делегація США на надзвичайному засіданні Генеральної Асамблеї ООН не буде виступати проти повернення УНР статусу члена ООН. Цей пункт плану був підданий різкій критиці декількома членами нижньої палати, а також одним сенатором. Як зазначав документ, заперечення стосувалися кроків, що пропонувалося здійснити в рамках ГА ООН, оскільки це розцінювалося як зрада справи угорської революції 1956 року. Подальша повна реалізація плану засвідчила, що така думка окремих конгресменів не отримала широкої підтримки. Планом також передбачалося підняти рівень дипломатичних відносин між США та Угорщиною до рівня послів, завершити справу Й. Міндсенті та сприяти організації офіційного візиту Генерального секретаря ООН У Тана до Угорщини, що і відбувся 1-2 липня 1963 року.

В „Інформації” зверталася увага на реагування провідних ЗМІ США на дії Держдепартаменту через запровадження амністії в Угорщині. Так, 14 та 15 травня 1963 року, відповідно, New-York Herald

Tribune та New-York Times опублікували статті, в яких однозначно позитивно були оцінені дії зовнішньополітичного відомства, спрямовані на врегулювання відносин з УНР. Симптоматичними були вже і назви статей: у New-York Times – „Кадар буде краще життя в Угорщині”, а стаття New-York Herald Tribune називалася „США не будуть перешкоджати акредитації Угорщини в ООН”. У цих статтях наголошувалося на тому, що, після запровадження амністії в Угорщині, делегація США в ООН не зможе забезпечити більшість серед делегацій країн-членів ООН для просування пропозиції щодо подальшої дискримінації УНР. Запровадження амністії 1963 року вважалося тим кроком угорського уряду, що зняв багато перешкод на шляху співробітництва між Угорщиною та Заходом.

Такий комплекс заходів мав позитивний вплив на міжнародний статус Угорщини. До кінця 1963 року дипломатичні відносини на рівні послів з УНР відновили Велика Британія, Франція, Бельгія, а в 1964 – Швеція, Італія, Швейцарія та Канада.

Таким чином, амністія 1963 року засвідчила не слабкість режиму в УНР, а стала необхідною відповіддю на дії США та була вмотивована реальним прогресом у справі відмови ГА ООН надалі розглядати „угорське питання”. Гра, що задумав та реалізував Я. Кадар, призвела до відчутної перемоги, оскільки вона мала наслідком початок виходу режиму з політичної ізоляції та його міжнародного визнання.

Чому слід казати саме

про „гру” Я. Кадара. Справа в тому, що загальна амністія в дійсності „загальною” не стала. На виконання Указу про амністію було звільнено до 3000 осіб, які були засуджені за політичну участь в революції 1956 року. Проте її дія не розповсюджувалася на тих політичних в'язнів, учасників революції 1956 року, які брали участь у збройних сутичках і обвинувачувались в убивствах та зраді Батьківщини. Таких осіб налічувалося до 200. Вони продовжували перебувати за ґратами.

З цього приводу І. Бібо (видатний правник та мис-

литель Угорщини ХХ століття, державний міністр уряду І. Надя у 1956 році), звільнений за загальною амністією 1963 року, у лютому 1969 року надіслав листа до Я. Кадара. У листі, віддаючи належне благородній місії загальної амністії, він звернув увагу на обмежене, а тому помилкове тлумачення положень Указу про амністію щодо вищезгаданих категорій засуджених, і просив розглянути можливість застосування до цих осіб амністії з приводу 50-ї річниці Радянської Угорської республіки 1919 року [4, 307-311]. Як свідчить Протокол засідання Політбюро

УСРП, керівництво партії „взяло до відома лист” і доручило повідомити дописувача про факт його отримання [5, 11R/120]. Але навіть ця формальність не була виконана, не кажучи про розгляд пропозиції І. Бібо по суті.

Міжнародний авторитет УНР, радикально поліпшений завдяки загальній амністії 1963 року, вже не потребував іншої реакції на лист колишнього політичного в'язня.

Діючи заради легітимізації режиму, Я. Кадар виграв у 1963 році, проте програв у подальшому. Історичне значення розглянутої нами ситуації полягає в тому, що в ній вже на початку 60-х років, у час триумфальної перемоги курсу Кадара на суспільну консолідацію після трагедії 1956 року, було закладено єдино можливий алгоритм співіснування соціалістичної УНР з демократичним світом. Враховуючи багатосторонню залежність УНР від західних демократій, він полягав в необхідності йти на компроміси. Спочатку, як ми бачили, це відбулося стосовно іміджевих питань. Потім, у 70-х роках, під час нафтових криз та першого падіння життєвого рівня, оформи-

лося у залежність від кредитування МВФ та Світового банку, що врятувало від репресій режиму багатьох угорських дисидентів. А в рамках транзитного процесу 1989 року, за умов різких змін у геополітичній ситуації, проявилася у готовності „нової”, після-кадарівської еліти УСРП мирним шляхом передати владу опозиції, за якою стояли ті ж самі демократичні інститути Заходу та США.

Список використаних джерел:

1. Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1914–1999: 2 kötetben [Szerkesztette Romsics Ignác]. – Budapest : Osiris Kiadó, 2000, II kötet. – 560 old.
2. Tájékoztató néhány politikai kérdésről. / Magyar Országos Levéltár. M-KS 288. f.4/62. ő.e. (1963.05.23.) 128R-132R/190.
3. Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest : Osiris Kiadó, 2005. – 668 old.
4. Huszár Tibor. Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok. – Budapest : Magyar Krónika, 1989. – 372 old.
5. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1969. március 4-én tartott üléséről. / Magyar Országos Levéltár. M-KS 288. f.5/485. ő.e. (1969.03.04.) 11R/120.

Михайло ЮНГЕР,

Міністерство
закордонних справ України

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду внутрішньополітичного та міжнародного контексту запровадження в Угорщині загальної амністії 1963 р. Досліджується реакція на амністію сталіністів УСРП та угорської еміграції. Розкривається взаємозв'язок між інтересами Я. Кадара подолати міжнародну ізоляцію режиму та усвідомленням США неконструктивності продовження розгляду в комітетах ГА ООН „угорського питання”, зацікавленості у врегулюванні відносин з УНР.

Ключові слова: революція 1956 року, загальна амністія, відновлення членства УНР в ООН, Я. Кадар, І. Бібо.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена рассмотрению внутриполитического и международного контекста введения в Венгрии всеобщей амнистии 1963 года. Исследуется реакция на амнистию сталинистов ВСРП и венгерской эмиграции. Раскрывается взаимосвязь между интересами Я. Кадара преодолеть международную изоляцию режима и осознанием США неконструктивности продолжения рассмотрения в комитетах ГА ООН „венгерского вопроса”, заинтересованности в урегулировании отношений с ВНР.

Ключевые слова: революция 1956 г., всеобщая амнистия, восстановление членства УНР в ООН, Я. Кадар, И. Бибо.

Американські цінності в інавгураційних промовах Барака Обами і Дональда Трампа

94(73):354-05.341 "20"

Цінності є надзвичайно важливими для існування як окремої людини, так і всього суспільства. Один з творців теоретичної соціології американець Т. Парсонс характеризував цінність як певний стандарт, за допомогою якого обираються цілі дії та важливою функцією якого є підтримка і збереження зразка. Спільні цінності та взаємна орієнтованість індивідів визначає їхню здатність до соціальних дій. Система цінностей, на думку науковця, визначає своєрідність суспільства [1].

Американське суспільство дійсно є вельми своєрідним, адже люди здійснили унікальний історичний експеримент, створивши нову потужну державу практично з нічого. Історія США дуже цікава з точки зору синергетики – науки про самоорганізацію. Американська нація утворилася як експеримент у сфері самоуправління. Це означає саморегулювання: особисте, економічне, соціальне і політичне.

Але це саморегулювання орієнтувалося на певні цінності. Чимало ідеалів американського суспільства сягають корінням історії країни та вірувань. Наприклад, індивідуалізм, віра у те, що наполеглива праця здатна покращити долю кожного; прагнення покладатися на власні сили – приклади традиційних американських цінностей з часів перших переселенців. Це були

європейці, яким забракло можливостей самореалізації на батьківщині. Причини були різні.

Серед тих, хто прагнув знайти кращу долю за океаном, спочатку переважали адепти протестантської віри. Не дарма типовий американець довгий час визначався як WASP – білий, англосакс, протестант. Протестантизм став одним із структуруючих елементів, що є основою виникнення американських цінностей. Серед них – релігійна віра (за умов свободи совісті та відсутності державної релігії), беззастережний патріотизм, повага до економічного та політичного авторитету, самодисципліна у поєднанні з ініціативою. Складовою частиною американського світогляду від початку стала пуританська доктрина про покликання, котра засобом служіння Богу вважала працелюбність, підносила значення практичного успіху в житті (як знак богообраності та обіцянку на спасіння).

Колишній директор інформаційної агенції США Л.Р. Кольс у своїй праці «Цінності, котрими живуть американці» серед основних цінностей виокремлює: рівність, егалітаризм, індивідуалізм і приватність, конкурентоспроможність і вільне підприємництво, орієнтацію на роботу, неформальність, практичність та ефективність, матеріалізм [2]. Ще

Summary
The article analyzes the inauguration speeches of USA Presidents Barak Obama and Donald Trump from the point of positioning American traditional values in the changing country and the world, and follows the reflection of moral guides in the policies of the 44th and 45th masters of the White House.
Keywords: President, inauguration speech, values, traditions, novelties, "soft power".

однією цінністю є орієнтація на успіх та оптимізм, спрямованість у майбутнє – так звана «Американська мрія». Її сенс: Америка є країною необмежених можливостей, відкритим суспільством, де кожна людина, незалежно від соціального статусу і походження, може досягти успіху, спираючись на власні сили.

Американська конституція закріпила такі цінності, як свобода, рівність і демократія. Американський конституціоналізм є унікальним у своєму наполяганні на індивідуальних правах, децентралізації та державній владі [3]. Разом із тим, слід мати на увазі, що серед переселенців до Північної Америки від самого початку і надалі люд був різноманітний. Тому зазвичай серед американських карикатур побутовув образ Свободи, яка тримала на поводі двох страшних собак. На ошийнику одного було написано «Закон», а другого – «Порядок». Законність, повага до закону доповнює перелік ліберально-демократичних принципів демократії, свободи, прав людини, що є системою координат для Сполучених Штатів Америки від заснування і дотепер.

пер.

Перший американський президент Джордж Вашингтон у 1789 р. заклав традицію, що підтримується до цього часу. Традиційно в інавгураційних промовах кожен президент визначає національні пріоритети і надихає американський народ. Ці промови, особливо у ХХІ ст., з особливою увагою слухають не тільки в Америці, але й в інших країнах. Бо США є державою, від якої значною мірою залежить ситуація в усьому світі. І найголовнішим політиком світу вважається саме американський президент.

На американському гербі написано: «E pluribus unum» – «Єдина у багатоманітності». У своїй промові Барак Обама сказав: «...ми знаємо, що наша різноманітна спадщина – це перевага, а не недолік. Ми – нація християн і мусульман, іудеїв та індуїстів, а також атеїстів. Наша нація сформована всіма мовами і всіма культурами, що прийшли до нас з усіх кінців Землі»[4]. І він сам, і його наступник – нащадки переселенців з інших континентів. Проте фігура Б. Обами – більш символічна. Перед його першою інавгураційною промовою британський журналіст

Г. Рахман у газеті Financial Times так і назвав його: «людина-символ», яка надихає людей не ідеями, а самою своєю особистістю [5].

Барак Обама – чудовий оратор. Його промови, й інавгураційні теж, відповідали одній із провідних цінностей американців, а саме: спокійності та впевненості у власних силах. Тим більше, що вперше він став президентом за часів тяжкої фінансово-економічної кризи, що, розпочавшись у США, пізніше накрила увесь світ. Йдучи на вибори, Б. Обама сформулював слоган «Yes, we can», що мав надихнути аудиторію і згуртувати населення країни. Приймаючи президентську присягу вперше, він зазначив: «Зараз цілком ясно, що ми у центрі кризи... Сьогодні я кажу вам, що виклики, які стоять перед нами, реальні. Вони серйозні і численні. Легко і швидко подолати їх не вдасться. Але знай, Америку, – ми з ними впораємося!» [5]. У цій фразі проявилася одна з улюблених

цінностей американців – оптимізм.

Згадуючи своїх попередників, 44-й президент США нагадав, що їм довелося присягати за умов, «коли збиралися хмари і ревіла буря. В ці моменти Америка продовжувала йти вперед – не тільки завдяки досвіду та далекоглядності можновладців, але й завдяки тому, що Ми, народ, зберігали відданість ідеалам наших предків і вірність нашим засадним документам» [5].

Визначаючи цінності, на яких ґрунтується успіх Америки, Б. Обама підкреслив працелюбність і чесність, хоробрість і готовність грати за правилами, терпимість і допитливість, відданість і патріотизм. Закликавши «зібратися, струсити пилюку і знову розпочати працювати над оновленням Америки», новий президент вказав, що саме слід робити: «Стан економіки вимагає дій – дій сміливих і стрімких. І ми діятимемо – не тільки для створення нових робочих місць, але й з метою закладення нового

фундаменту для розвитку (новації – одна з улюблених цінностей американців). Ми будемо будувати шляхи і мости (американська цінність – мобільність, не дарма американську цивілізацію ще називають автомобільною), лінії електромереж і цифрового зв'язку, що живлять нашу торгівлю і пов'язують нас разом. Ми повернемо науці те місце, яке належить їй за правом (дуже високе місце науки відповідає цінності раціоналізму та прагматизму американців.). Ми оволодіємо дивами технологій для підвищення якості охорони здоров'я і зниження витрат на нього (антропоцентризм або американський індивідуалізм). Ми підкоримо сонце, вітер і землю, аби дати паливо нашим машинам і запустити наші заводи (матеріалізм американців.). Ми перетворимо наші школи, коледжі та університети, аби вони відповідали вимогам нового часу. Ми можемо все це зробити. І ми зробимо це» [5].

У своїй промові Б. Обама

нагадав слухачам обітницю, дану Богом: «... всі рівні, всі вільні і всі заслуговують права одержати свій шанс повною мірою щастя» (у цих словах віддзеркалилися цінності рівності та свободи). Не заперечуючи можливості ринку зі створення багатства і розширення свободи, новий президент вказав, що криза нагадала: «... без пильного ока ринок може вийти з-під контролю – і що країна не може довго гараздувати, якщо вона опікується лише успішним. Успіх нашої економіки завжди залежав не тільки від обсягу нашого валового внутрішнього продукту, але й від меж досяжності нашого добробуту, від нашої здатності надати шанс кожному бажаному – не через милосердя, а тому що це найвірніший шлях до нашого спільного блага» [5]. У цій фразі віддзеркалився намір президента більше уваги приділяти соціальній політиці держави, підтримці соціально незахищених верств населення, яке здебільшого і голосувало за нього у 2008 і 2012 рр.

Разом із тим він заявив: «Нам тепер треба розпочати нову епоху відповідальності, а також усвідомити – усвідомити кожному американцю – що у нас також є зобов'язання: перед собою, перед нашою країною і перед світом». У зовнішній політиці, яку проводив впродовж двох каденцій Б. Обама, найяскравіше виявилися кілька тенденцій.

Перша – намагання продовжувати здійснювати модель ліберальної глобалізації. Зокрема, він проголосив: «Наші батьки-засновники, які віч-на-віч

стикалися з такими лихами і небезпеками, котрі нам важко навіть уявити, склали хартію для ствердження влади закону і прав людини, хартію, яка приростала кров'ю багатьох поколінь. Ці ідеали як і раніше світять світові, і ми не відмовимося від них заради миттєвих вигід. Тому ми кажемо решті народів і державам, які сьогодні дивляться на нас – від найвеличніших столиць до маленького села, де народився мій батько: знайте, що Америка – це друг всіх націй, всіх чоловіків, жінок і дітей, які прагнуть жити гідно в світі; знайте, що ми знову готові піти вперед» [5].

Друга тенденція: заявивши, що «...світ наш змінився, і ми мусимо змінитися разом із ним», Б. Обама позначив важливість у зовнішньополітичному курсі США концепції «м'якої сили»: «Згадайте, що попередні покоління протистояли фашизму і комунізму не тільки за допомогою ракет і танків, але й за допомогою міцних союзів і стійких переконань. Вони розуміли, що ми не зможемо захистити себе однією тільки силою, і що ця сила не дає нам права робити все, що завгодно. Вони знали, що наша сила збільшується, якщо використовувати її розумно та обачливо; що наша безпека ґрунтується на справедливості нашої справи, на силі нашого прикладу, на міцних чеснотах стриманості та смиренності» [5].

Третя тенденція: прагнення втілювати цінності «стриманості і смиренності»: «Ми будемо із відповідальністю йти з Іраку, передаючи його до рук іракського народу, а також

зміцнювати мир в Афганістані... ми працюватимемо над тим, аби зменшити ядерну загрозу... Ми не проситимемо вибачення за наш образ життя, ми будемо без найменших сумнівів захищати його. А тим, хто спробує досягти своїх цілей, насаджуючи страх і безжально вбиваючи ні в чому не винних людей, ми кажемо: наш дух стає все сильнішим, і його не можна зламати; ви не зможете нас пережити, і ми вас розгромимо».

Четверту тенденцію політологи визначили як намагання не робити будь-яких «різких рухів», а його зовнішньополітичну доктрину: «не роби очевидних дурниць» (don't do a stupid shit) [6]. Оцінюючи зовнішню політику сорок четвертого президента, чимало міжнародних оглядачів, серед яких і американські, дорікали йому за слабкість, особливо у порівнянні із російським президентом В. Путіним. Зокрема, Україна очікувала більшого від Америки у своєму протистоянні агресивному курсу Кремля, що активізувався від кінця 2013 р. Слабка реакція США на події в Грузії та Україні тільки посилили зухвалість російського президента.

У другій інавгураційній промові трохи в іншій інтерпретації пролунали слова вірності традиційним американським цінностям, що об'єднують націю, роблять американців «особливими». Зокрема, відданість ідеї, висловленій в Декларації, прийнятій понад 200 років тому: «Ми визнаємо істи-

ну, що всі люди створені рівними, що їх Творець наділив певними, притаманними всім, правами, серед яких – право на життя, на свободу і право на пошук свого шляху до щастя». Також було проголошено, що «...завдання нашого покоління – зробити ці слова, ці цінності, ці права – на життя, свободу, на досягнення щастя – реальністю для кожного американця» [7].

Так само, як і в першій промові, визначивши пріоритети економічного розвитку (хороші шляхи, розвиток торгівлі, шкіл та університетів тощо), Б. Обама наголосив на допомозі найбільш соціально вразливим людям, «аби відвернути жахливі катастрофи в їхньому житті». Разом із тим було дещо змінено акцент стосовно соціальної політики держави: «... ми не вважаємо, що держава самостійно може вирішити всі проблеми суспільства. Ми цінуємо ініціативність і заповзятливість (улюблені цінності справжніх американців.), ми дуже наполегливо працюємо, ми несемо особисту відповідальність (відпо-

відальність – зворотний бік медалі, що зветься «свобода») за все, що ми робимо – це наші національні риси характеру». Але разом із тим: «Ми розуміємо, що як би відповідально ми не ставилися до нашого життя, кожен із нас, у будь-який момент, може зіткнутися із втраченою роботою, або із раптовим захворюванням, або із жахливим буревієм, що зруйнує наш будинок. І ті зобов'язання, котрі ми беремо на себе через системи соціального захисту, не послаблюють нас, не послаблюють в нас волю до перемоги, а навпаки – зміцнюють нас» [7].

У другій інавгураційній промові Б. Обама неодноразово повторювалися слова «Ми, народ, розуміємо...» і «Ми, народ, віримо...» Звичайно, такі «фігури» мають за мету посилити заклик до об'єднання. При цьому підкреслювалося: «...коли змінюються часи, і ми маємо змінитися; відданість нашим засадничим принципам вимагає відповідей на нові виклики; захист наших індивідуальних свобод врешті-решт вимагає спільної дії» [7].

У своїй другій промові Б. Обама наголошував позитив: «Десятиріччя війни добігає кінця. Почалося економічне відновлення». При тому, що «можливості Америки безмежні», президент звернув увагу на нові якості, необхідні у сучасному світі без меж (тобто глобалізованому). Це – «молодість і енергійність, багатоманітність і відкритість, вміння ризикувати». Власне, ці риси притаманні американському національному характеру. Оратор підкреслив необхідність більше спиратися на таку цінність як інноваційну спрямованість: «Ми маємо створювати нові ідеї, нові технології, аби перебудувати наш уряд, нашу податкову систему, модернізувати наші школи, дати нашим громадянам навички, які їм потрібні, аби вони могли працювати ще наполегливіше, вчитися новому, досягати нових вершин» [7]. Б. Обама декларував: «Ми віримо, що основа Америки – це люди середнього класу». Проте впродовж десятиліть саме ця верства виявляла тенденцію до скорочення: від 1971 до 2015 рр. чисельність дорослих американців, які вважали себе середнім класом, зменшилася від 61% до 50% [8], і, в цілому, соціально-економічне становище в США погіршилося.

Дональд Трамп відчув зміни в країні. Як вказують українські оглядачі Б. Яременко і О. Белокопос: «Феномен Трампа полягав у тому, що він зміг добре відчувати настрої чималої кількості білих американців, які належать до робітничого класу, працюють у реальному секторі економіки, не люблять

іммігрантів, виступають за збереження християнської спадщини Америки, не довіряють вашингтонському істеблішменту та бояться ісламу». За період 2002-2015 рр. число американців, які вважали, що в їхній країні влада належить народу, скоротилося з 44% до 23% [8].

20 січня 2017 р. Д. Трамп – 45-й президент Сполучених Штатів Америки – присягнув на вірність своєму народу. Практично відразу він заявив: «Сьогоднішня церемонія має особливе значення, тому що сьогодні ми не просто передаємо владу від однієї адміністрації іншій, або від однієї партії іншій – ми передаємо владу з Вашингтона, округ Колумбія, і повертаємо вам, народ. Дуже довго невелика група в столиці насолоджувалася усіма бонусами, а люди платили за це ціну. Вашингтон розквітав, але не ділився зі своїм народом багатством. Процвітали політики, але робочі місця скорочувалися і заводи закривалися. Вищі класи захищали себе, а не громадян нашої країни... Все це зміниться з цього дня... Сполучені Штати Америки – ваша країна» [9].

Ця тирада надзвичайно ефектна: влада повертається народу «прямо тут і прямо зараз». Революція без революції? Мільярдер став на захист простих робітників: «Ми витратили трильйони доларів за кордоном, в той час, як інфраструктура Америки розпадається на частини. Ми збагатили інші країни, однак багатство, сила і впевненість нашої країни розсипалися і зникли за обрієм. Один за одним закривалися заводи. Вони

навіть не подумали про мільйони й мільйони американських працівників, які залишилися без роботи. Багатство нашого середнього класу зникло, а потім було перерозподілено по всьому світу. Але це в минулому. Зараз ми дивимося в майбутнє (спрямованість у майбутнє – американська цінність)... З цього самого дня буде нова стратегія, яка буде керувати нашою країною. З цього дня буде Америка насамперед. Америка – перш за все! Кожне рішення про торгівлю, податки, імміграцію, закордонні справи буде зроблено на користь американських робітників та американських сімей. Ми повинні захищати наші кордони від інших країн, які викрадають наші компанії та знищують наші робочі місця» [9]. Незаперечно, частина американських виборців повірила у підприємницький таланти Д. Трампа, так само підтримуючи американські цінності прагматизму, матеріалізму, заповзятливості.

У проголошенні двох правил: «Купуй американське і наймай на роботу американців» віддзеркалилося усвідомлення новим президентом запиту суспільства на протекціонізм. Керівник азіатського відділу у берлінському Фонді науки і політики Г.Г. Гільперт побачив у цьому проблему перерозподілу добробуту всередині США. Америка в цілому виграла від глобалізації. Лібералізація світової торгівлі збагатила Уолл-стріт і Силіконову долину, акціонерів глобально діючих корпорацій, мешканців великих міст на обох океанських узбережжях країни. Але політики недостат-

ньо подбали про те, аби зростання добробуту відчували робітники і середній клас у центрі країни. І ось тепер ті, хто програв, зробили ставку на протекціонізм [10]. І того, хто його просуває.

Новий президент підкреслив відданість ідеям свободи і рівноправ'я: «Ми всі маємо однакові свободи і поважаємо американський прапор. Коли народжуються діти – у Детройті чи Небрасці – вони дивляться на одні й ті ж зірки і мріють про одне й те ж. І в них є життя одного і того ж Всевишнього Творця» [9].

Треба зазначити, що, у порівнянні із інавгураційними промовами свого попередника, 45-й президент США виголошував свою промову менше часу, проте частіше, ніж у двох промовах Б. Обами, разом узятих, згадував Бога. Релігійність є однією з американських цінностей. Але, як виявилось, за часів Б. Обами, вони стали менш «цінними», що і відчув новий господар Білого дому. Послаблення цінностей завжди засмучує людей, налаштованих консервативно. Республіканська партія, кандидатом від якої виступав Д. Трамп, спирається на підтримку консервативного християнського населення Америки.

Вважається, що саме Бог визначив долю американського народу – шлях сходження все вище і вище до цивілізаційного тріумфу, приклад для наслідування всіма народами світу. Американці називають це «Manifest Destiny». Тривалий час втіленням ідеї була політика «несення демократії народам світу», навіть якщо вони цього не

просили. Д. Трамп виголосив: «Ми хочемо встановлювати добрі стосунки з іншими країнами світу. Але право кожної нації – піклуватися, насамперед, про власний інтерес. Ми не хочемо нав'язувати наш спосіб життя нікому. Але нехай він сяє, як ми будемо сяяти, – і кожен зможе брати з нас приклад» [9]. В останньому реченні – трансформована ідея «м'якої сили», що була присутня і у Б. Обами. В промові лунає: «Ми посилюємо старі альянси і створимо нові альянси. Ми об'єднуємо цивілізований світ проти радикальних ісламських терористів». Але далі: «Ми знищимо їх повністю, зітремо з лиця землі» [9]. Тобто – це вже не «м'яка сила».

І у Б. Обами, і у Д. Трампа у тій чи іншій формі присутня ідея національної винятковості Америки, але в реальності ця ідея увійшла у протиріччя із концепцією американського інтернаціоналізму. З одного боку, останній орієнтує на більшу відкритість зовнішньому світові, зокрема, на сприяння припливу найбільш здібних і талановитих з усього світу. З іншого, американська винятковість диктує дистанціювання країни від решти країн. Позиція Д. Трампа, як відомо, проявилася у передвиборчих обіцянках на проведення жорсткішої лінії стосовно іммігрантів (а як же «Американська мрія?»). В інавгураційній промові він цього не акцентував, проте невдовзі заявив про зведення стіни на кордоні із Мексикою, обмеження доступу для мігрантів з країн з терористичною небезпекою, звуження можливостей швидкого

надання громадянства іноземним програмістам тощо. Передвиборчі обіцянки переглянути торгові угоди і режими почали здійснюватися вже 23 січня 2017 р., коли новий американський президент прийняв рішення про вихід своєї країни із договору про Транстихоокеанське партнерство. У сучасному глобалізованому світі спроби вирішити за допомогою протекціоністських бар'єрів проблеми американської економіки неодмінно стануть причиною глобального валу заходів у відповідь, що врешті-решт боляче вдарять по інтересах і прибутках саме американських виробників, експортерів та інвесторів.

У цілому, Сполучені Штати Америки не зможуть просто дистанціюватися від міжнародної проблематики, бо це означає демонстрацію слабкості великої держави і приведе до негативних наслідків. Одним з перших стане швидке розмивання режимів контролю над розповсюдженням зброї масового знищення і засобів її доставки. А це вже створює безпосередню загрозу безпеці США. Неспроможність адміністрації Б. Обами протистояти російській агресії призвела до того, що одне із важливих досягнень ядерної епохи – договір США і СРСР від 1987 р. про ліквідацію ракет середньої та малої дальності – був порушений Москвою (у 2014 р. в Росії було підготовлено два батальйони, оснащені забороненими крилатими ракетами). В середині лютого 2017 р. група американських законодавців підготувала проект закону, що дозволить

Сполученим Штатам розпочати розробку аналогічних ракетних систем поза договірних лімітів.

Таким чином, гасло Д. Трампа «Make America Great Again» (до нього використовувалося президентами Р. Рейганом і Б. Клінтоном) має запрацювати не тільки для «внутрішнього» використання, але й для «зовнішнього». І світ стане свідком його реалізації.

Список використаних джерел:

1. Парсонс Т. О структуре социального действия / Толкотт Парсонс / Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Академический проект, 2000. – С. 880.
2. Kohls L.R. The Values Americans Live By /Robert L. Kohls [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.uri.edu/mind/VALUES2.pdf>
3. Schuck P.H. Understanding America: The Anatomy of an Exceptional Nation /Peter H. Schuck [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.law.yale.edu/news/6883.htm>
4. Obama Inaugural Address 20th January 2009 [Electronic resource] – Mode of access: <http://obamaspeeches.com/>
5. Рахман Г. Обама – человек-символ /Гидеон Рахман [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/world/20090120/246812.html>
6. Яременко Б. Дипломатія /Богдан Яременко //Дзеркало тижня. – 2016. – 18 березня [Електронний ресурс] –

Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/interanal/diplobamatiya-_html

7. Inaugural Address by President Barack Obama [Electronic resource] – Mode of access: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/01/21/inaugural-address-president-barack-obama>

8. Яременко Б. Вибори президента США: як сталося неймовірне, і чого очікувати України? /Б. Яременко, О. Белокос //Дзеркало тижня. – 2016. – 12 листопада [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/interanal/vibori-prezidenta-ssha-yak-stalosya-neymovirne-i-chogo-ochikuvati-ukrayini-_html

9. Повна промова Дональда Трампа на інавгурації: текст [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukr.segodaya.ua/world/polnaya-rech-donald-trampa-na-inauguracii-tekst-790326.html>

10. Выход из ТТП – экономическое и геополитическое поражение Америки [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.fasnews.ua/news/2017/348109/>

Ірина ГОЛУБОВСЬКА,
доктор філологічних наук,
професор Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

Тетяна ОРЛОВА
доктор історичних наук,
професор Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються інавгураційні промови президентів США Барака Обами і Дональда Трампа з точки зору позиціонування американських традиційних цінностей в країні та світі, що змінюються, простежується віддзеркалення моральних орієнтирів у політиці сорок четвертого і сорок п'ятого господарів Білого дому.

Ключові слова: президент, інавгураційна промова, цінності, традиції, новації, «м'яка сила».

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются инавгурационные речи президентов США Барака Обамы и Дональда Трампа с точки зрения позиционирования американских традиционных ценностей в изменяющейся стране и мире, прослеживается отражение моральных ориентиров в политике сорок четвертого и сорок пятого хозяев Белого дома.

Ключевые слова: президент, инавгурационная речь, ценности, традиции, новации, «мягкая сила».

Дипломатичні орієнтири Української Центральної Ради на Антанту: здобутки і втрати

УДК 94 (477) 1917/1918

На всіх етапах державного будівництва України в добу Української революції 1917-1921 рр., як і в наші часи Незалежності, зовнішньополітичні відомства зі своєю дипломатичною службою були і є невід'ємним атрибутом держави та відігравали й відіграють визначну роль у її становленні та розвитку.

Особливої уваги заслуговує дослідження зародження, розбудови і діяльності української дипломатії в добу Української Центральної Ради, коли у надзвичайно складних умовах геополітичної ситуації та у протистоянні з досвідченими дипломатами блоку Центральних держав і більшовицької Росії вона виборола вихід України на міжнародну арену й примусила інші країни рахуватися з нею як з повноправним суб'єктом переговорних процесів.

Упродовж літа 1917 р. якогось зацікавлення Україною Антанта і США не виявляли, що пояснювалося державотворчою концепцією проводу Центральної Ради щодо автономії у складі Росії та твердою лінією Тимчасового уряду на продовження війни до переможного кінця. У ті дні головним чинником міжнародної політики у Європі була Франція, яка стала ядром Антанти й спромоглася у ході світової війни, особливо на її кінцевому етапі, заявити про себе як про

провідну державу світу. Крім того, Францію та Російську імперію пов'язували довголітні тісні зовнішньополітичні стосунки. Вона, безперечно, прагнула мати в особі Росії сильного партнера і союзника у збройному протистоянні з Німеччиною. Отже, Париж та його зовнішньополітичне відомство не сприймали виникнення якихось державних утворень на території Росії після падіння імперії й докладали всіх зусиль для збереження єдиної Росії та її збройних сил, зокрема на українському напрямку, де діяли наймогутніші Південно-Західний та Румунський фронти.

До збереження єдиної Росії Францію, зрештою як і Англію та США, спонукали економічні інтереси. За підрахунками В. Косика, іноземні капітали, вкладені у Російську імперію, сягали 2 242 млрд золотих рублів. Із них Франція інвестувала – 581,4 млн, Англія – 507,5, Німеччина – 441,3, Бельгія 341,6, США – 117,8 млн. Як бачимо, Антанта і США, безумовно, не мали наміру втрачати свої капітали в Росії. У промисловість України найбільше капіталів вклала Франція – 210,6 із всіх 419,2 млн руб. Тобто, більшість іноземних капіталів інвестованих в Україну, були французькими [1, с.27-28].

Безумовно, першим

завданням французької дипломатії було втримати російський фронт від Балтійського до Чорного моря, домогтися, щоб збереглася величезна військова сила, зокрема на території України. Адже на Східному фронті лише Німеччина впродовж 1917 р. утримувала 74 дивізії, що становило 31% від усіх її військ в роки Першої світової війни [2, с.324].

Навесні 1917 р. Південно-Західний фронт був потужною військовою силою. Ним командували досвідчені висококваліфіковані воєначальники. Головнокомандувач арміями фронту – 59-літній генерал-лейтенант О. Гуртор, штаб очолював генерал-лейтенант М. Духонін. Загалом фронт мав на передній лінії 40 дивізій чисельністю майже 600 тис. вояків. Не менш потужним був Румунський фронт, очолюваний головнокомандуючим арміями генералом від інфантерії Д. Щербачовим, який всю війну перебував на фронті, тривалий час командував арміями на Галицькому напрямку [3, с. 280-281].

Відтак, війська, що протистояли Східному фронтові Центральних держав,

Summary

This article is an attempt to analyze and to generalize the place of Ukrainian Central Rada in the external policy of Atlanta states in 1917-1918. Systematization and comparative analysis realization in military strategic and external political positions of Great Britain, France and the USA in the context of Ukrainian problem solving. The research has stated the place and role of Ukraine in the military and political strategies of Atlanta states.

Keywords: The Central Council, Atlanta, treaty, diplomats, delegation.

були досить потужними, і це спонукало Антанту утримати їх, бодай у послабленому революційними подіями стані. Саме для цього вони підтримували антибільшовицькі сили у Росії й Україні, оскільки більшовики на чолі з Леніним проголошували гасла про найшвидше закінчення бойових дій на фронтах, чим приваблювали мільйонні солдатські маси. Присутності величезних військ Росії на території України провід Центральної Ради не міг не враховувати у своїх відносинах і стосунках з Тимчасовим урядом до самого його падіння. Ці війська завдавали багато турбот Центральній Раді, оскільки були настроєні, здебільшого, до неї вороже за мірою зростання їх більшовизації. Крім того, вони ускладнювали стосунки з Раднаркомом внаслідок певних домовленостей із Всевеликим Військом Донським щодо евакуації фронтових козацьких частин на Дон через територію України.

Більшовицький жовтневий переворот у Петрограді радикально вплинув на українсько-російські відносини. Генеральний секретаріат відреагував на

подію відозвою «До всіх громадян України», у якій не визнав Раднарком на чолі з Леніним легітимним урядом Російської федерації. УЦР проголосила III Універсал, яким утворено Українську Народну Республіку і накреслено низку докорінних перетворень суспільно-політичного життя у державі. Щоправда, впровадження власного державного устрою у формі демократичної республіки із своєю законодавчою і виконавчою владою та окресленою територією не заперечувало федералістської орієнтації керівництва УНР.

Проте на засіданні Центральної Ради, присвяченому цій проблемі, С. Шелухин, виголосивши історико-правові підстави для оголошення державної незалежності, поставив під сумнів безумовну зовнішню орієнтацію на федерацію з Росією. Пізніше у праці «Переяславський договір України з московським царем Олексієм 1654 р. і нинішні події» він наголошував однозначно, що з падінням царату Україна фактично повернула свій суверенітет [4, арк.2].

За таких обставин Центральна Рада шукала підтримки у країн Антанти й намагалася встановити контакти з ними. Відтак, у жовтні-листопаді відбулися офіційні зустрічі та переговори між С. Петлюрою і представником Франції при російському головнокомандувачеві генералом Ж. Табуї. Його наступник, генерал Ніссель, мав розмови з М. Грушевським. Керівник французької військової місії в Румунії, генерал Бертельо, повідомляв Париж про обнадійливі перспективи

Проголошення III Універсалу УЦР на Софійському майдані 7 (20) листопада 1917 року. Праворуч – французька військова місія на чолі з Ж. Табуї

розвитку українсько-французьких відносин. «Треба за будь-яку ціну сприяти українському рухові, – вважав він, водночас додаючи, – в неавстрійському, несепаратистському, небільшовицькому сенсі» [1, с.102].

Саме у ці дні, 13 грудня, на засіданні Центральної Ради голова уряду В. Винниченко офіційно проголосив створення в Україні зовнішньополітичного відомства – Генерального секретаріату міжнародних справ. Секретар міжнародних справ Олександр Шульгин – засновник новітньої української дипломатії, молодий, але вже відомий громадсько-політичний діяч, член ЦК Української партії соціалістів-федералістів, Малої Ради – за дорученням М. Грушевського брав участь в переговорах із Тимчасовим урядом щодо надання Україні автономії. Коли, у відповідності з правовою концепцією III Універсалу, уряд УНР створив зовнішньополітичне відомство, О. Шульгин поринув у дипломатичні контакти і домігся

перших успіхів у відносинах України з державами Антанти, насамперед Францією, Англією, Італією, Швейцарією і Чехословаччиною.

Зауважмо, що у листопаді 1917 р. керівництву УНР надавався серйозний шанс порозумітися з країнами Антанти. Це, безумовно, могло радикально вплинути на події, що призвели до падіння Центральної Ради. У зв'язку з непевним становищем на фронті, Верховний головнокомандувач генерал М. Духонін звернувся до уряду УНР із проханням дозволити перенести Ставку до Києва. Але отримав згоду лише на Чернігів або Ніжин, за умови присутності у ній представників України та інших національних державних утворень. 20 листопада Ленін і Троцький призначили головнокомандувачем прапорщика Миколу Криленка. За відмову розпочати переговори про перемир'я з німцями генерал М. Духонін був заарештований і вбитий більшовиками.

Відтак, військові місії

Антанти при російській Ставці 22 листопада 1917 р. перебралися до Києва. Серед них були: генерал Бартер (Англія), підполковник Лавернь (Франція), генерал Ромеї (Італія), генерал Такаяначі (Японія), генерал Коанда (Румунія), генерал барон де Ріккель (Бельгія). На залізничному вокзалі їм була влаштована урочиста зустріч з почесною вартою. Гостей вітали представник Генерального секретаріату з військових справ Ю. Гасенко, комендант Києва генерал-лейтенант О. Цицович [1, с. 116].

Отже, восени 1917 р. столиця України стала осередком жвавих контактів і переговорів із представниками Антанти, які, перш за все Франція та Англія, висловлювали привабливі пропозиції. Безумовно, у ці дні суттєво зріс інтерес Антанти до України. Це було зумовлено, головним чином, їх цілком зрозумілим страхом перед ліквідацією Східного фронту і передислокацією дивізій Німеччини та Австро-Угорщини на захід, де на відстані 100 км від Парижа

четвертий рік не стихали запеклі та виснажливі бої для обох сторін [5, с.75].

У ті дні австро-німецький Східний фронт під командуванням генерал-фельдмаршала Леопольда Баварського мав дві німецькі групи армій. Одна з них – генерал-полковника А. фон Лінгінзена (з березня 1918 р. – генерал-фельдмаршала Г. фон Ейхгорна) – мала 20 піхотних, 5 кінних дивізій з артилерією та спеціальними частинами і діяла безпосередньо на українському напрямку. У березні 1918 р. ця група армій «Лінгінзен» була реорганізована в групу армій «Київ». В Україні діяла також 2-а армія генерала кінноти Е. Бем-Ермолі австро-угорських військ, що налічувала 8 піхотних і 2 кінні дивізії, загалом близько 450 тис. вояків. Саме у її складі діяв Легіон УСС під командуванням підполковника М. Тарнавського [6, с.307-308, 371].

Отже, насамперед, військові діячі країн Антанти усвідомлювали значення тісних стосунків з Україною і намагалися переконати Париж у перспективності усілякої підтримки УНР. Керівник французької військової місії в Румунії і командувач союзними військами на Півдні Росії генерал Анрі-Матіас Бертельо у доповідній записці наголошував, що Україна практично відокремилася від Росії, має свій парламент і уряд. «Україна – найбагатший в Росії край. Вона може дати приблизно 500 тис. солдатів, її симпатії до Франції відомі... Оскільки російський уряд все ще не існує, а українська Рада стає все більше й більше мішенню для німецьких і більшовиць-

ких сил, я доношу до вашого відома глибоке переконання діяти» [1, с.112-113].

Наприкінці листопада і початку грудня французькі місії у Яссах (генерал Бертельо), у Петрограді (генерал Ніссель) і Парижі інтенсивно спілкувалися з питань України. На рішучі вимоги Бертельо Париж реагував менше, ніж на пропозиції генерала Нісселя, який писав прем'єрові Франції Ж. Клемансо: «Погоджуюся з послом – ми повинні підтримувати український уряд, але офіційне визнання, здається, передчасне. Теперішня тактика уряду України не дозволяє знати точно, що він чинитиме у майбутньому» [1, с.124, 126].

Орієнтація зовнішньополітичного курсу УНР у бік Антанти, внаслідок згаданих умов, похитнулася, але зберігалася. Одним з її палких прихильників був генеральний секретар закордонних справ Олександр Шульгин. 12 грудня він виступив з промовою, в якій окреслив найсприятливіший розвиток зовнішньої політики України. Він наголошував: «Ми змушені спиратися на віддалені західні держави. Ми повинні сказати цим державам – якщо вони хочуть допомогти Україні, то мусять дати відповідь на нашу ноту. Вони повинні визнати Українську республіку і надіслати сюди офіційних послів. Цим самим вони зміцнять наше становище» [1, с.129].

О. Шульгин заручився підтримкою генерала Бертельо, який у середині грудня надіслав Ж. Клемансо вимоги негайно визнати Україну й ужити відповідних заходів щодо встановлення міждержавних стосунків. «Визнати

зараз Україну означає захистити її від австрійського просування; звільнити хоча б Південний фронт від доктрини миру за будь-яку ціну; дозволити собі, як тільки ми будемо офіційно уповноважені, надіслати туди наших інструкторів, перебудувати армію, контролювати залізницю і постачання фронту. На мою думку, ми повинні визнати Українську республіку і дати їй нашу підтримку – тим повнішу, чим більше вона входить в наші наміри» [1, с.136].

Незважаючи на вимоги України до Антанти визнати її й надіслати офіційних послів та встановити дипломатичні стосунки відповідно до міжнародних норм, Париж обмежився делегуванням генерала Ж. Табуї французьким комісаром при уряді УНР. 5 (18) грудня 1917 р. він передав голові Генерального секретаріату В. Винниченкові листа, у якому просив прийняти його для обговорення важливих справ щодо українсько-французьких відносин [20, арк.10-10 зв]. Раніше В. Винниченко відмовлявся від зустрічей з окремими представниками військових місій і категорично заявляв, що приймати ме лише офіційних послів держав Антанти після визнання ними України.

Позицію голови уряду УНР повністю поділяв О. Шульгин, який 17 грудня заявив впливовому французькому журналістові Ж. Пелісьє: «Ми хочемо визнання нашої Республіки. Ми не обговорюємо це питання з численними посланцями, які звертаються до нас: сьогодні це може бути лейтенант, завтра – сержант, після-

завтра – ад'ютант. Ми хочемо кваліфіковану особу! Ми стомилися давати інформацію. Треба діяти!» [1, с.170].

Париж ніяк не міг визначитися щодо української проблеми. Довідавшись, що українська делегація відбула до Бреста у статусі спостерігачів на переговори Раднаркому з Центральними державами, 23 грудня в столиці Франції відбулася спеціальна конференція за участю Ж. Клемансо, міністра закордонних справ Франції С. Пішона, голови Військового комітету союзників маршала Франції Ф. Фоша, а також представників, які прибули з Англії, – військового міністра лорда Мілнера, заступника міністра закордонних справ лорда Р. Сесіла, генерала Дж. М. Мак-Донау та ін. Французька сторона висловлювалася прихильніше до України, англіїці пропонували висловлювати прихильність, але офіційно не визнавати за незалежну державу. Генералові Нісселю була передана телеграма із вказівками: французький уряд поки що не може визнати офіційно українського уряду без попереднього погодження з союзниками; водночас Франція визнає право народів на самовизначення і підтримуватиме український національний рух морально і матеріально [1, с.153].

Між тим, 20 грудня 1917 р. розпочалася Перша українсько-більшовицька війна, а 23 грудня більшовики зайняли Харків і розгорнули наступ на Київ. У ті напружені дні генерал Табуї стурбовано писав до Парижа про негайне прийняття рішення щодо визнання України, інакше Францію випередить

Німеччина, визнавши УНР і запропонувавши прийнятні умови миру. Проте цей звіт генерала надійшов до міністерства закордонних справ Франції лише 28 січня, а 5 лютого 1918 р. до Парижа надійшла доповідна записка генерала Бертельо. У ній він слушно відзначав, що «Україна панує над ситуацією, її існування стає для нас запорукою майбутнього використання інших угруповань... З економічного боку Україна і Дон панують над рештою Росії. Отже, наші зусилля повинні бути спрямовані головним чином на Україну. Діяльність французької групи, посланої до Києва, могла бути б вирішальною, якби була підтримана ясним і щирим бажанням держав Антанти» [1, с.166].

Наприкінці грудня 1917 р. Україна опинилася перед реальною загрозою втрати завоювань революції, оскільки не мала власних збройних сил, щоб захистити себе від більшовицької агресії. Відтак, по суті, в безвихідній ситуації, 24 грудня уряд УНР передав воюючим сторонам Центральних держав та Антанти ноту про намір взяти участь на Брестській мирній конференції. Від 4 січня її делегація на чолі з В. Голубовичем розпочала переговори. Приймаючи рішення про участь у переговорах, політичний провід УНР виходив з національних інтересів і розраховував укласти мир з Центральними державами, припинивши агресію більшовицької Росії, оскільки її делегація теж брала участь у конференції. Поряд з цим, Київ вважав за необхід-

не підтримувати добрі стосунки з державами Антанти. Серед прихильників орієнтації на Антанту було чимало впливових діячів, зокрема О. Шульгин, С. Петлюра, В. Винниченко. Доречно зауважити, і М. Грушевський ніколи не виявляв пронімецьких настроїв чи думок, про що заявляв відверто українській громадськості.

Тоді ж, у грудні 1918 р., голова французької військової місії генерал Ж. Табуї писав В. Винниченкові, що, хоча союзні держави ще не прийняли офіційних рішень про визнання незалежності України, він висловлює їхнє щире прихильне ставлення до уряду УНР й сподівання, що Україна буде союзником Антанти. 22 грудня (3 січня) генерал Табуї з великим піднесенням у зверненні до Винниченка доповідав, що передає українському урядові офіційні документи про визнання Францією української держави [7, арк.10]. Аналогічно вчинив і представник Англії в Україні П. Баге, який запевнив, що

її країна має добрі наміри і підтримуватиме Україну у розбудові її державності [8, с.233-234].

У ті дні, коли УНР була визнана Францією де-факто незалежною державою, член французького посольства у Швейцарії граф де Шатоне писав М. Тишкевичу: «Отже, ми представлені офіційно перед новою державою, до існування якої Ви спричинилися з таким запалом» [9, арк.29]. Проте ці та інші заяви і документи, надані представниками Антанти, не означали повного і офіційного визнання незалежної України й не набули державно-правових актів з боку відповідних урядів. Оскільки, згідно з домовленістю Парижа з Лондоном, Україна увійшла до зони діяльності Франції – як військової, так і дипломатичної – генерали Бертельо і Табуї у січні 1918 р. домоглися від уряду УНР поряд з делегацією у Бресті надіслати делегацію до Ясс на переговори з Антантою. В. Винниченко і О. Шульгин відгукнулися й негайно скерували

16 січня своїх представників на чолі з заступником міністра закордонних справ А. Галіпом. Українці зустрілися з представниками Франції, Англії, США, Італії й висунули вимоги: визнати незалежність України великими державами Антанти; встановити дипломатичні стосунки й надіслати послів до Києва; надати матеріальну і фінансову допомогу на пільгових умовах.

Проте країни Заходу обумовили виконання українських пропозицій багатьма застереженнями й заходами, здійснити які було майже неможливо. Отже, переговори не привели до позитивних результатів. А після проголошення IV Універсалу Центральної Ради і твердого поступу української делегації в Бресті як представників незалежної держави й визнання УНР Центральними державами, Антанта остаточно втрачає інтерес до України. 1(14) лютого Бертельо розпочав доповідь у Париж: «Головна влада проголосила повну незалежність України... Ні Франція, ні, я думаю, всі інші союзні держави не можуть визнати таке рішення. Наш інтерес на сході Європи – це сильна і єдина держава, така як колись Росія. Лише така Росія може стати противагою Центральним державам... Проголошення незалежності зруйнувало б цю надію, а роздібнена Росія стала б німецькою здобиччю» [1, с.215].

Таким чином, ще до підписання Україною мирного договору з Центральними дер-

жавами у Бресті Антанта, в особі впливового представника Франції, остаточно визначилася щодо України та Росії. Коли після вступу до Києва військ більшовицької Росії їх командувач М. Муравйов зібрав представників Антанти, генерал Табуї заявив йому, що Франція виступає проти незалежної УНР і укладання нею Брестського миру, й встановив, за його звітом до Парижа, нормальні стосунки з більшовиками. Водночас він відмовився далі перебувати у Києві. Після дозволу Парижа залишити Україну, французька місія (майже 100 осіб) та інші представники Антанти 23 лютого покинули Київ. У доповідній записці Леніну і Троцькому Муравйов відзначав, що на зустрічі 13 лютого 1918 р. усі представники Антанти запевнили його у лояльності, засудили IV Універсал Центральної Ради та її мирні угоди з Центральними державами [10, с.157-158].

Важко склалися й стосунки між Україною і США. Невдовзі, після появи у Києві військових місій Англії та Франції, у вересні 1917 р. туди з Москви прибув колишній американський консул у Римі Дуглас Дженкінс. Про тодішнє ставлення США до України красномовно свідчить той факт, що посол США у Петрограді однозначно застеріг американця не визнавати ніякого українського уряду. Отже, він лише раз мав неофіційну зустріч з державним секретарем у закордонних справах О. Шульгиним і був, по суті, пасивним спостерігачем подій Української революції. Все це було

проявом національних інтересів США, що бачили Росію єдиною і неподільною державою, а українське питання вважали її внутрішньою справою.

«Найголовнішим питанням для Антанти й США в грудні 1917 р. було утримати Східний фронт проти Німеччини, – слушно зауважує О. Павлюк. – Союзники, насамперед Англія і Франція, гарячково шукали на території Росії ті сили, які могли б продовжувати воєнні дії проти Німеччини до остаточної перемоги». Захід вважав, що на це спроможна лише єдина Росія, про що свідчили заяви державного секретаря Роберта Лансінга на початку січня 1918 р. та проголошені з великою помпезністю у Конгресі 8 січня 14 пунктів президента В. Вільсона, в яких Україна навіть не згадувалася [11, с.375].

Значну роль у формуванні подібного ставлення до України відігравали доповідні записки посла Дженкінса до Вашингтона, в яких він безпідставно звинувачував керівництво Центральної Ради у пронимецьких настроях, а також закидав урядові «соціалістичну» політику. Антанта і США не сприймали безперечно один із пріоритетів зовнішньої політики України – боротьбу за загальний мир без анексій і контрибуцій, що було проголошено у першій ноті Генерального секретаріату УНР від 24 грудня 1917 р. до урядів усіх воюючих держав. Важливим недоліком Центральної Ради, що спричиняв таке ставлення до неї з боку США, зрештою й інших країн Заходу, була автономістська концепція державного будівництва.

Наслідком якої стало те, що впродовж 1917 р. вона не сформувала зовнішньополітичного відомства, засобами якого можна було винести українські справи на міжнародну арену. Лише у грудні 1917 р. О. Шульгин уперше звернувся з листом до уряду США у пошуках підтримки і налагодження контактів. Проте, зневірившись у сприянні з боку Антанти і США та можливості з їх допомогою зберегти незалежність і домогтися визнання, Київ все більше схилявся до сепаратного миру з Центральними державами, оскільки на миролюбні пропозиції щодо закінчення війни і загального миру Захід не відгукнувся.

Список використаних джерел:

1. Косик В. Франція і Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918) / В. Косик. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 264 с.
2. История Первой мировой войны. 1914-1918. В 2-х т. Т.2. – Москва, 1975. – 606 с.
3. Керсновский А.А. История русской армии. В 4-х т. Т. 4. – Москва, 1994. – 364 с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі ЦДАВО

України). – Ф. 4465. Колекція окремих документальних матеріалів українських емігрантських установ, організацій і осіб. 1901-1948 рр. – Оп. 1. – Спр. 972. – Арк. 2.

4. Павленко Ю. Українська державність у 1917-1919 рр. / Ю. Павленко, Ю. Храмов. – К., 1995. – 262 с.

6. Залесский К. А. Первая мировая война. Правители и военачальники / К.А. Залесский. – Москва, 2000. – 570 с.

7. ЦДАВО України. – Ф.2592. Фонд Народного міністерства закордонних справ УНР. – Оп. 3. – Спр. 3. – Арк. 10-10 зв.

8. Держалюк М. С. Берестейський мир і Україна / М.С. Держалюк // Пам'ять століть. – К., 1998. – №1. – С. 40–58.

9. Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі ЦДІА у м. Львові). – Ф.681. Особистий фонд Михайла Тишкевича – дипломата і політичного діяча УНР. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.29.

10. Антонов-Овсиенко В. Записки о гражданской войне. Т.1. / В. Антонов-Овсиенко. – Москва, 1924. – 314 с.

11. Павлюк О. Україна на Паризькій мирній конференції 1919 р. / О. Павлюк // Політика і час. – 1999. – № 1. – С. 78–92.

Ігор ДАЦКІВ,
доктор історичних наук,
Тернопільський національний економічний університет

АНОТАЦІЯ

В даній статті автором здійснено спробу проаналізувати й узагальнити місце Української Центральної Ради в зовнішній політиці держав Антанти в 1917-1918 рр. Систематизовано та проведено порівняльний аналіз військово-стратегічних та зовнішньополітичних позицій Великобританії, Франції і США в контексті розв'язання українського питання. У дослідженні уточнено місце і роль України у воєнно-політичних стратегіях держав Антанти.

Ключові слова: Центральна Рада, Антанта, договір, дипломати, делегація.

АННОТАЦИЯ

В данной статье автором предпринята попытка проанализировать и обобщить место Украинской Центральной Рады во внешней политике государств Антанти в 1917-1918 гг. Систематизированы и проведен сравнительный анализ военно-стратегических и внешнеполитических позиций Великобритании, Франции и США в контексте решения украинского вопроса. В исследовании уточнено место и роль Украины в военно-политических стратегиях государств Антанти.

Ключевые слова: Центральная Рада, Антанта, договор, дипломаты, делегация.

Україна – Франція:

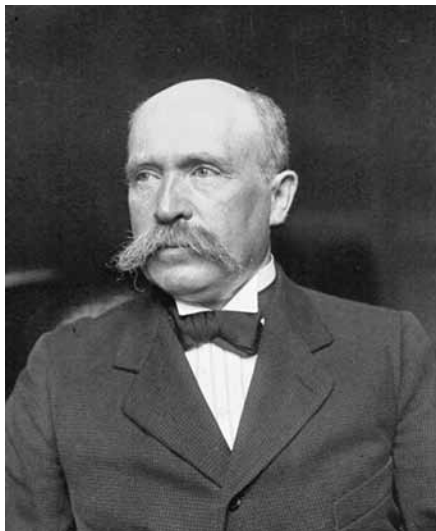
встановлення міждержавних взаємин

Історія встановлення українсько-французьких міждержавних взаємин новітньої доби сягає початку ХХ ст., коли після Лютневої революції в Росії 1917 р. український національно-визвольний і соціально-революційний рух очолила (з березня 1917 р.) Українська Центральна Рада (УЦР) у Києві. Добігав кінця і третій рік Першої світової війни. Саме в цей скрутний час вперше спостерігається зближення України з Республікою Французькою спочатку на неофіційному, а згодом й на офіційно-дипломатично-му рівні.

Виявлятися ця зацікавленість почалася щонайменше з літа того року. У липні 1917 р. журналіст-міжнародник Ж. Пелісьє, француз, що, за словами першого міністра (генсека) міжнародних справ УЦР О. Шульгіна, «вперше щиро і з бажанням дізнатися правду дійшов до нашого руху» [1, с.56], заходився зав'язувати контакти між керівництвом УЦР та посольством Франції у Росії. Цей француз, який водночас був й членом Палати депутатів, відвідав Україну ще у серпні 1917 р. Ним було зібрано багато відомостей про становище в країні, які він 15 вересня надав послу Франції в Росії Ж. Нулансу у вигляді змістовного інформаційно-аналітичного звіту. 10 вересня, за посередництва Ж. Пелісьє, у Петрограді відбулася перша зустріч

представників України і Франції – генсека з міжнародних справ О. Шульгіна з французьким послом в Росії Ж. Нулансом [2, с.73]. Цілком логічним й, гадаю, очікуваним було прохання О. Шульгіна про політичну підтримку позиції Центральної Ради з боку держав Антанти, як і закономірною – дипломатично тактовна відмова Ж. Нуланса, який, очевидно, мав за мету лише для початку ознайомитися з ідеологією, намірами та рівнем потужності українського руху. Тож французький посол, який жваво зацікавився подіями в Україні, тим не менш відмовився в них втручатися, апелюючи тим, що то є внутрішньою справою Росії [3, с.98]. Саме з того часу військові та дипломати Антанти починають відвідувати Україну, зустрічатися з окремими політичними діячами, членами Центральної Ради та Генерального секретаріату (ГС) тощо. Тож усіма подібними гостями збиралася інформація про перебіг та можливий розвиток української революції, стан збройних сил тощо [4, с.57–69].

4 листопада Генеральний секретаріат був поставлений до відома, що французький генерал Ж. Табуї, який у лютому 1917 р. був направлений у штаб російського Південно-Західного фронту (Кам'янець-Подільський)

Посол Франції в Росії Ж. Нуланс

для підтримування зв'язку з французькою місією в Румунії, «дуже цікавиться переворотом на Україні, вітає федеративну Україну, але боїться австрійського впливу [на Центральну Раду]» [5, арк.13]. Коли ж у листопаді 1917 р. генсек фінансових справ М. Туган-Барановський перебував у Петрограді на перемовинах із Тимчасовим урядом, саме відбувся більшовицький переворот. У цей час українського міністра й запросив до себе французький посол в Росії Ж. Нуланс. Зазначивши, що «у Франції з глибоким співчуттям ставляться до українського руху», посол запропонував Центральній Раді допомогу у вигляді грошової позики [6, с.178], про що М. Туган-Барановський й повідомив листом голову ГС В. Винниченка [7]. Тоді київські політики прохолодно поставилися до пропозиції та все ж таки ухвалили доручити

М. Туган-Барановському «розробити план фінансових операцій між Україною і Францією» [5, арк.49].

Немає сумніву, що інтерес Антанти взагалі, і Франції зокрема, був суто прагматичний. І причин цьому було чимало. Ось лише кілька з них: прагнення зберегти єдину державну Росію, що мала б спроможність й надалі вести війну проти країн Почв'їрного блоку і тим самим виконувати

свої союзницькі зобов'язання; теренами України простягнулася довжелезна східна лінія європейського протистояння на світовому бойовищі (Південно-Західний та Румунський фронти); на серпень 1917 р. у складі російської армії було до 27 українізованих дивізій [7, с.606], від яких значною мірою залежали хоч і не переможні наразі дії у війні, то, принаймні, утримання на сході Європи значної сили військ супротивника; в українську промисловість свого часу було вкладено велику частку західноєвропейського капіталу тощо. Тож для Франції та країн Антанти було важливим ще й не допустити потрапляння України під вплив воюючих з ними центральноєвропейських держав. Крім того, серед країн Згоди саме на Францію було покладено завдання опікуватися збереженням антантофільської позиції

серед політичних кіл України. 23 грудня 1917 р. між Францією та Англією було укладено угоду про поділ колишньої Росії на «зони впливу»: французька визначалася на захід від лінії: Керченська протока – гирло Дону – Дон – Царицин й до Польщі включно [8, с.102; 16, с.30].

Безпосередньо у Києві за розвитком подій стежив представник французького уряду при штабі Південно-Західного фронту генерал Ж. Табуї. Він залишився в українській столиці з вересня, коли прибув до Росії у складі французької військової місії на чолі з генералом Нісселом й вони вперше зустрічалися з членами ГС [9, с.26]. 9 жовтня Ж. Табуї разом з полковником Перльє мав майже двогодинну зустріч з генсеком військових справ С. Петлюрою та членами президії Генерального військового комітету [6, с.175]. Французькі представники цікавилися питанням українізації армії й широким колом проблем як з політичного спектру, так і з військового боку [10].

Після проголошення III Універсалу Україна де-факто оголосила себе незалежною державою, і хоча де-юре все ще залишалася у федеративній спілці з демократичною Росією, її військово-політичні акції в міжнародній політиці значно зросли. Надто, коли західним союзникам стало відомо про більшовицькі перемовини з німцями, коли перед державами Згоди, як зазначав радник президента США Ч. Сеймур, «проблема тепер була не в тому, яким чином найкраще розбити Німеччину – проблема була в тому, як

уникнути поразки» [11, с.151]. Отже, виразний акцент нової російської (більшовицької) влади на шлях до замирення з австро-німцями і турками на східно-європейських театрах воєнних дій та фактичне усамостійнення України після III Універсалу УЦР змушували політику держав Антанти ґрунтовніше глянути на Київ як на чинник, що набував окремої ваги.

Тож французько-англійські емісари відчутно пошавили свої дії. Відбулася низка зустрічей із ключовими урядовцями ГС: С. Петлюрою, О. Шульгиним та М. Туган-Барановським [5, арк. 33, 35, 49–50]. 26 листопада С. Петлюру відвідали англійський полковник Чарльз та французькі полковники Гравьє і Перльє. Наприкінці листопада генерал Ж. Табуї, у супроводі англійського майора Фітцвільямса, здійснив візит до О. Шульгина, якому зокрема заявив, що Франція із союзниками мають велику симпатію до України, а позаяк «буду-

вання нової республіки, та ще й серед таких обставин, є справа нелегка, союзні правительства пропонують свою допомогу» [6, с.175; 15, с.56].

1 грудня 1917 р., під час чергових відвідин Києва військовими представниками Згоди Табуї (Франція) та Фітцвільямом (Великобританія), француз запропонував урядові УНР позику у 10 млн доларів [2, с.73]. Українці ж, зокрема в особі О. Шульгина, вимагали офіційного визнання державами Антанти УНР, а пропозиція щодо позики залишилася без відповіді. 3 грудня, після розстрілу більшовиками в Могилеві генерала М. Духоніна, до Києва прибули на чолі своїх місій представники країн Згоди при російській Ставці верховного головнокомандуючого. 5 грудня до Києва знов виїжджає Ж. Пелісьє, який отримав наприкінці листопада настанови від посла в Петрограді Ж. Нуланса, а напередодні – від французької військової місії. 6 грудня

Ж. Нуланс телеграмою у Париж запрошував: «Мені конче потрібно знати ваші наміри щодо України. [...] Українці висловили бажання мати французького уповноваженого...» [6, с.175]. Про необхідність підтримати уряд УНР (але неофіційно) президентові Ради міністрів та міністрові війни Франції Ж. Клемансо повідомляв й голова військової місії в Росії генерал Ніссель, а також голова місії в Яссах (Румунія) генерал Бертело. Разом з тим, інформація, отримувана французьким урядом про Україну, була досить суперечливою і неоднорідною. При цьому, на берегах Сени розуміли, що, як зазначалося у звітній спеціальній комісії, створеній 7 грудня 1917 р. при МЗС Франції, аби перешкодити німецько-українському зближенню й не допустити остаточного розпаду Росії як державного організму, слід було встановити контакт з місцевими урядами «економічною, фінансовою і технічною допомогою якомога швид-

Демонстрація в Харкові. Квітень 1917 р.

ше, щоб спробувати їх зблизити – звичайно, у формі федерації» [12, с.125].

Проте французький уряд зволікав із діями. Тому його представники на сході Європи (військові місії в Румунії та в колишній Росії, посольство Франції в Петрограді) діяли кожен на власний розсуд щодо УЦР. Коли ж 7 грудня до Києва знов прибув Ж. Пелісьє, він, за підтримки віце-консула Арке, зумів допомогти урядові УНР офіційно звернутися 9 грудня відповідною нотою до союзних держав, в якій О. Шульгин у прихованій формі висловив бажання України бути визнаною країнами Антанти самоврядною федеративною складовою Російської Республіки. Українці таким чином просили й політичної допомоги. У середині грудня 1917 р. (напередодні більшовицького ультиматуму Центральній Раді) генерал Бертело у терміновій телеграмі на ім'я голови уряду Франції радив «призначити в Київ комісара Французької республіки, який матиме всі повноваження, щоб говорити від імені Франції» [12, с.128, 135–136].

У день початку українсько-більшовицької війни, 18 грудня 1917 р., генерал Ж. Табуї, так і не отримавши чітких інструкцій від свого уряду, відвідав голову ГС УНР В. Винниченка й виголосив йому офіційну заяву від імені французької військової місії в Росії. Незважаючи на те, що союзні держави (Антанта) ще не прийняли офіційного рішення щодо України, французький представник, зокрема, зазначив: «Я щасливий

Михайло Туган-Барановський

виявити цю ініціативу, бо вчора увечері я дістав наказ запросити вас з огляду на фінансову й технічну допомогу, яку б Франція могла дати Україні» [13, с.232–233; 5, с.175]. 21 грудня Ж. Нуланс телеграмою в Париж повідомляв, що, незважаючи на вищевказаний крок генерала Ж. Табуї, О. Шульгин заявив останньому, що для України важливе «офіційне визнання і призначення посла» [6, с.147]. Ж. Нуланс також повідомив, що сам Ж. Табуї вважає за необхідне визнати Україну, і від себе попросив негайно вивчити у будь-якій формі можливість «задовольнити, принаймні зовні, українські вимоги, які можуть бути, на нашу думку, надмірними, але якими, за нинішніх обставин, ми не можемо нехтувати» [6, с.147]. Майже подібні пропозиції надіслали до Парижа з Ясс генерал Бертело, з Петрограда – генерал Ніссель та з Києва – генерал Табуї.

23 грудня 1917 р. у Парижі відбулася конференція держав Згоди (Франції та Великої Британії). На ній їх представники прийняли меморандум, складений лордами Сесілом та Мілнером, в

якому йшлося про необхідність фінансово допомогти Україні, аби вона могла продовжувати військові дії [12, с.152]. При цьому британський уряд не лише не ставив питання про офіційне визнання самостійності України, а навіть заперечував таку можливість. Тож союзники утримались від офіційного визнання українського уряду. Тим не менш, Париж не полишав надію зблизитися з Україною чи, влучніше сказати б, втягнути її в антантську військово-політичну орбіту. Наміри ці тим паче конкретизувалися, а заходи прискорилися, після того, як В. Винниченко та О. Шульгин у розмові з колишнім англійським консулом П. Багге (18 грудня) цілком відверто наголосили британцям, що представники УНР вже розпочали мирові переговори з Центральними державами й мають намір довести їх до логічного завершення [6, с.176]. Подібне заявляли французьким представникам у Києві й дві вищі керівні особи УНР – М. Грушевський та В. Винниченко, а

саме: «Україна не може жодним способом провадити війну, найбільше, на що вона спроможна, це тримати нейтралітет у дальшому ході війни» [14, с.237].

27 грудня 1917 р. телеграмою з Парижа генерала Ж. Табуї було повідомлено про готовність Франції напівофіційно визнати УНР, призначення його представником французького уряду в Києві, й доручалося встановити з УНР дипломатичні стосунки де-факто, а 29 грудня генералові було відправлено акредитаційну грамоту із засвідченням особи Ж. Табуї як комісара Французької Республіки [2, с.86]. У свою чергу, він телеграфував у Париж 2 січня 1918 р., що українська влада взаємопов'язує матеріальну допомогу союзників, зокрема Франції, винятково з офіційним визнанням України [7; 12, с.164]. Париж все ще вагався і прагнув визнати Україну швидше де-факто, ніж де-юре.

Тим не менш, 3 січня 1918 р. Ж. Табуї офіційно повідомив О. Шульгина, що його призначено пред-

На Південно-Західному та Румунському фронтах на серпень 1917 р. у складі російської армії було до 27 українізованих дивізій

Генерал Ніссель

ставником Франції в Україні, а вже наступного дня (4 січня) французького посланця, у супроводі новопризначеного віце-консула в Києві Арке та воєнних аташе полковників Ваньо і Денса, прийняв голова ГС УНР. В присутності інших урядовців УНР Ж. Табуї звернувся до В. Винниченка з промовою, в якій, поміж іншим, знов торкнувся можливості надання Францією допомоги Україні: «Пане Голово! Бажаючи потвердити свої дружні наміри щодо Української Республіки, уряд Французької Республіки повідомив мене телеграфічним шляхом – єдине зараз можливим, – що він мене призначає представником Французької Республіки при уряді Української Республіки» [6, с.177]. Утім, призначення генерала Ж. Табуї комісаром Французької Республіки в Україні не задовольняло київських можновладців, які прагнули більш репрезентативного дипломатичного титулу для офіційного представника Парижа. В. Винниченко заявляв навіть, що таким чином українців «мають за марокканців» [12, с.177].

Тим часом у Києві настав урядова криза, через яку все більшого впливу набували германофіли. Українські представники вже вели надзвичайно активні переговори в Бресті з делегатами від Центральних держав про укладення миру й отримання військової допомоги в боротьбі проти більшовиків. Разом з тим, відповідальні французькі особи цілком не усвідомлювали, що ситуація як в Україні, так і навколо неї суттєво змінилася. Тоді ж генерал Ж. Табуї почав усвідомлювати провал своєї місії. І все ж 13 січня він відвідав голову УЦР М. Грушевського, проте зустріч не зблизила обидві сторони, а ще більш прихилила Україну до розчарування в щирості країн Антанти. Подібний ефект справила й зустріч Ж. Табуї з О. Шульгиним. Таким чином, невизначеність позиції та практична бездіяльність провідних країн Антанти, а надто – Франції, щодо визнання УНР де-юре фактично змусили уряд УЦР змінити свої зовнішньополітичні орієнтири в бік Берліна і Відня. Вже 22 січня було схвалено постанову, що надавала урядові УНР усі повноваження для підписання у Бресті мирного договору з Центральними державами.

У Києві ж Ж. Табуї надіслав урядові УНР ноту, в якій наголосив, що Париж вважатиме укладення Україною миру з австро-німцями ворожим актом супроти Франції, а тому одразу ж відкличе назад своє визнання УНР [6, с.179]. Тим часом, 9 лютого делегати УНР у Бресті підписали від імені вже самостійної УНР мирний

договір з державами Почвірного союзу. Дипломати Антанти були розчаровані, військові представники – обурені, урядовці – збентежені перспективою зриву економічної (сировинної і продовольчої) блокади Німеччини та Австро-Угорщини. Дипломати також непокоїлися й тим, що Україна, окрім усіх військово-стратегічних та фінансово-економічних негативних для Антанти аспектів, ще й політично потрапить до орбіти німецької гегемонії [15, с.180]. Зрештою, 23 лютого 1918 р., генерал Ж. Табуї залишив Україну.

У квітні 1918 р. уряд УНР спробує відновити втрачені зв'язки з Парижем. Першим офіційним кроком Києва в цьому напрямку став лист від 26 квітня до президента Франції від голови Ради народних міністрів В. Голубовича з приводу призначення М. Шрага посланцем УНР при уряді Франції [5, арк.12], який, однак, так і залишився без відповіді. Пізніше, по закінченні Першої світової війни, переможці, а надто Франція, не забудуть «зради» з боку України, й на Паризькій мирній конференції претензії українців на власну державність виявляться примарними.

Список використаних джерел:

1. Шульгин О. Політика (Державне будівництво України й міжнародні справи) / О. Шульгин. – К., 1918.
2. Milow C. Die ukrainische Frage 1917–1923 im Spannungsfeld der europäischen Diplomatie / Milow Caroline. – Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2002.
3. Reshetar G. The Ukrainian Revolution, 1917–1921. A Study of Nationalism / G. Reshetar. –

New York, 1972.

4. Раковський І. Політика Франції щодо України в 1917–1918 рр. / І. Раковський // Український історик. – 1988. – № 1–4.
5. ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2; Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 53.
6. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. / Дмитро Дорошенко. – Т. 1. – К.: Темпора, 2002.
7. Гай-Нижник П. П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). – К.: Дуліби, 2016.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – Т. 2. – К.: Либідь, 1992.
8. Революция на Украине по мемуарам белых. – М.; – Л., 1930.
9. Noulens G. Mon Ambassade en Russie Sovietique / G. Noulens. – Т. 2. – Paris, 1933.
10. Робітничка газета. – 1917. – Ч. 145. – 28 вересня.
11. Архив полковника Хауза. – Т.3. – М., 1939.
12. Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918) / В. Косик – Львів, 2004.
13. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [липень 1917 р. – грудень 1919 р.]) / В. Винниченко. – Ч. 1. – Київ; – Відень: Дзвін, 1920.
14. Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення / В. Сергійчук. – Львів: Свічадо, 2002.
15. Берти, лорд. За кулісами Антанты / Берти. – М.; – Л., 1927.

Павло ГАЙ-НИЖНИК,
доктор історичних наук,
завідуючий відділу
історичних студій Науково-
дослідного інституту
українознавства МОН
України

Перше українське консульство в Москві: спроба встановлення консульських зносин Української Держави із радянською Росією

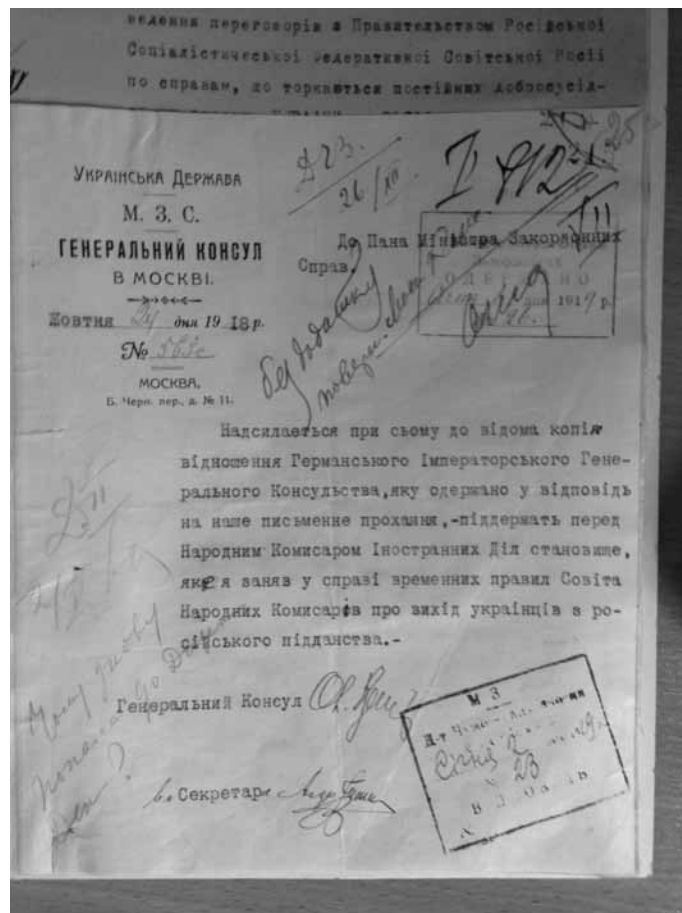
Першим українським консульством у Москві стало Генеральне консульство Української Держави на чолі з Олександром Кривцовим, що розпочало свою діяльність на початку серпня 1918 р. Правові підстави для заснування консульств виникли з ухваленням Радою Міністрів Української Держави 22 червня 1918 р. постанови «Про відправлення генеральних консулів до Москви і Петрограду і 10 консульських агентів 1 розряду і 20 – 2-го до різних російських міст» та 4 липня 1918 р. відповідного закону «Про заклад генеральних консульств і консульських агентств за кордоном». Таке рішення було прийнято на виконання угоди про перемир'я, ухваленої під час мирних переговорів між Українською державою та РСФРР у Києві 12 червня 1918 р. [1].

Офіційний візит до Народного комісара закордонних справ радянської Росії Григорія Чичеріна генеральний консул Української Держави Олександр Кривцов здійснив 28 липня 1918 р. [2] і фактично отримав підтвердження своїх повноважень. Для розташування консульства і проживання службовців було надано 8 кімнат у будинку № 11 на Великому Чернишевському (нині – Вознесенський) провулку та в будинку № 21 на Штатному провулку. З пропозицією «прийняти під захист і взяти в тимчасове користування» будинок нащадків П.І. Харито-

ненка в Москві, на Софійській набережній, ще 19 липня звертався до української делегації з мирних переговорів І.П. Харитоненко [2]. Однак більшовики «вчасно» націоналізували садибу й передали її в управління НКЗС РСФРР. Замість українського консульства там розташувалася спершу місія Червоного Хреста Данії.

Структура генконсульства включала управління справами, групу радників, секретаріат (консул мав двох секретарів: особистого і дипломатичного), юридичний, торговельний, реєстраційний та евакуаційний відділи, допоміжні підрозділи. Штатна чисельність установи передбачала спершу 81 працівника. Однак такої кількості співробітників, як показав час, виявилось замало для того, щоб упоратися з усіма завданнями, які довелося виконувати. Генконсул мав радників із окремих питань, кандидатури яких затверджувало МЗС. Для обговорення питань принципового і загального характеру функціонувала рада консульства. До її складу входили генконсул (голова), віце-консул й радники (члени), управитель справами консульства (секретар). До роботи ради за потреби залучалися завідувачі відділами.

До компетенції юридичного відділу належали питання захисту особистих і майнових прав українських громадян, нагляд

за дотриманням умов утримання у в'язницях, учинення нотаріальних дій. Торговельний відділ мав своїм завданням захист торговельних інтересів українських громадян та зносили з російською стороною з питань торгівлі за дорученнями Міністерства торгу та промисловості Української Держави; реєстрацію торговельних закладів в Москві, що належали українським громадянам; видавання торговельним закладам посвідчень про належність українським громадянам і командировання агентів для присутності під час

порушення торговельних прав громадян. Реєстраційний відділ приймав та розглядав запити про реєстрацію; видавав посвідчення українським громадянам, вів книги записів зареєстрованих в українському громадянстві осіб та здійснював зовнішнє листування з питань реєстрації. Евакуаційний відділ займався візуванням паспортів і посвідчень для тих, хто виявив бажання виїхати на територію Української Держави, укладанням списків осіб для отримання місць у потягах; сприянням українським біженцям в переселенні в

Ірина Матяш. Перше українське консульство в Москві: спроба встановлення консульських зносин Української Держави із радянською Росією

Україну; організацією періодичних залізничних державних потягів прямого сполучення в Україну; підготовкою вантажного руху в Україну. Залізничне сполучення за маршрутом «Київ – Москва – Київ» було відновлено в липні 1918 р. Щодо видавання дозволів на проїзд у таких потягах НКЗС РСФРР розробив для українського консульства спеціальну інструкцію.

З метою чіткої регламентації всіх напрямів роботи установи було розроблено низку нормативних документів, основна мета діяльності консульства в яких визначалася як захист особистих майнових прав та інтересів українських громадян, котрі мешкають у межах консульського округу, й виконання доручень уряду [2]. Призначений міністром закордонних справ генконсул визнавався вищим представником Української Держави як у Москві, так і на території тієї частини республіки, що належала до його округу. Йому підпорядковувалися всі консульські агенти Української Держави на території РСФРР. Спеціальні інструкції регламентували питання трудової дисципліни: приходу на роботу та залишення місця праці. Робочий день починався о 10-й годині ранку – в цей час службовці вже мали бути на своїх місцях. На принципову вимогу О. Кривцова все внутрішнє діловодство генконсульства велося виключно українською мовою [2]. Права та обов'язки співробітників установи визначали «Загальні устави, котрі торкаються вступу, відбування служби і увільнення службовців в Укра-

їнському генеральному консульстві в Москві» [2]. Від співробітників генконсульства, які вели прийом громадян, вимагалось обов'язкове вживання української мови в спілкуванні з відвідувачами [2]. Організаційна культура та взірцевий стан діловодства склали помітну особливість діяльності українського генконсульства в Москві.

Важливим напрямом діяльності генконсульства стало вивчення можливостей організації товарообміну. 25 серпня 1918 р. радник МЗС Української Держави князь Борис Гагарін прийняв депутацію Ініціативної групи українських промисловців [2]. Депутація довела до відома консула, що в Московському районі функціонує близько ста торговельно-мануфактурних фірм (у тому числі фабрик і великих оптовиків), які належали українцям. Мануфактуру, загальна вартість якої досягала одного мільярда карбованців, пропонували відправити в Україну. Однак консульство не могло вплинути на ситуацію, оскільки переміщення великої кількості товару через кордон було неможливим через низку невирішених питань щодо товарообміну та руху вантажних потягів.

Утім, із планів консульства не виключалося створення Російсько-української торговельної палати. За її організацію взявся радник консульства А. Л. Форшретер. Відкрити палату він пропонував у своєму будинку на вулиці Поварській, 33 за умови, якщо О. К. Кривцов досягне домовленості з російською стороною про виселення з його будинку

Ветеринарного управління Народного комісаріату внутрішніх справ разом із 6 його співробітниками, які там і оселилися [2].

У зв'язку з відсутністю в Росії «нормально організованих банків» генконсул домігся створення при генеральному консульстві фінансового відділу з правом приймати на зберігання від представників Української Держави і українських громадян грошові вклади, процентні та цінні папери, видавати грошові перекази у валюті, виплачувати гроші за виданими на фінвідділ переказами, здійснювати інкасові операції, приймати доручення від українських громадян на витребування від російського уряду або народно-го банку РСФРР тих цінностей і в тому розмірі, що будуть визначені мирним договором між Україною та Росією. Очолювати такий відділ мала б призначена урядом особа. Та реалізувати раціональну пропозицію було непросто.

Із перших днів діяльності з'ясувалося, що обсяги роботи реєстраційного та евакуаційного відділів значно перевищували очікувані: «Тисячі людей облягали консульство, звертаючись з проханнями про реєстрацію до українського громадянства, переїзд в Україну, охорону персональну і охорону майна. Рівночасно консульство повинно було вжити негайних заходів до захисту і визволення українців численно заарештованих і замкнених у в'язницях» [2]. Щодня консульство приймало близько 400 осіб: 200 з проханням про громадянство, 200 – про відповідні посвідчення. Реєстрацією українських

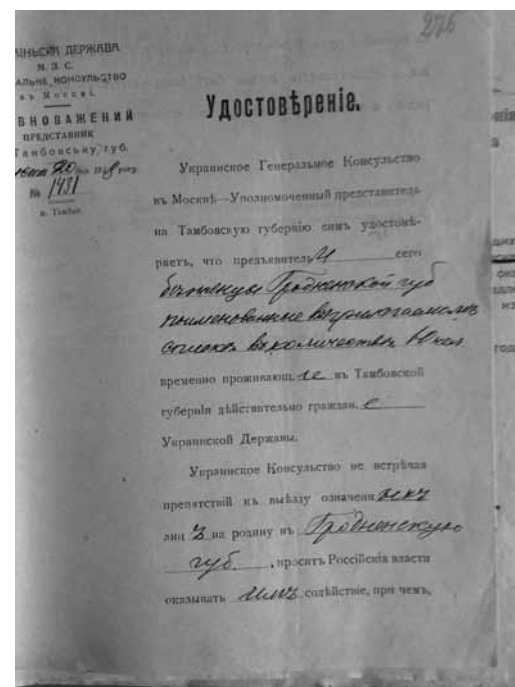
громадян займалися 8 осіб: 2 правники, 2 реєстратори, 3 урядовці збирали консульське мито і видавали посвідчення та одна друкарка займалася технічною роботою [2]. Можливості отримати українське громадянство з метою вирватися із «совдепії», щоб уникнути арештів, знущань і розстрілу, шукали насамперед представники російської аристократії – князі Голіцини, Оболенські, Трубецькі, графи Муравйови, Шувалови [2]. Особисто генконсул проводив прийом по 100-150 осіб щодня. Приблизно стільки осіб зверталося за юридичною допомогою та до відділу торгівлі і фінансів. Робочий день співробітників консульства тривав від 10-ї години ранку до 11-ї години ночі.

У зв'язку з великою кількістю звернень генконсул змушений був коригувати структуру установи й набирати на роботу позаштатних службовців. Він погодив із МЗС кандидатури для призначення на посади віце-консулів – Платона Платоновича Забелло та Федора Прокоповича Рахінського. Важливе значення мали, зокрема, юридична освіта Ф.П. Рахінського (закінчив Демидівський юридичний ліцей у Ярославлі), практичний досвід (працював в окружному суді Тули [3]) і ґрунтовні знання (як уродженця Чернігівщини) української мови. В українському генконсульстві в Москві він розпочав роботу на посаді завідувача відділу реєстрації, з якої й був призначений віце-консулом.

О. Кривцов скерував до МЗС новий проект штатного розпису на 130 спів-

робітників із виокремленням в окремий підрозділ керівництва справами (36 осіб) і транспортного відділу (15 осіб) та збільшення технічного персоналу до 19 осіб [2]. «Такий склад у кількість неможливо рахувати прибільшеним, – доводив генконсул керівництву, – через те що тільки при такому складі можливо полагодити широку справу захисту інтересів українських громадян на Москівщині» [2]. В Києві розуміли, в яких умовах доводилося організовувати роботу консульству. Згодом Д. І. Дорошенко писав у своїх спогадах, що «справа приналежності до України вимагала стільки роботи, що наші генеральні консульства в Петербурзі і Москві розрослися у величезні інституції і були повсякчас завалені роботою» [4]. Крім того, консул отримав дозвіл підвищити тарифи на консульські послуги. Невдовзі в структурі консульства з'явилися відділ управління справами (начальник – Анатолій Дмитрович Глазов) і залізничний (керівник – Микола Миколайович Новицький), змінилася кількість штатних одиниць (108 – основного персоналу та 18 – технічного) [2].

Та ці заходи не зменшили навантажень на співробітників консульства. За браком вільного часу вони не мали можливості навіть відшукати харчі, бо з запровадженням «класового пайка» купити їх у міських крамницях за стабільними цінами не могли. Єдиною можливістю залишатися харчування в приватних їдальнях, де порція «самої звичайної» їжі коштувала не менше 12-15 карбованців [2]. Консул

пробував полегшити побутові умови співробітників за згоди Міністерства харчових справ шляхом замовлення продуктів (борошна, сала, масла, цукру, рису, вівса, солі) з Києва через потяг, що курсував між Києвом і Москвою [2].

Нарікали на труднощі проведення процедури отримання українського громадянства і відвідувачі, які тижнями чекали в чергах, іноді сиділи просто на землі під консульством. Відтак поширювалися чутки про можливість за певну плату отримати посвідку українського службовця чи паспорт українського громадянина [5].

Згідно із Законом «Про громадянство Української Держави» офіційно стати українцем могли не лише мешканці українських земель, але й особи, «не зв'язані з Україною минулим життям, але бажають бути громадянами України» [2] на підставі письмової заяви, поданої до українського консульства. Ця

норма, що ґрунтувалася на «принципі механічності, пасивності щодо набуття громадянства» піддавалася обґрунтованій критиці під час розроблення відповідного закону після відновлення УНР [2]. Вона відкривала шлях «тим росіянам, що цілими хмарами сунулись в Україну, щоб стати громадянами Української Держави, не звертаючи уваги на те, що вони не мали нічого спільного з Україною як Державою Суверенною» [2]. В цьому контексті видається неправомірним твердження російського дослідника О. С. Пученкова про те, що консул на свій розсуд міг дати позитивний чи негативний висновок щодо надання громадянства, а тим більше упередженою була оцінка ситуації з прийняттям українського громадянства родиною учасника Білого руху Володимира Миколайовича фон Дрейєра [6]. Звільнений в грудні 1917 р. у ранзі генерал-майора в резерв із посади командувача 7-ї кавалерійської дивізії,

барон фон Дрейєр мешкав у Москві й співпрацював із антибільшовицькою організацією. Ніяких зв'язків із Україною він не мав, але скористався можливістю виїхати з Москви в такий спосіб. Згідно з його спогадами, посвідчення про належність до українського громадянства він, його дружина, двоє дітей і нянька отримали завдяки його винахідливості: щоб довести, що він українець, барон заспівав консулові пісню українською мовою [7].

У ситуації опрацювання невинного потоку запитів О. К. Кривцов очікував на взаємодію українського зовнішньополітичного відомства щодо реєстрації і переїзду в Україну громадян, які зверталися до консульства, насамперед інвалідів і полонених, просив відрядити в Москву для вирішення цих питань представника департаменту біженців Міністерства внутрішніх справ. Та через складнощі комунікації більшість проблем йому доводилося вирішувати самотужки. Крім того, від

початку серпня О. К. Кривцова було залучено до посередництва в контактах між російським і українським урядами щодо отримання консульських повноважень російськими консулами на території Української Держави. Більшовицьке НКЗС щоразу нагадувало йому, що в разі невизнання російського генерального консула в Києві, в Москві ставлення до української консульської установи зазнає змін.

Додатковий напрям роботи консульства в цей час склали спроби реалізувати ініціативу директора департаменту Головного управління справами мистецтв і національної культури М.Ф. Біляшівського щодо розшуку, реєстрації та організації охорони українських пам'яток археології, мистецтва, етнографії та архівних документів у містах РСФРР [2]. Ця ініціатива корелювала з напрацюваннями культурної комісії при українській делегації на мирних переговорах Української Держави та РСФРР на чолі із заступником міністра освіти П.І. Холодним, що передбачали повернення награбованих більшовиками культурних цінностей, збереження цілісності наукових і художніх збірок, узгодження списків творів, відібраних для повернення з РСФРР та можливість відшкодування їх вартості [2]. «Багато з цих речей попадає на ринок, переходить до скупщиків, пливе в західну Європу», – аргументував відомий музейник і громадський діяч свою пропозицію щодо створення при консульствах у Москві та Петрограді спеціальних органів

– комісій, наділених певними правами для повернення «евакуйованих і взятих силоміць» пам'яток старовини й мистецтва [8]. Пропозиція знайшла схвалення в МЗС, звідки надійшло відповідне доручення до генерального консульства. Та повноцінній участі працівників консульства в роботі з виявлення культурних цінностей перешкоджали проблеми, вирішувати які слід було невідкладно.

У середині серпня в Москві розпочалися арешти українських громадян. Переважна більшість арештованих утримувалася в катівнях Всеросійської надзвичайної комісії. Частину арештованих складали заручники – громадяни, які мали бездоганну репутацію та авторитет у суспільстві, й опинилися під наглядом, за визначенням О. К. Кривцова, «за негативною ознакою» – відсутністю злочину. Родичі арештованих просили українського консула про допомогу хоча б щодо з'ясування їх долі [2]. Особливу надію на консульство покладали ті, хто мав українські корені. Із 250 надісланих консулом запитів лише на 11 надійшли відповіді, з яких впливало, що більша частина арештованих потрапила за грати з однієї причини: під час обшуку вони заявили про своє українське громадянство [2]. Щодо заручників російська сторона виробила тактику перевірки належності до українського громадянства «в розумінні Радянського Уряду» – за визнаними нею документами, а не за «консульськими посвідченнями» [2]. В разі позитивного для російської сторони результату пере-

вірки українців-заручників обіцяли випускати. Тим самим не просто нівелювалося значення виданих генеральним консульством посвідчень про належність до громадян Української Держави, а й за відсутності критеріїв «перевірки» більшовики залишали за собою право безкарного ув'язнення людей за національною ознакою. Ігнорування виданих консулом посвідчень дозволяла також проводити протиправну мобілізацію до Червоної армії, вважаючи українців громадянами РСФРР.

Можливості зустрічі з в'язнями українському консулові принципово не надавалося, хоч представники інших іноземних місій допуск до в'язниць у відповідних випадках отримували. Щонайбільше, чим «допоміг» НКЗС РСФРР українському консулові в здійсненні його безпосередньої функції захисту прав українців – скерував листа до ВНК РСФРР («установи абсолютно самостійної, безапеляційної і наймогутнішої в Республіці» [2]) з проханням надати йому сприяння в справі з'ясування обставин арешту українських громадян та дозволити з ними зустріч. Та звернення мало передбачуваний результат: українському консулові відмовили в інформації та організації зустрічей із арештованими, а президія ВНК письмовою відповіді взагалі не дала.

Відтак розстріли тривали, а НКЗС на протести консульства повідомив, що не має можливості забезпечити українським громадянам те, що вважають «звичайними правами захисту» [2]. Натомість

брутально наголосив, що революційні трибунали і ВНК як «справді демократичні інститути» гарантують права звинувачених і замінюють суди присяжних.

Про марні спроби досягти застосування норм міжнародного права до українських громадян у Росії, оголошення червоного терору, арешти і розстріли більшовиками українців Дмитро Дорошенко повідомив 11 вересня 1918 р. німецького посла Мумма. Він розглядав це звернення як останню інстанцію й доводив до відома представника окупаційної влади, що, в разі продовження насильств над українськими громадянами в Москві, Петербурзі та інших містах, упродовж 24 годин він змушений буде повідомити голові російської мирної делегації Х.Г. Раковському, що український уряд арештує підданих радянської Росії, які перебувають в Українській Державі [2].

За відсутності відповідної очікуваної українцями реакції 16 вересня до консульства в Москві надійшло розпорядження НКЗС РСФРР про звільнення приміщень на Штатному провулку, 13 та Великому Чернишевському, 11 та зосередження всіх служб у будинку на вулиці Тверській, 68. Вимога зумовлювалася ніби потребою переселити в кращі будинки людей, які «до перемоги жовтневої революції змушені були мешкати в сирих землянках, на чердаках і в підвалах» [2]. Утім, наголошення на невідповідних умовах перебування російського консульства в Києві засвідчувало справжню причину переселення кон-

сульства.

Ще більшу проблему склали для консульства та українських громадян оприлюднені 19 вересня 1918 р. тимчасові правила, що встановлювали дозвільний порядок виходу з російського громадянства й зобов'язували кожного українця, який отримав довідку про вихід з російського громадянства, залишити територію РСФРР [2]. У зв'язку з цим генконсул скерував ноту протесту до НКЗС РСФРР, в якій вимагав призупинення дії правил з огляду на їх невідповідність нормам міжнародного права та положенням перемир'я від 12 червня 1918 р.

Водночас він спробував уплинути на ситуацію через мирні переговори в Києві, розробивши проект меморандуму щодо рестрації українських громадян в РСФРР, охорони їх прав і майна. З цією метою О. К. Кривцов з'ясував за дорученням українського уряду точні відомості про кількість арештованих і розстріляних українців [2]. За його відомостями, на кінець вересня в Москві було арештовано 154 особи, в інших містах – 96 [2]. З офіційної преси та звернень родичів у консульстві довідалися про розстріл 14 арештованих [2]. На підставі поданих відомостей С.П. Шелухін вручив російській стороні ноту «про порушення урядом РСФРР умов перемир'я» [9], що містила вимоги повідомляти українських консулів про арешти українських громадян не пізніше ніж за 24 години після арешту, допустити уповноважених генконсульств до ознайомлення зі слідчими та судовими

справами українців, звільнити всіх, до кого не висуното серйозних звинувачень, «не карати смертю без суду громадян» [2]. У ноті-відповіді отримали звинувачення в невиконанні домовленостей про перемир'я українською стороною.

Це питання розглядалося й на пленарних засіданнях 26 вересня, 3 і 7 жовтня. Х. Раковський заявляв, що закон Української Держави про громадянство орієнтований на інтереси українських громадян і зовсім не враховує інтереси громадян російських, відкидав усі звинувачення в дискримінації українців у зв'язку з російським законом про громадянство і запропонував зробити питання громадянства предметом окремої угоди [9].

На той час відносини з РРФСР остаточно загострилися, а відповідно – домовленості від 12 червня 1918 р., як й існування українських консульств у Росії, були поставлені під загрозу. На пленарному засіданні мирних переговорів прозвучало рішення української делегації про призупинення процесу переговорів. На останньому засіданні 7 жовтня Х. Раковський порушив питання про необхідність підписання Консульської конвенції між Українською Державою і РСФРР, при цьому відхиливши пропозицію О. О. Ейхельмана застосувати російсько-німецьку конвенцію 1874 р. [9]. Для пошуків компромісу в цьому питанні часу не залишалось.

7 жовтня 1918 р. голова російської мирної делегації Х. Раковський виїхав до Москви для обговорення плану дій та отримання

інструкцій, а 10 жовтня мирні переговори було перервано. Того дня на станціях Бахмач, Ніжин потяг, у якому їхав Х. Раковський, незважаючи на дипломатичний імунітет, було на кілька годин зупинено, цілісність дипломатичної пошти порушено, радянського дипломата затримано й обшукано, а звільнено лише після втручання німецької влади. Інцидент кваліфікувався як «провокація української сторони», що створює ґрунт для постійних конфліктів [2].

У відповідь на затримання попри дипломатичний імунітет та обшук Х. Г. Раковського в потягу та арешти російських консулів у Києві й Одесі, в Бутирській в'язниці (коридор №14, камера № 12) опинилися консули в Пензі Федір Богдановський як заручник, в Саратові – Іван Яковлев та уповноважений в Ярославлі – Яків Петрович Сенчик [2]. У Курську заарештували секретаря віце-консульства Михайла Михайловича Ткачова, в Тамбові звинуватили в розтраті громадських грошей і затримали на кілька днів уповноваженого Івана Павлиха.

На тлі «дипломатичних воєн» показово штучною була церемонія відкриття в Москві пам'ятника Тарасу Григоровичу Шевченку на честь першої річниці російської революції в контексті реалізації ленінського плану монументальної пропаганди. 3 листопада 1918 р. у Москві було відкрито також пам'ятники Олексію Кольцову, Івану Нікітіну та Максиміліану Робесп'єру. У зв'язку з матеріальними труднощами післяреволю-

ційного часу, за розпорядженням В.І. Ульянова (Леніна) пам'ятники виготовлялися із дешевого нетривкого матеріалу – гіпсу або бетону, але відкривати їх передбачалося з особливими урочистостями.

На урочистості отримав запрошення український генконсул О. К. Кривцов. Пам'ятник Т. Г. Шевченку відкривали на Рождественському бульварі біля Трубної площі. Його проєкт виконав автор пам'ятника першодрукарю Івану Федорову (1909), академік Імператорської академії мистецтв, а з приходом більшовиків – педагог Сергій Волнухін. Для виготовлення пам'ятника українському генію використали гіпс. На урочистому відкритті виступали голова Московської ради робітничих і солдатських депутатів Л. З. Каменєв, професійна революціонерка і перша жінка-нарком О. М. Коллонтай. Як представнику зовнішньополітичного відомства слово для виступу надали М. М. Беку, який щойно повернувся з посади генерального консула в Одесі. «Признаючи необхідним підкреслити велике значіння Шевченка для всієї України я найшов серед даних на місці умовин корисним і можливим на сім святі сказати недовгу промову», – доповідав у Київ О. К. Кривцов [2].

8 листопада заступник голови російської делегації на мирних переговорах Д.З. Мануїльський отримав наказ припинити переговори й виїхати з усім персоналом до Москви. «З огляду на перерву дипломатичних відносин» між Українською Державою та радянською Росією із

Ірина Матяш. Перше українське консульство в Москві: спроба встановлення консульських зносин Української Держави із радянською Росією

російських міст були відкликані всі консульства. Розпочалася термінова підготовка до закриття консульства.

Передавши охорону інтересів українських громадян у Росії посланнику Грузинської Республіки при Уряді РСФРР Гавриїлу Хунгадзе, О.К. Кривцов вирушив зі своїми співробітниками на Батьківщину.

Українські «консульські» потяги із Москви вирушили 16 листопада о 19 годині 45 хвилин у супроводі завідувача українським відділом НКЗС РСФРР Гопнера, який мав для цього особливі повноваження та 6 співробітників і 45 осіб охорони [2]. Лише 4 грудня потяги зі співробітниками українських консульств та консульськими архівами прибули до Києва. У складі архівів, крім поточної документації установи, були цінні документи, пов'язані з матеріальними та особистими інтересами українських громадян: духовні заповіти, грошові акти, акти про арештованих тощо [2]. Одразу після розвантаження Головне управління у справах мистецтв і національної культури прийняло дар А.І. Маркевича для виконання волі дарувальника [2]. Решта докумен-

тів кілька днів залишалися у вагонах на товарній станції.

Вирішувати долю консульств та упорядкування консульських архівів довелося вже новій владі. 17 грудня 1918 р. комісар Українського революційного комітету по міністерству закордонних справ М.Г. Левитський [2] зобов'язував міжвідомчу комісію під керівництвом І. Г. Красковського «взяти на себе розгляд і вирішення справ, зв'язаних з ліквідацією українських консульських установ в Російській Східній Республіці» [2]. Вже 24 грудня 1918 р. вийшов декрет РНК РСФРР про заборону функціонування українських консульств в Росії [2], а 22 січня О. К. Кривцов видав останній наказ по консульству, в якому, прощаючись зі своїми співробітниками, які витримали разом із ним труднощі перебування в Москві і моральний тиск з боку більшовиків, подякував за «спільну і важку працю» й побажав «наперед принести свою працю на користь і будівництва нового життя нашої любі України» [2]. Його слова були співзвучні з оцінкою П.П. Скоропадського: «...ці люди зробили багато користі українцям, що жили в Совдепії, охороняючи їх від більшовицької гидоти» [10].

У цілому діяльність першого українського консульства в більшовицькій державі тривала менше ніж півроку – з липня до початку грудня 1918 р., й розгорталася в надзвичайно напруженій атмосфері як з точки зору загальної геополітичної ситуації, так і в локальному масштабі. Найскладнішим питанням

у його роботі стала величезна кількість запитів на отримання українського громадянства, більша частина яких була не проявом патріотичної позиції пошукачів, а засобом виїзду з території більшовицької Росії. Однак загалом О. К. Кривцову вдалося виконати поставлене перед ним завдання щодо формування мережі українських консульських установ у РСФРР і забезпечити опіку над українськими громадянами в російських містах.

Список використаних джерел:

1. Див.: Мирні переговори між Українською державою та РСФРР 1918 р. Протоколи і стенограми пленарних засідань: Зб. док. і матеріалів / Інститут історії України НАН України, Інститут східноєвропейських досліджень НАН України, Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського (США) та ін.: уклад.: О.І. Лупандін, І.В. Ралле, Л.В. Яковлева. – К.; Нью-Йорк; Філадельфія: Інститут історії України НАН України, 1999. – 366 с.
2. ЦДАВО України, ф. 1236, оп. 1, спр. 16, арк. 2; ф. 3766, оп. 1, спр. 90, арк. 16; ф. 1236, оп. 1, спр. 1, арк. 3; ф. 1236, оп. 1, спр. 2, арк. 43, спр. 1, арк. 23, спр. 2, арк. 43, спр. 5, арк. 2, спр. 13, арк. 38, спр. 1, арк. 18-21 зв., спр. 6, арк. 15 зв., арк. 15; спр. 8, арк. 18 зв.; арк. 19 зв.; спр. 9, арк. 6 зв.; спр. 8, арк. 20; спр. 9, арк. 2; ф. 1115, оп. 1, спр. 9, арк. 43; ф. 1065, оп. 4, спр. 96, арк. 28; ф. 1065, оп. 4, спр. 96, арк. 28; ф. 1236, оп. 1, спр. 6, арк. 7-7зв; ф. 3766, оп. 1, спр. 90, арк. 27-27 зв; ф. 1236, оп. 1, спр. 6, арк. 7-7зв., арк. 5; ф. 1236, оп. 1, спр. 16, арк. 5; ф. 1236, оп. 1, спр. 6, арк. 2, арк. 3; ф. 1236, оп. 1, спр. 6, арк. 6; ф. 1236, оп. 1, спр. 13, арк. 22; ф. 1236, оп. 1, спр. 6, арк. 7; ф. 1236, оп. 1, спр. 16, арк. 19-19 зв.; ф. 1236, оп. 1, спр. 6, арк. 1, арк. 2; ф. 1236, оп. 1, спр. 16, арк. 19; ф. 1236, оп. 1, спр. 89, арк. 11; ф. 1236, оп. 1, спр. 16, арк. 52, 54;

- ф. 3766, оп. 1, спр. 87, арк. 67; ф. 3766, оп. 1, спр. 95, арк. 98; ф. 3766, оп. 1, спр. 24, арк. 21-21 зв.; ф. 1236, оп. 1, спр. 12, арк. 40; ф. 3696, оп. 1, спр. 1, арк. 2; ф. 3696, оп. 1, спр. 1, арк. 4; ф. 3696, оп. 1, спр. 24, арк. 98; ф. 1236, оп. 1, спр. 12, арк. 34.

3. Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forum.yar-genealogy.ru/index.php?showtopic=145&st=35>

4. Дорошенко Дмитро. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки): Науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2007. – С. 275.

5. Див.: Савич Н. В. После исхода: Парижский дневник. 1921 – 1923. М.: Русский путь, 2008. – С. 254.

6. Пученков Александр Сергеевич. Анти-большевистское движение на Юге и Юго-Западе России (ноябрь 1917 – январь 1919 гг.): Идеология, политика, основы режима власти: Дисс. докт. истор. наук. – СПб, 2014 – С. 596.

7. Дрейер В.Н. фон На закате империи. – Мадрид: Изд-во авт., 1965. – 226 с.

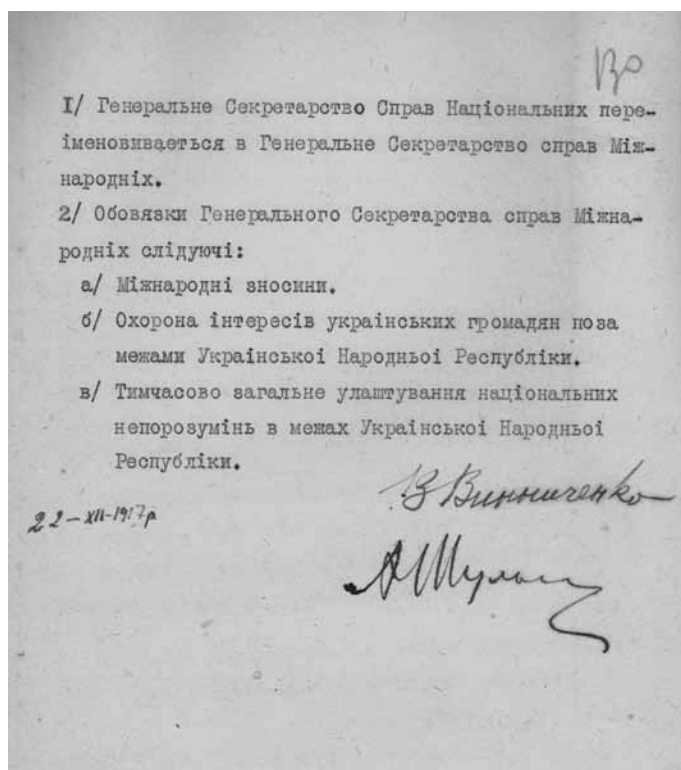
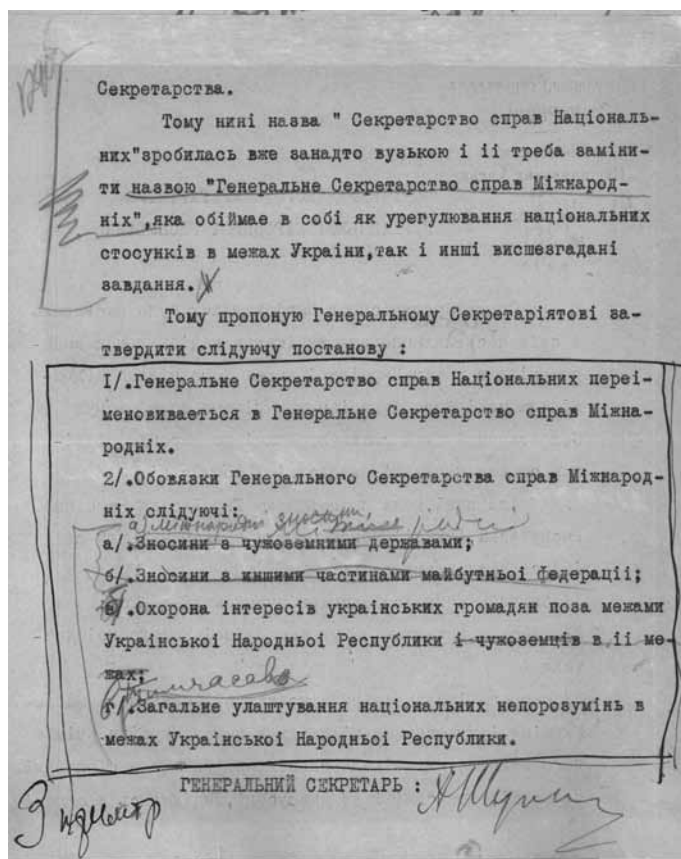
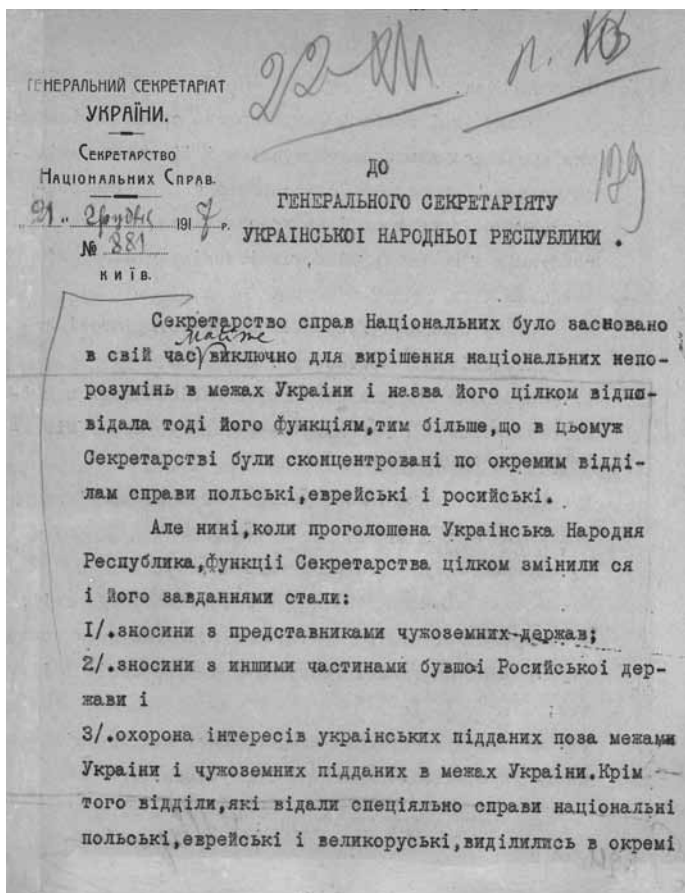
8. Див.: Лупандін О.І. Питання реституції культурних цінностей за часів Української Держави 1918 року // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 7. – С. 284-291.

9. Мирні переговори між Українською державою та РСФРР 1918 р. – С. 327-330; С. 240-241, 262; С. 279-280.

10. Скоропадський П. Спогади. – С. 241.

Ірина МАТЯШ,
доктор історичних наук,
професор, провідний
науковий співробітник
відділу міжнародних
відносин та зовнішньої
політики України
Інституту історії України
НАН України, професор
кафедри дипломатичної та
консульської служби
Дипломатичної академії
України при МЗС, голова
Наукового товариства
історії дипломатії та
міжнародних відносин
України
**Документи з фондів
ЦДАВО**

Документи з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України

Архівні джерела як національна історико-культурна спадщина й складова розвитку культурної дипломатії

УДК 94(44):327

Виходячи з особливостей історичного розвитку України, її архівна спадщина розпорошена та зберігається не тільки в архівосховищах на території нашої держави, а й за її межами. Ще однією причиною розрізненості архівів стали еміграційні процеси, що набули поширення наприкінці XIX – упродовж XX ст. Українці, які виїжджали за кордон, об'єднувались у громади, що, в свою чергу, ставали центрами зберігання вивезених архівних документів.

Із здобуттям Україною незалежності стала можливою постановка питання про збереження, повернення та запобігання розкраданню національної історико-культурної спадщини, а також про об'єднання архівного багатства на території незалежної суверенної України. З цією метою було створено спеціальні органи державної влади – Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей (НК) при Кабінеті Міністрів України, що функціонувала у 1992–1999 рр., а згодом Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей

через державний кордон України (ДСК) при Міністерстві культури і мистецтв, що проіснувала з 2000 р. до 2011 р. Обидві інституції були покликані реалізовувати державну політику щодо відновлення, збереження та повернення в Україну культурних цінностей, здійснювати координацію діяльності міністерств, відомств та інших організацій у цій галузі, а також налагодження конструктивних зв'язків із українською діаспорою.

Завдяки двосторонньому співробітництву з країнами СНД, Балтії, Польщею, Чехією, Францією, Угорщиною, Великою Британією США та ін., а також з представниками української діаспори, НАФ збагатився на понад 200 тис. одиниць (за час роботи НК) та 150 тис. одиниць (за час роботи ДСК) культурних цінностей, а саме: документів, рукописів, друкованих видань, книг, фотознімків, аудіозаписів тощо.

Переважна більшість документальної спадщини, що надійшла на зберігання в Україну протягом 1991–2017 рр., відбувалася за ініціативи власників документальних зібрань

Summary
The archival sources as institutional component of image formation Ukraine in the context of cultural and public diplomacy is analyzed at the article. The proclamation of independence of Ukraine in 1991 was the starting point for state and national revival of the country. One of the most important elements of this process was the cultural component, namely the formation of national identity, awareness of its unique historical path and preserve centuries-old legacy of past generations. Integral part of cultural heritage, which sheds light on the history of the country, society and individuals are archival sources. Based on the characteristics of the historical development of Ukraine, its archival heritage fragmented and stored in the archives, not only in our country but also abroad. Another cause of fragmentation archives were emigration processes that have proliferated in the late XIX - during the XX century. Ukrainians who went abroad, cooperating in the community, which in turn became centers storage of exported of archival documents. Since Ukraine gained independence made possible the question of conservation, return and prevent the theft of national historical and cultural heritage and wealth of archival association in the territory of a sovereign independent Ukraine. The cultural and public diplomacy are new effective forms of international relations and an effective means of forming the country's image on abroad.
Keywords: foreign policy, diplomacy, archival sources, national and cultural heritage, institutionalization, cultural diplomacy, public diplomacy, Ukraine.

(приватних осіб – представників закордонного українства), діаспорних організацій і товариств, наукових установ зарубіжних країн, а також від окремих осіб та установ, які діють в Україні та співпрацюють з організаціями (особами) української діаспори) [1], а саме шляхом їх звернення до посольств України за кордоном. Найчастіше, після звернення до офіційних представництв України за кордоном, між власником документів укладались договори передачі (дарування) державі Україна в особі МЗС України, далі документи передавались до НК (з 2000 р. – ДСК), що закріплювалось актами прийому-передачі; у свою

чергу, НК (з 2000 р. – ДСК) направляла документи на постійне зберігання до профільних установ.

Проблеми організації та координації практичного забезпечення процесу передачі документів архівної українки до українських архівосховищ взяли на себе зі сторони України – Міністерство закордонних справ України, Міністерство культури України, Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей (НК), Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (ДСК), Укрдержархів, Державна митна служба України та відпо-

відні органи державної влади з боку іноземних держав, що ставали посередниками між потенційними фондоутворювачами і науковими та архівними установами України. При перевезенні документальних колекцій через кордон вантажі оформлювались Держмитслужбою як гуманітарна допомога, тим самим не потрібно було сплачувати вартість перевезення та розмитнення, або всі витрати покривали фондоутворювачі власним коштом, що було дуже важливим для української сторони, оскільки державного фінансування на ці потреби не вистачало.

Одними із головних дієвих осіб процесу повернення та передачі документів архівної українки в Україну було МЗС України та офіційні представництва України в різних країнах світу (посольства та консульства), що взяло на себе функції зв'язуючої ланки між майбутніми фондоутворювачами та державою Україна.

За допомогою МЗС України було повернена архівна та мистецька спадщина художниці Галі Мазуренко із Великої Британії у 1993 р. за посередництва повноважного представника НК Ю. Покальчука [2]. Г. Мазуренко підтвердила своє бажання подарувати Україні все своє творче надбання: картини, архіви, книжки та рукописи [3]. Уже в 1993 р. був укладений акт прийому–передачі архівної спадщини розміром 48 одиниць, який надійшов до України 25 травня 1993 р. [4]. У 2000 р. після смерті Г. Мазуренко її дочка Халі Тейлор передала всю її творчу спадщину на збері-

Галія Мазуренко. Автопортрет. 1960-ті роки

Малюнок Галі Мазуренко з авторського альбому 1994 р.

гання до Посольства України у Великій Британії в особі Посла В. Василенка [3]. Передача матеріалів художниці до України відбулась у 2003 р. за сприяння Посла України у Великій Британії І. Мітюкова та співробітників посольства, а також завідувачі відділом Управління культурного та гуманітарного співробітництва О. Васильєвої (лист голови НК О. Федорука до Міністра закордонних справ України А. Зленка від 3 червня 2003 р. [3]). Передані матеріали надійшли на зберігання до Національного музею літератури України та ЦДАМЛМ України (документи увійшли до складу ф. 1372).

Передача в Україну архівної спадщини О. Ольжича та О. Олеса також відбулась за допомогою МЗС України. Так, у 1993 р. їхня творча спадщина була передана із Чеської Республіки в Україну Марком Березовським, за заповітом його матері Зіни Геник-

Березовської. Завдяки зусиллям та допомозі тодішнього Посла України в Чеській Республіці Р. Лубківського до України було надіслано валізи з рукописною спадщиною. Крім того, у 1995 році за сприяння Р. Лубківського до відділу рукописних фондів та текстології було передано й особисту бібліотеку О. Ольжича, що налічує близько 300 книг [5].

У поверненні в Україну архівних документів О. Олеса та О. Ольжича було задіяно і Посольство України в Словаччині. У грудні 1996 року, коли голова НК О. Федорук звертається листом до Посла України в Словаччині Д. Павличка з проханням дізнатися, чи живе ще в м. Братислава Л. Красковська, яка зберігала ці документи, та «порушити клопотання про їх передачу». Через деякий час потому Л. Красковська передала для України декілька листівок, написа-

них до неї О. Олесем та О. Ольжичем [12]. Нині архівна спадщина обох митців зберігається у фондах Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (ф. 114, ф. 196).

Результатом співпраці Міністерств закордонних справ Канади та України, Посла Канади в Україні К. Вестдала та працівників посольства Р. Вашука та І. Царькової, а також Національного архівіста Канади Ж.–П. Валло стала передача з Канади архіву Державного центру УНР в екзилі, що є одним із найбільших за кількістю та обсягом серед повернутих в Україну архівних зібрань, а також високим ступенем репрезентативності й достовірності документів, які поповнили НАФ України, значно збагативши джерельну базу вивчення життя та діяльності української політичної еміграції в повоєнний період [7].

Урочиста церемонія передачі архіву відбулась в Оттаві 28 січня 1993 р., а

трьома роками пізніше, у 1996 р., матеріали були перевезені до Києва та передані на зберігання до ЦДАВО України (ф. 5235) [8].

Історичну цінність становлять також й поодинокі документи, такі як оригінал листа П. Скоропадського на ім'я Президента США Ф. Рузвельта від 1937 р., переданий Джоном Тезка через Посольство України у США. Так у листі від МЗС України голові ДСК О. Федоруку повідомляється про отриманні від громадянина США Джона Тезки (John Teska) Посольством України в США документи, пов'язані із життям та діяльністю представників української імміграції після революційної доби, серед яких лист гетьмана П. Скоропадського [9].

Після експертної оцінки начальника відділу інформації, використання національного архівного фонду та зовнішніх зв'язків Державного комітету архівів України Г. Папакіна було підтверджено, що за всіма ознаками це оригінал листа гетьмана України П. Скоропадського Президенту США, що мав бути переданий адресату під час перебування на північно-американському континенті сина гетьмана Данила Скоропадського у 1937 р. [9]. Цей лист було передано на зберігання до Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського у 2004 р. [2].

Окрім плідної співпраці МЗС України з НК та ДСК, у 2007 р. закордонне відомство розпочало спільну роботу з новоствореним Центральним державним архівом зарубіжної української, який було

створено як єдиний центр зберігання документів зарубіжної архівної української задля поповнення НАФ документами, що належать до культурної спадщини української нації та перебувають за кордоном [10].

Особливість ЦДАЗУ полягає в тому, що це єдина архівна установа в Україні, яка спеціалізується на здійсненні пошуку, обліку, організації зберігання та вивчення документів зарубіжної української, а також пристосована для зберігання архівних, бібліотечних та музейних фондів. Ця умова досить важлива, оскільки значна кількість колекцій, яка передавалася діячами та організаціями української діаспори містила не тільки архівні документи, а й книжкові зібрання та музейні предмети. Таким чином запобігалось порушення принципу неподільності фондів та розпоршення колекцій.

Одним із головних напрямів діяльності ЦДАЗУ є налагодження міжнародних контактів з потенційними фондоутворювачами – представниками української діаспори та українськими інституціями за кордоном, а в рамках співпраці із світовою українською спільнотою архівом ще на початку 2008 р. було підготовлено «Звернення до світового українства», що було розіслано до ряду міжнародних громадських організацій, зокрема Світового Конгресу Українців, Європейського Конгресу Українців, Союзу Українських Організацій Австралії та інших з метою інформування про новостворену архівну інституцію [11].

У свою чергу, Міністер-

ство закордонних справ України на чолі з тодішнім міністром В. Огризком на прохання керівництва ЦДАЗУ розіслало в усі посольства та дипломатичні представництва України за кордоном інформацію про створення нового архіву та покладені на нього завдання, а також доручення щодо всебічного сприяння діяльності ЦДАЗУ в комплектуванні документами «архівної української» [12].

Квітень 2008 року в історії ЦДАЗУ ознаменувався важливою подією – передачею на зберігання до архіву колекції документів із Словаччини, т. зв. «Пряшівської колекції», що висвітлюють життя та діяльність української еміграції в Чехословаччині в міжвоєнний та воєнний періоди, стосуються історії Музею визвольної боротьби України у Празі, Українського Вільного Університету (УВУ), Українського національного театру в Пряшеві, містять цікаву інформацію про політичні події в Карпатській Україні, діяльність українських еміграційних молодіжних та освітянських організацій, театральне життя українських емігрантів.

Передана колекція представлена: документами установ, організацій, навчальних закладів, товариств, видавництв та союзів української еміграції (744 документа); документами особового походження діячів української еміграції, а саме: мовознавця Агенора Артимовича, бібліографа Петра Зленка, поетів і прозаїків Олександра Олеса, Леоніда Мосендза, Богдана Лепкого, Василя Гренджі-Донського, актора Миколи Садовського, Івана Горбачев-

ського та ін.; періодичними виданнями (газетами, журналами, часописами, бюлетенями) та книгами відомих українських письменників; рукописами творів українських прозаїків та поетів радянської доби, які були виокремлені у фонд «Колекція творів українських поетів – шістдесятників, зібрана однодумцями в Словаччині» (ф. 11) [3]; музейними предметами – печатки та кліше різноманітних емігрантських установ, у т.ч. із Музею Визвольної боротьби в Празі, кольорові ескізи гербів України (два тризуби роботи художника Роберта Лісовського), карти України тощо [13]. У результаті науково-технічного опрацювання було сформовано дев'ятнадцять архівних фондів (ф. 2–19, 26), з яких вісім фондів особового походження (ф. 3–10), десять фондів, документи яких були об'єднані в архівні колекції (ф. 2, 11–19), один фонд сформований з метричних книг (ф. 26) та бібліотечний фонд, який складається з 413 книг та брошур (ф. 1) [14].

На зберігання до архіву документи «Пряшівської колекції» передав громадянин Словаччини на умовах анонімності за сприяння Генерального консульства України у Пряшеві (Словаччина) в особі Є. Перебийніса, який особисто проводив переговори з фондоутворювачем та переконував передати матеріали високої історичної та інформаційної цінності.

Надходження до ЦДАЗУ документів т. зв. «Пряшівської колекції» стало фондовою основою архіву, яке поклато початок функціонування першої профіль-

Український музей «Тисячоріччя» у Прудентополісі (штат Парана, Бразилія) зберігає безцінні скарби — пам'ять про трагічну історію переселення українців з Галичини у кінці XIX ст. за океан

ної архівної установи, спрямованої на зберігання архівної україніки.

Того ж року МЗС України передало на постійне зберігання до ЦДАЗУ ксерокопії документів Товариства прихильників української культури в Курітібі, Бразилія (ф. 20) [3]. Товариство засноване на загальному конгресі українців 1947 р. як установа для справ української культури, інформації та репрезентації. Воно організує культурні заходи, тематичні вечори, присвячені історії, культурі, літературі України. Товариство займається також видавничою діяльністю.

Документи фонду переважно присвячені вирішенню організаційних питань (створення філій, прийняття нових членів, проведення урочистих заходів, виставок та ін.) та питань фінансового характеру; популяризації української культури в Бразилії; питанням допомоги емігрантам з України; проблемі єдності українців в Бразилії; листуванню з українськими установами

організаціями; загальноосвітнім питанням тощо.

У квітні 2009 р. від МЗС України до ЦДАЗУ надійшли документи доби Ліги Націй з тематики Голодомору 1932-1933 рр. в Україні (у цифровому форматі та роздрукованому вигляді), з яких сформовано ф. 21 «Колекція копійних документів, що надійшли до ЦДАЗУ» [3]. У фонді зберігаються звернення міжнародних організацій до Ліги Націй з питань Голодомору в Україні та листування українських організацій, товариств, посадових осіб до Ліги Націй щодо трагедії Голодомору в Україні.

Таким чином, МЗС України та офіційні представництва за кордоном відгравали одну з найважливіших функцій у процесі повернення в Україну культурних цінностей, у тому числі й архівних документів. Вони були задіяні в повному циклі процесу повернення – від перемовин з майбутніми фондоутворювачами до фізичної передачі архівної спадщини в Україну. Слід

зазначити, що важливу роль у питанні повернення документальних культурних цінностей відігравав людський фактор, а саме професіоналізм, патріотичність та небайдужість працівників дипломатичних установ переконували власників та потенційних фондоутворювачів передавати їх спадщину на Батьківщину. Завдяки роботі дипломатів та представництв України за кордоном НАФ поповнився безцінними матеріалами з історії України та її видатних представників.

Слід констатувати, що, незважаючи на політичні та економічні проблеми, сьогоденна українська дипломатія досить успішно реалізує поставлені перед нею зовнішньополітичні цілі початку XXI століття. Йдеться, насамперед, про зміцнення позицій України в Європі. Сьогодні перед Україною стоять ті ж нові виклики й загрози, які свого часу стояли перед ЄС. Тому, на наш погляд, для української дипломатичної служби може бути корисним

досвід публічної та культурної дипломатії в історичній ретроспективі та перспективі, а також інституційні зміни в організації її дипломатичної служби, зокрема завершення процесу створення ефективного Українського інституту та його інституційних складових або приведення у відповідність до виконання своїх основних завдань інституцій, що вже інституційовані (створені) – Культурно-інформаційних центрів у складі закордонних дипломатичних установ України (КІЦ).

Мета створення Інституту – розуміння сучасної України і зростання довіри до України у міжнародному інтелектуальному і культурному середовищі. «Це ідентифікація України – що є Україна для пересічного голландця, грека чи бразильця, з чим вона асоціюється, і, звичайно, привабливість нас як країни – практична, туристична, інвестиційна. Це також сприятиме інтеграції нас у контекст не тільки мистецтва і культури, але й науки, освіти і

багатьох інших сфер», – зазначив Павло Клімкін під час презентації в МЗС України.

За задумом Інститут буде афілійованою з МЗС установою, яка, проте, буде самостійною у визначенні змістовного наповнення роботи інституції. Натомість контроль за роботою Українського інституту, а також визначення засад та пріоритетів здійснюватиме Наглядова рада. Фінансуватися Інститут буде частково з державного бюджету, а також за рахунок благодійних внесків та донорської допомоги. Як створення цієї інституції, так і її подальша робота, мають базуватися на інклюзивному підході: залученні широкого кола учасників від держави, громадського сектору, бізнесу, а також експертів із-за кордону, діаспори.

Вважаємо, що головне на сьогодні – це не зміна назви інституції, а створення належних умов державою для її діяльності. На особливу увагу заслуговує її діяльність, спрямована на формування позитивного іміджу держави за кордоном, від історичного минулого до сьогодення. Як свідчить досвід європейських дер-

жав, найкращим способом для цього є використання ефективних механізмів й урізноманітнених форм публічної дипломатії, зокрема такого важливого її аспекту як різнопланова культурна дипломатія.

Список використаних джерел:

1. Тихенко В. Особливості організації прийому документів зарубіжної українки (з досвіду роботи ЦДАЗУ) // В. Тихенко, Г. Горбунова // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. – 2013. – № 2. – С. 39–43.
2. ЦДАВО України, ф. 5304, оп. 1, спр. 7, арк. 1–25.; ф. 5304, оп. 1, спр. 7, арк. 11; ф. 5304, оп. 2, спр. 21, арк. 64, 70–76.
3. ЦДАЗУ, ф. 68, спр. 10, арк. 1–54; ф. 11, оп. 1, спр. 1–15; ф. 20, оп. 1, спр. 1–2; ф. 21, оп. 1, спр. 1
4. ЦДАЗУ. Книга надходження культурних цінностей. Поточний архів Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей.
5. Лисенко Н. Архів Олега Ольжича в Україні // Н. Лисенко // *Український історик*. – 2004–2005. – № 3–4. – С. 162–171.
6. ЦДАЗУ. Поточний архів Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей.
7. Лозицький В. Архів Державного центру УНР в екзилі передано в Україну // В. Лозицький // *Архіви України*. – 1996. – № 4–6. – С.

11–13.

8. Гарнагіна С. До питання формування джерельної бази дослідження історії міжнародної діяльності екзильного центру УНР (1948 – 1992 рр.) // С. Гарнагіна // *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. – 2012. – № 21 (256). – ч. 2. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vlush/Ist/2013_21_2/10.pdf. – Назва з екрану.
9. ЦДАЗУ. Поточний архів Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон.
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 279-р від 12 травня 2007 р. «Про утворення Центрального державного електронного архіву України та центрального державного архіву зарубіжної українки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsdazu.gov.ua/files/latw08.pdf>. – Назва з екрану.
11. Звернення до світового українства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsdazu.gov.ua/speech.html>. – Назва з екрану.
12. Берковський В. Центральный державный

архів зарубіжної українки – перші 5 років діяльності. Підсумки та перспективи // В. Берковський // *Вісник Центрального державного архіву зарубіжної українки*. – К., 2012. – Вип. 1. – С. 14.

13. Лихолоб Н. Центральний державний архів зарубіжної українки: перші кроки // Н. Лихолоб // *Архіви України*. – 2008. – Вип. 1–2 (260). – С. 71–73.
14. Архівні фонди ЦДАЗУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsdazu.gov.ua/index.php/ua/founds/archive.html>. – Назва з екрану.

Вячеслав ЦИВАТИЙ,
перший проректор
Дипломатичної академії
України при МЗС, кандидат
історичних наук, доцент
кафедри дипломатичної та
консульської служби,
заслужений працівник
освіти України

Марія КУЛІНІЧ,
кандидат історичних
наук, старший науковий
співробітник,
Дипломатична академія
України при МЗС

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються архівні джерела як інституціональна складова формування іміджу України в контексті культурної та публічної дипломатії. Проголошення незалежності України в 1991 року стало відправною точкою для державного та національного відродження країни. Одним із найважливіших елементів цього процесу була культурна складова, а саме формування національної самобутності, усвідомлення унікальності свого історичного шляху та збереження багатовікової спадщини минулих поколінь. Невід'ємну частину культурного спадку, що проливає світло на історію країни, суспільства та окремих особистостей становлять архівні джерела. Культурна і публічна дипломатія є новими ефективними формами міжнародних відносин і дієвим засобом формування іміджу держави за кордоном.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, архівні джерела, національно-культурна спадщина, інституціоналізація, культурна дипломатія, публічна дипломатія, Україна.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются архивные источники как институциональная составляющая формирования имиджа Украины в контексте культурной и публичной дипломатии. Провозглашение независимости Украины в 1991 году стало отправной точкой для государственного и национального возрождения страны. Одним из важнейших элементов этого процесса была культурная составляющая, а именно формирование национальной самобытности, осознание уникальности своего исторического пути и сохранения многовекового наследия прошлых поколений. Неотъемлемую часть культурного наследия, которая проливает свет на историю страны, общества и отдельных личностей, составляют архивные источники. Культурная и публичная дипломатия является новыми эффективными формами международных отношений и действенным средством формирования имиджа государства за рубежом.

Ключевые слова: внешняя политика, дипломатия, архивные источники, национально-культурное наследие, институционализация, культурная дипломатия, публичная дипломатия, Украина.

Концепції безпеки: сучасне прочитання

З позицій сучасних концепцій безпеки і відповідної термінології безпекова складова трактується як набагато ширша субстанція, ніж тільки оборонна і військова. До безпекових питань відносять практично всі сфери міжнародного буття, де існують різнопланові загрози. Водночас всі варіанти визначення явища безпеки збігаються на конкретному формулюванні: "Безпека – стан захищеності людини, суспільства, держави".

Згадаймо й інше визначення: "Безпека – це відсутність загроз". Хоча група дослідників військової академії у Вест-Поїнт (США) додає: "Безпека в об'єктивному плані – відсутність загроз національним цінностям суспільства, а в суб'єктивному вимірі – відсутність страху, що ці цінності можуть бути піддані руйнації".

З часом з'явилися нові теоретичні розробки, як кооперативна безпека, що містить наближений до політичного реалізму гроціанський напрям (за ім'ям Гуго Гроція), прихильники якого розглядають безпеку через інтереси держави. До того ж, наближений до ідеалістичних уявлень кантіанський напрям (Іммануїл Кант), що розглядає безпекові питання через призму загальнолюдських цінностей.

Поза кооперативною безпекою політиками апробовано на практиці також і теорію демократичного миру (заявлена

Джоном Кеннеді на початку 1960-х років): протистояння війнам через побудову світу на засадах демократії. Суть теорії демократичного миру полягає в переконанні, що "демократичні держави НЕ воюють", і тому, як висновок, необхідно всі країни примусити до демократії. Прихильники таких поглядів підтримують право гуманітарного втручання у випадку з проблемними державами (failed state), вітають сценарій, реалізований НАТО в Косові (колишня Югославія) тощо. Гуманітарне втручання розглядається ними як єдиний ефективний засіб захисту населення від проявів геноциду влади проти власного народу.

Не заглиблюючись у різновиди аналітичних шкіл, що вивчають проблеми безпеки, зазначимо основне: вони утворили два визначальні напрями реалістичних та ідеалістичних уявлень.

На думку низки експертів і професіоналів у сфері безпеки, сучасне прочитання теорії безпеки можна почерпнути з концепцій кооперативної та людської безпеки, перші згадки про які зустрічаємо на початку 1990-х років. Крім того, все більше уваги привертає теорія демократичного світу.

Концепція кооперативної безпеки, заснована на постулатах ліберально-ідеалістичної парадигми, має кілька різновидів. Найпоширенішими є два з

них. Один апелює до міжнародних інститутів і правових норм та, відповідно, належить, за термінологією М. Уайта (Martin White), до "гроціанської" (або "раціоналістської") традиції. Інший наполягає на універсальності моральних цінностей і дотримання прав людини, як основному критерію безпеки, і тим самим відповідає "кантіанській" (або "революціоністській") традиції. Відмінності між ними настільки значні, що, по суті, мова йде про дві різні концепції. Оскільки в першій з них приділяється значна увага необхідності створення найширшої спільноти безпеки, в якій могли б взяти участь усі зацікавлені країни, то цей різновид аналізованої концепції іноді називається ще "partiципативною безпекою". У другій версії спільнота безпеки фактично обмежена досить вузьким колом її учасників.

У витоків гроціанської концепції кооперативної безпеки (кінець 1980-х рр.)

назвемо вчених з Брукінгського університету США, спільноту яких нерідко називають "брукінгською групою". Наведемо основні елементи кооперативної безпеки, обстоюваної цими вченими. "Кооперативна безпека, – пишуть вони, – це механізм стримування агресії через створення зустрічних загроз та поразки тому, від кого вони виходять". Заходи, спрямовані на досягнення кооперативної безпеки, повинні формуватися скоріше на основі згоди, ніж нав'язуватися силою, а сама система кооперативної безпеки має виходити з таких передумов, що сприймалися б широкою громадськістю як легітимні. Такі заходи повинні бути також інклюзивними в тому сенсі, що всі країни мають право на приєднання до них. Ці країни повинні, у свою чергу, відповідати духу кооперативної безпеки і брати участь у дотриманні її правил.

На думку авторів, кооперативна безпека не повин-

на нав'язувати певну форму окремого всеосяжного політичного режиму та угоди з контролю над озброєннями. Так само вона не повинна прагнути до створення міжнародного уряду. Кооперативна безпека, в розумінні брукінгської групи, не претендує на те, щоб знищити всі озброєння, запобігти всім формам насильства чи гармонізувати всі політичні цінності. У фокусі її інтересів – недопущення нагромадження коштів для масштабної, навмисної, організованої агресії. Вона робить акцент на попередженні конфліктів, на розумній достатності, на стабільності та заходах транспарентності, довіри і контролю.

У рамках даної концепції термін "спільнота безпеки" включає всеосяжну систему колективної безпеки і супроводжується правилами поведінки, виробленими в процесі переговорів. Д. Дьюїтт вважає головним для системи кооперативної безпеки наявність трьох елементів: по-перше, спрямованість не так на залякування агресора, як на створення твердих гарантій попередження агресії; по-друге, альтернативність політиці союзів; і, по-третє, просування в сфері не тільки військової, але і невійськової безпеки. Важливо відзначити, що в уяві автора система кооперативної безпеки має охопити не лише національних, а й транснаціональних акторів. Нарешті, формування системи кооперативної безпеки передбачає: ті, хто бере в ній участь, "обов'язково мають приділяти увагу поліпшенню внутрішньої ситуації в країні" На думку іншого

представника згаданої школи – Д. Коляра, реорганізація системи безпеки на Старому континенті має корегуватися з новими підходами – з тим, щоб запобігти поверненню нової холодної війни, виключити систему блоків, сфери впливу тощо. Такий шлях він бачить в безпековій системі на кшталт ОБСЄ.

Послідовники іншої течії – "кантианського" варіанту кооперативної безпеки не погоджуються із запропонованою схемою безпеки, наполягаючи на перегляді діяльності ООН, яка стала доволі неефективною. По-друге, прихильники даної концепції обґрунтовують право країн-членів системи кооперативної безпеки на гуманітарне втручання, а, по суті, – на застосування військової сили за межами цієї системи. І, по-третє, головним інструментом досягнення безпеки вони вважають НАТО.

Кооперативна безпека за Ричардом Коеном має поєднувати колективну безпеку, колективну оборону і нові схеми для нейтралізації сучасних конфліктів. Колективна без-

пека спрямована всередину організації суверенних держав з метою їх захисту від агресії з боку одне одного, а колективна оборона – прагнення захистити своїх членів від зовнішньої агресії. Що ж до кооперативної безпеки, то, поєднуючи в собі елементи двох перших типів, вона включає ще один, який полягає в активному просуванні стабільності в прилеглій до "простору кооперативної безпеки" зони. Завершується нарис про систему кооперативної безпеки твердженням про те, що єдиною у світі дієвою моделлю кооперативної безпеки є НАТО. Мова йде про безпеку для вузького кола обраних держав, що заради збереження своїх спільних інтересів не зупиняться перед застосуванням сили стосовно країн – не членів даної системи. Принаймні права людини тут згадуються лише один раз, та й то в контексті операції НАТО в Косові, яка, на думку автора, "представляє собою найамбітнішу спробу проєкції стабільності та утвердження прав осіб на території, що не входить до системи кооперативної

безпеки НАТО". Таким чином, залишаючись в рамках лібералізму, позиція Р. Коена впритул наближається до реалізму. Однак він запозичує не найкращі риси останнього, як вважає російський політолог П.А. Циганков. Р. Коен ігнорує такі вимоги до міжнародної політики, що для реалізму вважаються обов'язковими: поміркованість і обережність, необхідність брати до уваги наслідки політичних рішень і дій, максимально враховувати законні інтереси інших учасників дійства тощо.

Певний інтерес серед існуючих розмірковувань має концепція людської безпеки, що доволі близька "кантианській" концепції кооперативної безпеки. На думку одного з її прихильників, канадського міністра закордонних справ Ллойда Екворсі (Lloyd Axworthy), безпека особистості має тенденцію до звуження, оскільки зростає число внутрішніх конфліктів, до яких зараховуємо нові громадянські конфлікти і масові порушення прав людини, зростання злочинності, розповсюдження наркотиків, тероризму, хвороб і деградації навколишнього середовища, що вимагає нових стратегій в галузі безпеки. Л. Екворсі виокремлює шість складових сучасної стратегії безпеки. По-перше, енергійне втручання для захисту людської безпеки, що може включати використання примусових заходів, таких як санкції та військові втручання (наприклад, в Боснії або Косові). По-друге, необхідно визначати людські втрати у сценарії реалізації безпеки держави та міжнародної

безпеки. По-третє, політика безпеки має бути глибоко інтегрована в стратегію захисту прав людини, демократії та розвитку. Наступне: складний характер сучасних викликів вимагає звернення до всіх задіяних сил, включаючи держави, багатосторонні організації та НУО. Оскільки проблеми безпеки загрожують особистості, мають транснаціональну природу, то тільки багатостороння співпраця дозволить знайти ефективні рішення. По-п'яте, ефективність рішень залежить від посилення операційної координації дій: так, ОПМ передбачає тісну координацію і взаємодію різних акторів, включаючи політичних переговорників, "блакитні шоломи", спостерігачів, відповідальних осіб. По-шосте, зростаючу роль у просуванні людської безпеки грають НУО – організації громадянського суспільства, що в багатьох випадках були найефективнішими партнерами із захисту безпеки людини.

Теорія демократичного світу/миру. Наведені вище погляди щодо кооперативної безпеки приводять до висновку, що чим глибші демократичні засади держави, тим менше вона стає войовничою. Саме на цій парадигмі і ґрунтується теорія демократичного світу: чим більше з'явиться демократичних держав, тим меншою стане загроза війни і конфліктів, тобто демократичні країни не воюватимуть. Якщо ж держави воюють, то це значить, що вони ще не є демократичними країнами. При цьому зазначимо, що, спираючись на таке переконання, США здійснюють своє

втручання у внутрішні справи інших держав, пояснюючи таке необхідністю відновлення демократії.

Однак неможливо розглядати демократичні засади держави узагальненою панацеєю від всіх війн і конфліктів. До подібних тверджень з обережністю ставиться П. Аснер, математик Льюїс Річардсон, Джеймс Лі Рей, який популярність і швидку розповсюдженість теорії демократичного світу пояснював саме її простотою і зрозумілістю. Гостро критикують засади демократичного миру Б. Рассет і Х. Старр, а також відомий фахівець – дослідник війн і конфліктів Ф. Куїнсі Райт (Philip Quincy Wright), за слухним зауваженням якого – взаємозв'язок між войовничістю і демократизацією швидше доводить, що "мир породжує демократію, ніж те, що демократія народжує мир".

Об'єктивність такої позиції підтверджується практикою, оскільки перехід до демократії в усіх країнах супроводжувався дестабілізацією всієї системи політичних та соціальних відносин. Втручання ззовні, на пере-

конання дієвих осіб, «з метою швидшого насадження загальнолюдських цінностей» не сприяли поліпшенню ситуації в країнах. В пострадянських державах втручання у внутрішні справи держав принесли нові протистояння, війни, конфлікти (Росія, Грузія, Молдова, Чечня, Придністров'я, Нагірний Карабах, додамо Україну тощо). Так і американська політика розповсюдження демократії може швидше сприяти розповсюдженню збройних конфліктів у світі, ніж навпаки. Замість розповсюдження демократії у глобальному масштабі США слід визначати умови і розробляти сценарії, за яких перехід на демократичні засади був би реально здійснений, а також забезпечувати такі умови.

Нове прочитання європейських теорій безпеки поповнилося теорією транснаціональних мереж, що спирається на концепцію американських політологів – концепцію трансґавернменталізму (transgovernmentalism) і визначається як незалежна взаємодія підрозділів різних урядів. Згідно Р. Кеохейна і Дж. Ная (англ. Robert Owen

Keohane and Joseph S. Nye) такі складові не підлягають контролю виконавчою владою своїх держав і мають високу автономію. Транснаціональні мережі, таким чином, являють собою взаємодію між одиницями різних урядів. Враховуючи те, що країни ЄС зберігають ключові повноваження в сфері безпеки, а також обмеженість компетенцій ЄС, транснаціональні мережі є компенсацією відсутності наднаціонального та транскордонного співробітництва з питань безпеки. При цьому трансґавернменталізм не посягає на центральні складові національного суверенітету, національну безпеку і оборону, а зосереджується на зв'язках нижчої ланки, наприклад, кооперація між судовими та правоохоронними органами тощо.

Прихильники теорії – Е. Кірхнер (нім. E.J. Kirchner) і Дж. Сперлінг (J. Sperling) – не підтримують ідею про "старіння" держави як інституту управління, а вважають, що держави адаптувалися до нових умов і беруть активну участь у створенні нових форм взаємодії в галузі безпеки між окремими урядовими одиницями (governmental subunits). Отже, суверенітет виступає швидше каталізатором мереж і кооперативної інновації, а не перешкодою. Учасниками таких мереж можуть бути судді, поліцейські, пожежники. Зустрічі учасників мереж проводяться на неформальній основі, а прийняті консенсусом рішення носять юридично необов'язковий характер. Для ефективного функціонування мереж необхідний високий рівень їхньої

автономії від національних урядів. Трансгвернментальні мережі складаються з трьох типів залежно від виконуваних ними функцій: інформативні мережі, виконавчі та регулюючі.

Приклади існуючих транснаціональних мереж у Європі: Європейська інформаційна система лісових пожеж (European Forest Fire Information System), Глобальний моніторинг з навколишнього середовища і безпеки (Global Monitoring for Environment and Security), Антитерористична група (Counter Terrorism Group), Атлас Нетворк (ATLAS Network) тощо. Слід відзначити, що у зв'язку з активізацією транснаціональних мереж у Європі зростає зацікавленість у дослідженні їх перспектив, оскільки трансгвернментальні мережі стають третім ресурсом сили у сфері безпеки та їх значення неухильно зростає. У Європі чимало дослідницьких центрів займаються вивченням цього феномена: це і Берлінська школа з транснаціональних досліджень (Berlin Graduate School for Transnational Studies), і Черчілльський Інститут (The Churchill Institute) при Вестмінстерському коледжі.

Критичні або нетрадиційні дослідження – особливий напрям в галузі вивчення безпеки, що відрізняється від традиційного реалістичного підходу, де центральна роль у забезпеченні захищеності надається державі. Критичні дослідження також називають неамериканськими, оскільки вони розвиваються поза межами США, переважно в Євро-

пі, а також мають кардинальні відмінності у порівнянні з американськими. Поза військовими аспектами, що переважають в традиційній американській школі, вони фокусуються також і на економічній, екологічній та соціальній безпеці. Головними мозковими центрами критичних досліджень вважаються Уельська, Копенгагенська і Паризька школи. Кожна з цих шкіл має свої особливі підходи до концептуалізації безпеки. Уельська школа розвивається в рамках т.зв. "Теорії емансипації" (emancipatory theory). Ця течія бере свій початок з Франкфуртської школи, провідними представниками якої є Т. Адорно і Ю. Хабермас.

Емансипаціоністи будують свої міркування на критиці реалістичного розуміння безпеки, в якому домінує "сила" і "порядок", а безпека одного актора є незахищеністю іншого. Вони ратують за універсальну систему безпеки, в якій центральне значення відіграє індивідуум, а не держави і нації. У 2007 році К. Бут опублікував працю "Theory of World Security", що вважається одним із символів теорії вивільнення. Автор висуває ідею створення світової системи безпеки, що виходить за межі національних кордонів і

що відкидає "інстинктивну тваринну боротьбу за виживання": "Ідея світової безпеки є синонімом свободи особистостей і груп, що сумісна з раціональною свободою інших, і універсальною моральною рівністю". Світова безпека, на думку Бута, має спиратися на космополітичну демократію, що ніколи не може бути досягнута за допомогою воєн і революцій.

У наступній нетрадиційній – теорії сек'юритизації (securitisation theory) – Б. Бузан, О. Вейвер і Дж. Вільде, яка розробляється в рамках Копенгагенської школи, йдеться про те, що в міжнародних відносинах об'єктом загрози стає те, яке оголошується небезпечним. Іншими словами, загроза стає загрозою, тому що вона оголошується державою публічно (performative speech act). Після усунення загрози настає наступний етап – десекуритизація (desecuritisation), коли безпекові питання повертаються в звичайне політичне середовище і регулюються звичайними правилами демократії. Кінцева мета – не тільки досягнення безпеки, а усунення питання з порядку денного безпеки. Класичний приклад – історичні відносини між Німеччиною і Францією, які більше не перебувають у переліку

питань безпеки, а є частиною цивілізаційних політичних відносин.

Третій напрям критичних досліджень – теорія інсек'юритизації (insecuritisation theory), що розроблена фахівцями Паризької школи М. Фуко і П. Бурдьє. Прихильники теорії (зокрема Д. Біго) стверджують, що безпека – це те, що реалізується для її забезпечення. Як пише Біго, безпека не є відображенням зростання загроз – це спроба інсек'юритизації професіоналами щоденного життя. Нова сфера безпеки характеризується відсутністю поділів між традиційними зовнішніми і внутрішніми аспектами. Кінець біполярності та розвиток Європейського Союзу призвів до стирання кордонів між зовнішньою і внутрішньою безпекою.

Якщо колапс традиційних загроз змусив як зовнішніх, так і внутрішніх агентів зайнятися пошуком сенсу існування (raison d'être), то Європейський Союз, навіть в часи загальної кризи, пропонує політичний простір, в якому можуть взаємодіяти зовнішні і внутрішні учасники безпеки.

І саме цим модель євроінтеграції є привабливою для нових повсталих демократій, до яких по праву належить Україна.

(Посилання на використані джерела читайте в електронній версії статті на сайті «3.C.» uaforeignaffairs.com)

Людмила ЧЕКАЛЕНКО,
професор, доктор
політичних наук, завідувач
кафедри зовнішньої
політики і дипломатії
Дипломатичної академії
України при МЗС

Українсько-ізраїльські відносини (2014-2016 рр.)

Події Євромайдану, втеча В. Януковича, анексія Криму та російсько-українське протистояння на території Донецької і Луганської областей різко змінили вектор зовнішньої та внутрішньої політики України, відкрили нову сторінку в її новітній історії. Яким же чином ці фактори позначилися на українсько-ізраїльських відносинах?

Зазначимо, що Ізраїль зайняв виразно нейтральну позицію в російсько-українському протистоянні. На офіційному рівні МЗС країни жодного разу не висловлювало підтримку тієї чи іншої сторони.

Бурхливі події 2014 р., важкі територіальні втрати, початок бойових дій на сході негативно позначилися на українсько-ізраїльських відносинах. Координатор міжпарламентської співпраці з боку Кнесету Р. Ілатов заявив у коментареві журналісту єврейського видання України Е. Гройсман, що означена співпраця замерла, й ізраїльтяни чекають її поновлення [1]. Проте 9 грудня 2015 р. за підсумками зустрічі Голови Верховної Ради України В. Гройсмана з делегацією депутатів Кнесету на чолі із заступником спікера Меїром Коеном прес-служба ВРУ, серед іншого, повідомила й про бажання України поновити співпрацю [2].

Важливим питанням двосторонніх відносин було відношення Ізраїлю до анексії Криму. Росія

анексувала півострів у березні 2014 року. 27 березня Генеральна Асамблея ООН засудила цю акцію, висловивши підтримку територіальній цілісності України. Однак Ізраїль не брав участі в засіданні через страйк працівників Міністерства закордонних справ. У травні 2013 р. в Криму відкрито перше Почесне консульство Ізраїлю в Україні (спеціально до 65-річчя Держави Ізраїль). Однак події 2014 р. внесли корективи до зовнішньополітичної діяльності. У грудні 2014 р. дипустанову було закрито (її очільник Ян Епштейн висловлював підтримку співпраці окупованого півострова з Ізраїлем). У січні 2016 р. Посольство України в Ізраїлі офіційно поскаржилося на численні факти в'їзду ізраїльтян до Криму не через територію України (без відповідного дозволу української сторони). У відповідь МЗС Ізраїлю 13 квітня видало роз'яснення про те, що такі дії є незаконними [3]. У лютому 2016 р. Крим від-

Summary

This article highlights the policy that some other aspects of Ukraine-Israeli relations after the events Euromaidan and change of power in Ukraine in the beginning 2014.

Keywords: Ukraine-Israeli relations, problems, new aspects of the relationship.

відав депутат Кнесету від партії ШАС (релігійні ортодокси) Яків Маргі – з метою допомоги єврейській громаді в ремонті школи. При цьому парламентарій – за наполяганням російської влади – здійснив «візит чемності» до очільника окупованого півострова С. Аксьонова. Однак він вибачився, що не погодив вояж із владою України [3]. Ізраїльські урядовці, за словами Посла в Україні Е. Білоцерківського, постійно попереджають ізраїльські компанії про ризик працювати на невизнаній території.

Досі важливими є питання історичної пам'яті у відносинах двох держав. Аспекти колабораціонізму та співучасті окремих українців у Голокості в роки Другої світової війни, надання статусу «Праведника народів світу» митрополиту А. Шептицькому

тощо не втратили з плином часу своєї актуальності. Президент України В. Ющенко свого часу започаткував проведення регулярних форумів «Діалог правди в ім'я майбутнього» для прозорого обговорення дражливих моментів минувшини. У вересні 2014 р. в Українському католицькому університеті також відбувся міні-курс «Єврейсько-українське співіснування в історичній перспективі: вибрані питання» за участю істориків обох країн. Лекції в межах програми єврейських студій прочитав відомий історик, професор цього університету Я. Грицак і професор Єврейського університету Семьон Гольдін. Вони торкалися питань українсько-єврейських відносин XVII-XX століть, зокрема – складних релігійних взаємин часів Хмельниччини та відображення подій останньої в історичній пам'яті двох народів, єврейських погромів на території Російської та Австро-Угорської імперій, причини єврейських погромів 1941 р., відношення до них батальйону «Нахтігаль», масові розстріли в Бабиному Яру, А. Шептицького та Праведників світу, відродження єврейських спільнот у незалежній Україні.

Показником розвитку двосторонніх відносин можна вважати україн-

Так відкривали ізраїльське консульство у Львові

сько-ізраїльські консульства на рівні МЗС обох країн у листопаді 2014 року. Їхня тематика – створення зони вільної торгівлі між державами, погодження двосторонніх візитів, напрями співпраці. Спектр досягнутих домовленостей доволі широкий – розширення договірно-правової бази відносин, погодження співпраці в міжнародних організаціях і планів проведення політичних консультацій на 2014-2015 рр., розширення культурної співпраці, сприяння Ізраїлю в просуванні допомоги психологів, які лікують посттравматичний синдром.

Почесне консульство Держави Ізраїль у Львові було відкрито 28 травня – перше в Західній Україні. На церемонії відкриття були присутні депутати Верховної Ради України та Кнесету Ізраїлю, громадські та політичні діячі, представники духовенства, єврейської громади, преси – усього близько 200 осіб. Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Ізраїль в Україні Еліав Білоцерківський назвав цю подію спільним святом у житті українсько-го та єврейського народів.

Відомими є факти ліку-

вання в Ізраїлі постраждалих під час подій Євромайдану та бійців АТО на сході України. Уже 22 квітня 2014 р. Посольство України в Державі Ізраїль висловило вдячність усім, хто сприяв лікуванню постраждалих. У ході телефонної розмови з Прем'єр-міністром Ізраїлю Б. Нетаньяху 23 липня 2015 р. Президент України П. Порошенко висловив ізраїльським фахівцям вдячність за лікування капітана міліції Надії Андрухович, що постраждала від вибухів у Львові. Глава Ізраїлю пообіцяв зробити все можливе для порятунку українки [4].

Важливий факт – у грудні 2014 р. ізраїльські медики разом із експертами Всесвітньої організації охорони здоров'я розпочали практичну роботу з підвищення якості української медицини. До нашої країни прибули координатор Служби екстреного реагування «Маген Давид атом» Хаїм Рафаловський і головна медсестра ізраїльського Мінохорони здоров'я Шошана Риб. За словами посла Е. Білоцерківського, Ізраїль разом із Всесвітньою організацією охорони здоров'я розробив систему мобільних підроз-

ділів для невідкладної медичної допомоги у в надзвичайних ситуаціях, що важливо для надання допомоги особам, які постраждали від конфлікту на сході України [5].

Помітною стала також допомога ізраїльтян у навчанні українських бійців для АТО. Ізраїльський інструктор Цві Азріелі, який брав участь у створенні єврейських дружин самооборони Києва та Маріуполя, а також доправлення важкопоранених український бійців до Ізраїлю, розпочав у квітні 2016 р. проводити підготовку бійців новоствореного батальйону легкої піхоти Національної гвардії України. А от теза офіційної військової допомоги, зокрема продаж ізраїльських безпілотних літальних апаратів для української армії, яку висловлювали представники Міноборони України, деякі українські громадські діячі, залишається нереалізованою.

У серпні 2014 р., у розпал проведення антитерористичної операції на сході України і після того, як у небі Донбасу було збито літак «Малайзійських авіаліній», а в Ізраїлі в цей час розпочалася антитерористична операція в секторі Гази у відповідь на часті ракетні обстріли ізраїльських міст і містечок з боку терористичної організації ХАМАС, Посольство України в Державі Ізраїль поширило заяву з проведенням паралелі між подіями в обох країнах і про повну підтримку дій Ізраїлю. «Великих втрат серед мирного населення та військових можна було уникнути, якби дії терористичних організацій більш рішуче і твердо засуджува-

лися міжнародним співтовариством», – зазначалося в заяві. Окрім цього, дипломати також висловили вдячність за підтримку України громадянам Ізраїлю, зокрема учасникам групи «Israel supports Ukraine» та волонтерам групи «Israel helps Maidanwounded» [6]. Варто вказати, що не всі ізраїльтяни – вихідці з пострадянських країн – так однозначно ставляться до України. Зокрема, активісти громадського об'єднання «За Україну без бандерівців» негативно сприймали нову українську владу. Ізраїль же в умовах часто неоднозначного ставлення міжнародного співтовариства до його дій на Близькому Сході неодмінно цінує підтримку інших країн, відповідно вибудовуючи свою зовнішню політику.

У березні 2015 р. Посол Ізраїлю Е. Білоцерківський вказав, що «незважаючи на складнощі, співпраця з Україною лише посилюється». Одна з причин – постійна позиція України, спрямована проти антиізраїльських резолюцій в ООН. Важливою причиною скасування візового режиму між країнами було перебування України в числі лише 18 держав, які голосували в листопаді 2009 р. проти резолюції Генеральної Асамблеї ООН на основі так званого «звіту Голдстоуна», що різко засуджувала Ізраїль за операцію «Литий свинець» у кінці 2008 – на початку 2009 рр. в секторі Газа, коли загинули сотні палестинців. Дипломат зазначив, що раніше в Україні було складніше пояснювати позицію Ізраїлю в умовах, коли терористи з Гази при-

Волонтери Ізраїлю - України

Evgeniy Feldman/Mashable

криваються мирними мешканцями і цивільними об'єктами як живим щитом. Однак відколи ця «тактика» була застосована на території Донбасу, в Україні стали більше розуміти Ізраїль: «Стосунки більше, ніж просто хороші» [7].

Ізраїльтяни проводять тренінги для психологів із надання допомоги військовим і цивільним, які внаслідок бойових дій отримали психологічні травми (на час інтерв'ю було проведено 8 семінарів). Головна медсестра Міністерства охорони здоров'я Ізраїлю проводила в Україні заходи з підвищення кваліфікації українських медсестер. В Україні побувала делегація «Маген Давидадом» – ізраїльського еквівалента Міжнародного Червоного Хреста. Вони допомагали створювати інструкції для екіпажів мобільних амбулаторій з надання допомоги бійцям і мирним мешканцям у зоні АТО [7].

Перебуваючи у Вінниці, посол Е. Білоцерківський висловив переконання, що ізраїльських інвесторів не відлякує фактичне перебування України у стані війни. Він окреслив перспективні напрями спів-

праці – сільське господарство, як найперспективніша сфера, охорона здоров'я, наука та інноваційні технології.

22-23 грудня 2015 р. відбувся довгоочікуваний візит Президента України П. Порошенка до Ізраїлю, під час якого відбулись зустрічі з вищим керівництвом країни. Глава держави виступив перед депутатами Кнесету, провів зустріч з ізраїльськими волонтерами, що допомагають українській армії, відвідав у госпіталі командира медичного батальйону «Госпітальєри» Я. Зінкевич. Президент подякував за участь єврейських організацій України в Євромайдані, лікування українських військових в Ізраїлі; приніс вибачення за участь окремих українців-колабораціоністів у здійсненні Голокосту в роки Другої світової війни. Переговори з Прем'єр-міністром Б. Нетаньяху проходили за закритими дверима. У ході візиту намічено спільні програми у сфері машинобудування, підписано угоди про співпрацю у сфері транспортної безпеки, спільне кінотовиробництво, проведено важливі переговори щодо ізраїльських інвестицій в

економіку України та домовлено про створення Зони вільної торгівлі між державами в першому півріччі 2016 р. (в умовах значного спаду товарообороту з Росією). Однак ЗВТ, на жаль, так і не запрацювала.

Україна прагне розвивати відносини з Ізраїлем у непростих для неї умовах. Ізраїль, що вистояв у важких умовах ворожого арабського оточення, є прикладом для нашої країни – теза статті президента Українського єврейського комітету з приводу візиту, яку навела ізраїльська газета «Джерусалем пост».

Говорячи про товарообіг між обома країнами, варто зазначити, що в 2015 р. він знизився на 10,5 % порівняно з 2014 р. (1,745 млрд дол. проти 1,2003 млрд дол.). При цьому позитивне для нашої держави сальдо становило 0,3591 млрд дол. торгівлі товарами і послугами. Хоча, в умовах втрати Україною значної частини своїх територій та початку АТО, це навряд чи можна вважати серйозною зниженням.

Окрім успішної динаміки розвитку та досягнень, для українсько-ізраїльських відносин характерними є і певні проблемні питання. Їх перелік тради-

ційний – це питання соціальних виплат вихідцям України в Ізраїлі (пенсії, виплати учасникам ліквідації аварії на ЧАЕС), прояви антисемітизму в Україні, надання статусу «Праведника світу» митрополиту Української греко-католицької церкви А. Шептицькому, відсутність угоди про Зону вільної торгівлі, проблеми з поверненням українців при в'їзді до Ізраїлю. Перша з них виглядає невирішеною в умовах непростой економічної ситуації в країні. Однак у 2015 р. Верховний Суд України постановив, що рішення Конституційного суду України про неконституційність положень закону України про пенсії громадянам, які виїхали на постійне проживання за кордон, з дня його вступу в силу (7 жовтня 2009 р.), є основою для призначення виплат. Відповідно громадяни, які отримували виплати до переїзду, – можуть претендувати на призначення подальших виплат в індивідуальному порядку. Стосовно другої, то практично всі відомі юдофобські інциденти – кілька нападів на рабинів та учнів єшиви (єврейської релігійної школи) в Києві взимку

2013-2014 рр., кидання «коктейлів Молотова» на територію Головної синагоги на Подолі, неодноразове осквернення пам'ятної Менори в Бабиному Яру – українська влада оголошувала провокаціями іноземних спецслужб. Теоретично це дійсно могло бути (очільник Єврейської конфедерації України Б. Фуксман). Для прикладу, антисемітський мітинг у Львові в серпні 2015 р. мав замовний характер [8]. Внутрішньополітична ситуація в Україні в умовах фактичного протистояння з Росією зовсім інша, аніж раніше.

У грудні 2014 р. директор ізраїльського Меморіального комплексу «Яд Вашем» – структури, що неодноразово відхиляла надання статусу «Праведника народів світу» митрополиту А. Шептицькому – виступив за присвоєння цього звання митрополитові [9]. Значення постаті Шептицького у рятуванні євреїв у роки Великої Вітчизняної війни є для ізраїльтян, загалом, безсумнівним.

27 вересня 2016 р. під час виступу у Верховній Раді до 75-ї річниці трагедії Бабиного Яру Президент Ізраїлю Р. Ривлін виголосив тезу про співпрацю багатьох українців і особливо членів ОУН із нацистами під час Голокосту на

території України. Вона викликала невдоволення багатьох парламентаріїв, громадських діячів в Україні. Отже, проблеми історичного минулого певним чином загострилися. Як неодноразово відзначав голова Асоціації єврейських общин та організацій України Й. Зісельс, їх потрібно ретельно вивчати історикам.

Під час проведення форуму «Україна-Ізраїль. 25 років дипломатичних стосунків: від спільного надбання до спільного бачення» в листопаді 2016 р. в Києві спікер Кнесету Ю. Едельштейн висловився проти переписування історії українського та єврейського народів як з одного, так і з іншого боку. На форумі обговорювалася низка питань стану і перспектив співпраці у сферах медицини, туризму, культури, інновацій, освіти економіки тощо – організовано 6 тематичних панелей, круглі столи.

7 червня 2016 р. в Києві підписано Угоду між Урядом Держави Ізраїль та Кабінетом Міністрів України про тимчасове працевлаштування українських працівників в окремих галузях на ринку праці Держави Ізраїль. Ця угода має на меті забезпечити унормоване працевлаштування українських працівників у певних галузях еко-

номіки Ізраїлю, переважно у будівництві, на умовах надання щорічної квоти і соціальних гарантій відповідно до ізраїльського законодавства, попередження незаконного набору робочої сили та працевлаштування, боротьбу з нелегальною міграцією. Угода ратифікована Верховною Радою в листопаді 2016 р. Згідно з цим документом Ізраїль готовий видати 20 тис. робочих віз для будівельників з України.

Таким чином, в українсько-ізраїльських відносинах присутня тенденція до вирішення більшості проблемних питань. Складні випробування останніх років внесли свої корективи у двосторонні відносини. Автор вважає, що повинна зберегтися пріоритетність українсько-ізраїльських відносин. З огляду ж на насиченість відносин між обома країнами перспектива подальшої дослідницької роботи є очевидною.

Список використаних джерел:

1. Украинские депутаты ВР приостановили сотрудничество с коллегами из Кнессета Израиля [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://evreiskiy.kiev.ua/ukrainskie-deputaty-vr-priostanovili-13753.html>
2. Украина за развитие межпарламентского сотрудничества с Израилем [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrnews.com/news/396031-ukrayna-za-razvitye-mezhparlamentskogo-sotrudnichestva-s-izraylem>

news/396031-ukrayna-za-razvitye-mezhparlamentskogo-sotrudnichestva-s-izraylem

3. Украина: конфискован автомобиль "израильского консула" [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://izrus.co.il/dvuhstoronka/article/2016-06-05/31618.html>

4. Порошенко поблагодарил Нетаниягу за спасение раненой украинки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://izrus.co.il/dvuhstoronka/article/2015-07-23/28340.html>

5. Израиль спешит на помощь украинской медицине [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://izrus.co.il/dvuhstoronka/article/2014-12-01/26212.html>

6. Обращение Посла Украины в Израиле Геннадия Надоленко в связи с событиями в Израиле и Украине. – Еврейский обозреватель. – 2014. – Август, № 8/260.

7. Элиав Белоцерковский: «... несмотря на сложную ситуацию, сотрудничество с Украиной только крепнет» // Еврейский обозреватель. – 2015. – Март, 03/267.

8. Гнилые элементы. Милиция не препятствовала антисемитскому митингу во Львове // Еврейский обозреватель. – 2015. – Август, № 8/272.

9. Галицкий митрополит станет «Праведником народов мира»? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://izrus.co.il/dvuhstoronka/article/2014-11-13/26044.html>

Сергій ДАВИДЧУК,
кандидат історичних наук, викладач історії та основ правознавства Рівненського музичного училища Рівненського державного гуманітарного університету

АНОТАЦІЯ

Ця стаття висвітлює політичні та деякі інші аспекти українсько-ізраїльських відносин після подій Євромайдану та зміни влади в Україні на початку 2014 р.

Ключові слова: українсько-ізраїльські відносини, проблемні питання, нові аспекти відносин.

АННОТАЦИЯ

Эта статья освещает политические и некоторые другие аспекты украинско-израильских отношений после событий Евромайдана и смены власти в Украине в начале 2014 г.

Ключевые слова: украинско-израильские отношения, проблемные вопросы, новые аспекты отношений.

Євангеліє, видане гетьманом України Іваном Мазепою та господарем Валахії К. Бринковяну у 1708 році арабською мовою у м. Алепо (Сирія): невідомі аспекти

Частина I

Широке відзначення у 2014 році 375-ї річниці від дня народження видатного гетьмана України Івана Мазепи та 305-річчя від дня його смерті, а також 300-річчя від обезглавлення Османською імперією його друга та партнера по всебічному співробітництву в політичній, дипломатичній, економічній, військовій, культурній та духовній сферах, господаря Валахії Константіна Бринковяну надало нового імпульсу у пошуку всього маловідомого або зовсім покритого історією, пов'язаного зі шляхетною меценатською діяльністю українського та валаського лідерів європейського гатунку не лише в рамках двох держав, а й далеко за їхніми межами.

До такої сторінки належить й окрема діяльність І. Мазепи та К. Бринковяну, спрямована на надання реальної допомоги православним християнам арабського світу з центром у м. Алепо, нинішня Сирія, щодо всебічної підтримки їх істинної віри у всемогутнього нашого Бога Ісуса Христа. Конкретним результатом такої діяльності стало видання „Євангелія” арабською мовою їхніми спільними зусиллями у січні 1708 року у цьому місті, за власні кошти українського геть-

мана, але у друкарні, що була подарована арабським православним християнам господарем Валахії К. Бринковяну.

Із самого початку зазначимо, що українським фахівцям та дослідникам відомо про сам факт існування такого „Євангелія”. Наприклад, у нарисі Миколи Андрусяка, виданого у 1942 р. у Празі під назвою „Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч”, вміщена лише інформація про те, що широко-масштабна меценатська діяльність гетьмана України в інтересах православної церкви не обмежувалася українською територією, але охопила й країни Південно-Східної Європи та Близького Сходу, які на той час перебували під ярмом Османської імперії. М. Андрусак, зокрема, писав: „Збереглися до наших днів примірники арабського Євангелія, виданого коштом Мазепи в Алепо у 1708 році для богослужбового вжитку православних сирійців; передмову до цього видання написав тодішній Антіохійський Патріарх Афанасій, який славив Мазепу за його щедрість та мудрість, бажав йому довговічності і поручав православним священикам і мирянам арабських земель молитися за нього” [1].

Проте ніхто в самій

Україні дотепер не бачив і не тримав в руках хоча б одного з примірників зазначеного вище „Євангелія” арабською мовою. І не тому, що боялися оголошеної у жовтні 1708 р. анафемі Івану Мазепі через його перехід на бік шведського короля Карла XII або тому, що за майже 74 роки панування комуністичної ідеології в Україні ставлення до видатного борця за незалежність нашої держави отримала додаткове негативне забарвлення, а тому що це раритетне видання просто не потрапило до України – при всьому бажанні арабських християн на чолі з Антіохійським Патріархом Афанасієм IV Даббасом (1685–1694 рр. та 1720–1724 рр.). А між цими роками – Алепським Митрополитом (1695–1719 рр.), який після 1695 року неодноразово мандрував територіями численних православних країн, у тому числі й України, у пошуках підтримки для Православної Церкви Близького Сходу, щиро отримуючи її й від І. Мазепи. Слід окремо підкреслити, що контакти між І. Мазепою та слугою Божим Афанасієм ще до видання „Євангелія” арабською мовою були дуже активними. І. Мазепа як меценат та глибоко віруюча людина добре усвідомлював значення зв'язків

Православної Церкви України з Єрусалимською, Александрійською й Антіохійською патріархіями як важливого чинника засвідчення її належності до всесвітньої християнської цивілізації. Тому він періодично і направляв до цих первородних острівців істинної віри свої цінні дари, а також приймав чисельні делегації від них. Про те, що І. Мазепа підтримував тісні зв'язки з православ'ям Близького Сходу, що здійснювалися, перетинаючи території Молдови та Валахії, звідки шлях українських посланців продовжувався через столиці цих князівств – містами Ясси та Бухарест, а далі через Дунай на Південь, свідчить і такий цікавий факт. У червні 1707 року гетьман інспектував стан завершення спорудження, як відомо, також за його кошти, київських захисних споруд з чотирма вежами і трьома воротами навколо Печерської Лаври (довжина стіни 1190 м, товщина – до 3 м і висота 7 м), що перетворили відповідну частину правого берега Дніпра на справжню фортецю. „Тут як розкопували гору печерську, – писав М. Костомаров, – знайдено було купу старих монет... Антіохійський Патріарх, якому послали їх на показ, назвав їх асирійськими” [2]. Шлях геть-

манських кур'єрів до Алепо та назад прямував, очевидно, і на цей раз перевіреним способом – володіннями двох православних князівств, до господарів яких у І. Мазепи була достатньо велика ступінь довіри, та в обхід небезпечних просторів Північного та Північно-Західного Причорномор'я, повністю контрольованих кримськими та буджацькими татарами, а також їх господарем – ще достатньо могутньою на той час Османською імперією.

Все це підтверджує роль придунайських князівств як зв'язуючого моста, у тому числі і між церквою у країнах Східної та Південно-Східної Європи й православними віруючими мусульманського простору. За цих умов, можна з великим ступенем вірогідності припустити, що під час неодноразових відвідань згаданим вище Антіохійським Патріархом/Алепським Митрополитом Афанасієм цих країн відбулися і відповідні контакти з гетьманом України, який дав згоду на фінансування видання „Євангелія” арабською мовою. Тому не можна не погодитися із думкою сучасного румунського дослідника духовних зв'язків між православ'ям та християнами Близького Сходу Даном Ріпе-Буйкліу, коли він аргументовано стверджує про існування тісного співробітництва між українськими, молдовськими і валаськими високими церковними ієрархами та політичними діячами того часу, з одного боку, та Антіохійським

Патріархом/Алепським Митрополитом Афанасієм, з іншого [3]. Поруч з іншими конкретними кроками, спрямованими на підтримку Православної Церкви Близького Сходу, яка, починаючи з 1516 р., стогнала під турецьким ярмом (наприклад, Єрусалимській, Александрійській та Антіохійській патріархія – остання була заснована ще у 38 р. н.е. апостолами Петром і Павлом – не дозволялося будувати храми, видавати духовну літературу, а православним віруючим – вільно жити у мусульманському середовищі), український лідер зробив цим самим унікальний крок, що увіковічив пам'ять про нього назавжди.

Тому з перших років державної незалежності, українські вчені та дипломати здійснили комплекс заходів з метою виявлення та дослідження не лише додаткових аспектів,

пов'язаних із зарубіжною діяльністю І. Мазепи в цілому, але й щодо невідомих сторінок появи, розповсюдження та долі його „Євангелія” арабською мовою. Одним із конкретних спільних кроків українських вчених та дипломатів стала проведена влітку 1993 року наукова експедиція Національної академії наук України за маршрутом Батурин – Київ – Бендери – Варниці – Ясси – Галац – Бухарест, під час якої було виявлено єдиний в Румунії примірник арабського „Євангелія”. Перед румунською стороною було порушено питання про можливу передачу Україні цього унікаль-

ного видання, але отримати його так і не вдалося, оскільки румунське законодавство, як і відповідні правові норми будь-якої іншої країни, не дозволяє відчужувати цінності, що належать до національної культурної та духовної спадщини і зберігаються лише в одному примірнику. Тому була використана єдина можливість – привезти до Батьківщини якісний електронний варіант, що і було зроблено у 2009 році, з метою перевидання та розповсюдження серед науковців-дослідників та депонування у музеях у Батурині, Києві та в інших містах копій мало ким баченої в Україні арабської версії чотирьох Євангелій Нового завіту.

Але до того, як буде опублікована адекватна копія „Євангелія” арабською мовою, доцільним уявляється висвітлення невідомих в Україні даних про історію її Бухарестського

оригіналу, розшифрування титулів гетьмана на початковій сторінці самого видання, аналіз та оприлюднення перекладів із грецької та арабських мов початку XVIII століття вступної частини, автором якої був згаданий Антіохійський Патріарх Афанасій, доля цього „unicum exemplarium” [4] протягом XVIII–XIX століть, коли у 1882 році відомий румунський колекціонер, підполковник Дмитріє Паппа-зоглу, який, маючи очевидні мусульманські коріння, високо цінуючи раритетність видання, вирішив надати його для подальшого зберігання в Бібліотеці Румунської Академії. Завдяки цьому шляхетному кроку, ми і змогли через понад 130 років знову доторкнутися до великої справи І. Мазепи та К. Бринковяну.

Для початку зазначимо, що сам факт появи арабського варіанту „Євангелія” яскраво свідчить про три важливі речі: перше – про глибоку віру самих І. Мазепи та К. Бринковяну у Бога та їхню впевненість у тому, що таким шляхом вони донесуть Слово Боже до свідомості гноблених оточуючим мусульманським світом арабів – православних християн; друге – про високий рівень духовності та культури українського і валаського лідерів, перший з яких за майже 22 роки свого гетьманування (1687–1709 роки), а другий – за понад 25 років господарювання (1688–1714), багато зробили для зміцнення православної віри шляхом будівництва та реставрації церков, а особливо книговидавництва, не лише в Україні та у Валахії, але й за їх межами,

у тому числі в арабському християнському просторі; третє – про мультикультурність, поліглотність і багатогранність внутрішнього духовного світу видатного борця за незалежність України та блискучого захисника християнства, що слугувало суттєвим чинником для зростання їхнього шляхетства та зміцнення авторитету серед близьких і далеких народів.

Про це достатньо свідчать висловлені слова вдячності Антіохійським Патріархом (на момент виходу „Євангелія” – Алепським Митрополитом) Афанасієм на адресу І. Мазепи, надруковані у вступній частині Святого Письма грецькою та арабською мовами.

Водночас, існують серйозні підстави вважати, що, після виходу і блискучого розповсюдження в арабському християнському світі „Євангелія”, щиро вдячні віруючі в Ісуса Христа араби поспішили відрядити до І. Мазепи, а також до К. Бринковяну, який у 1706 році подарував їм друкарню, де й було надруковано Святе Письмо, спеціальну експедицію із багатими подарунками та декількома примірниками цінного нововидання для їх вручення двом передовим на той час лідерам-просвітякам як доказ, що меценатська допомога останніх дала унікальний результат. Із врахуванням природно-кліматичного чинника така експедиція не могла вирушити з сирійського міста Алепо раніше весни 1708 року, тому що саме цей період був найсприятливішим як для подорожуючих, так і для коней, на яких вони виїхали та яких

без проблем можна було годувати свіжою зеленою травою дорогою вздовж всього маршруту: Алепо – Стамбул – Бухарест – Київ – Батурин, тобто до самої гетьманської столиці того часу. Через велику відстань експедиція рухалася повільно, часто і надовго зупиняючись для відпочинку та заміни коней у придорожніх постійних дворах. Її керівники були впевнені, що до початку холодної пори року вони благополучно дістануться Батурина, де планували перезимувати у палацах „славетного пана гетьмана Івана Мазепи”, як зазначалося у вступі до „Євангелія”, а наступного року повернутися із черговою партією щедрих подарунків від нього.

Проте не все сталося, як планувалося. Спочатку експедиція, після перетину Дунаю, завершила на захід – до столиці Валахії, де на тривалий час була прийнята в Бухаресті та Могошоаї господарем К. Бринковяну, який також вніс свою частку у появу „Євангелія” арабською мовою. Взаємний обмін почестями, подарунками, компліментами та, особливо, огляд і захват від щойно завезених примірників Святого Письма, безкінечні прийняття та підготовка листів як для І. Мазепи, так і для духовних ієрархів арабів православних-християн зайняло набагато більше часу, ніж передбачалося при плануванні експедиції. Мабуть, цей фактор, разом із нестерпною літньою спекою, що позбавила подорожуючих відповідного комфорту, а їхніх коней – можливості знайти дешевий підлітний корм, і стали вирішальними при прийнятті відповідальних

ми за експедицію рішення перезимувати у Бухаресті та подолати другу половину дороги до Батурина весною наступного 1709 року, що, як з’ясувалось із часом, став доленосним та трагічним для І. Мазепи. Ніхто, крім Господа Бога, самого І. Мазепи та його вірного слуги і майбутнього спадкоємця булави – на той час генерального писаря Пилипа Орлика, не знав, що арабська експедиція ніколи не доїде до Батурина, а оригінал „Євангелія” арабською мовою не потрапить до рук гетьмана, і до 2009 року не стане надбанням українських духовних пастирів, дослідників, експозицій українських історичних музеїв і, нарешті, арабів православних-християн, які проживають в Україні.

Головна причина – радикальна зміна геостратегічної ситуації у Центральній та Східній Європі через неочікуваний для царя Росії Петра I та більшості європейських лідерів того часу перехід І. Мазепи з усім гетьманським скарбом та значною частиною війська на бік непереможного до того часу короля Швеції Карла XII, багатотисячна армія якого, у пошуках союзників, амуніції та фуражу, на початку осені 1708 року перетнула межі України.

Для самого І. Мазепи, на тлі різкого та безпрецедентного ускладнення відносин з молодим, вимогливим та амбітним російським царем, цей момент став вирішальним.

За умов поступового погіршення відносин гетьмана з російським царем та паралельного з цим його наближенням до польського короля С. Лещинського, а через нього – започатку-

вання контактів і з Карлом XII, спостерігалось активне використання І. Мазепою можливостей молдовських, болгарських та сербських кур’єрів, які в Європі менше потрапляли у поле підозри численних російських агентів. Так, молдовський посильний забезпечував таємне листування між гетьманом та княгинею Ганною Дольською – першою дружиною князя М. Вишневецького, яка була рідною тіткою польського короля С. Лещинського. Вона, у свою чергу, підтримувала зв’язки з королем, що напередодні історичного виступу І. Мазепи від 1 жовтня 1708 року мало для гетьмана велике значення. У шифрованому листі княгині Г. Дольської, одержаному І. Мазепою у Києві 16 вересня 1707 року, був укладений також лист від С. Лещинського, в якому король обіцяв прийняти козаків по-батьківськи та задовольнити їх бажання. „Княгиня Дольська надіслала мені через одного волоха сей лист, зашивши його у шапку посланцеві”, – такими словами одного жовтневого вечора 1707 року гетьман повідомляв своєму генеральному писареві П. Орлику про отриману кореспонденцію з Польщі, в якій С. Лещинський викладав свої пропозиції щодо можливих майбутніх політичних взаємостосунків, спрямованих проти Росії [5]. Ці переговори у глибокій таємниці були завершені на початку 1708 року укладенням формальної угоди між гетьманом І. Мазепою і королем С. Лещинським. Вони ж відкрили прямий шлях до підготовки укладення І. Мазепою військово-політичного союзу із

Карлом XII. Безпосереднім свідком усього цього, як генеральний писар та довірена особа гетьмана, був П. Орлик. Показовим є такий достеменний факт: коли пізнім вечором у жовтні 1707 року П. Орлику стало відомо від самого І. Мазепи про його плани щодо С. Лещинського та Карла XII, генеральний писар настільки налякався та став безперервно молитися Богові, що у дощ вийшов з помешкання та став шукати бідних жебраків, аби віддати їм милостиню та просити, щоб і вони молилися за оберігання гетьмана від нещастя.

Безперечно, учасники згаданої вище експедиції влітку та на початку осені 1708 року, не поспішаючи перетинати кордон з Україною, не могли навіть гадки мати про такі доленосні для І. Мазепи та українського народу речі. За великим рахунком, це й врятувало їм життя, оскільки присутність у Батурині на початку жовтня того року, коли повністю було знищено не лише 3-тисячний гарнізон, який був призначений І. Мазепою для захисту гетьманської столиці, але й всі її мешканці, завершилася би для них трагічно. І навряд чи врятувалося би від страшної пожежі та, особливо помсти і знущання царських військ, само „Євангеліє” арабською мовою. На жаль, та нищівна пожежа на понад 300 років знищила пишність та величність до того процвітаючої столиці гетьманської України. Про все це члени експедиції дізналися на початку жовтня 1708 року і у великому поспіху покинули Бухарест, залишаючи там і привезені примірники „Євангелія”

арабською мовою. Зрозуміло чому, в силу численних війн, окупації, пограбувань та гірких людських трагедій, з них скрізь століття дійшов до наших днів лише один. Цікавим є опис цього раритетного Святого Письма, виданого для „православних віруючих, які на землях арабських проживають, що є однією з частин Землі”. Титульний лист відображає назву:

„Книга

Чистого Святого Євангелія, яскравого сяючого факелу чотирьох духовних євангельських апостолів сподвижників Матвія, Марка та дорогих провісників Луки та Іоанна, надрукована нещодавно

на кошти славетного пана гетьмана Івана Мазепи, у пошуку нагороди Божої та покаяння і це у році тисяча сімсот восьмому від Різдва Христового у місяці січні”.

Видане за кошти І. Мазепи „Євангеліє” включає 243 пронумеровані сторінки, а також три чистих аркуші. Текст викладений лінійно з дотриманням полів, надаючи їм форму суворих рамок. Назви розділів та підрозділів нанесені червоним кольором, а

основний текст – чорним. Титульний лист, крім назви, орнаментований пишною квіткою у вазі, а наприкінці кожного розділу нанесені друкарські композиції із зображенням голів янголів.

Окреме місце, як з друкарської, так і зі змістовної точок зору, посідає зображення герба Івана Мазепи. В його верхній частині виділяється великий овальний щит, виконаний у характерному для того часу стилі бароко, оточеного листами, над якими домінує окрилена янгольська голова. У центрі цього овалу фігурує сцена мучеництва Апостола Андрія, а також символічний накладний хрест, який стоїть на власній основі. У збільшеній формі представлено висхідний місяць (ліворуч) та сонце із 12-ма проміннями.

У нижній частині також відображено овальний щит, але меншого розміру. Він вміщує елементи, характерні для гетьманського герба до 1700 року (тобто до нагородження царем Петром I гетьмана І. Мазепи орденом „Святого Андрія Первозванного”, заснований 21 серпня того ж року) – двокінцевий зверху хрест із висхідним

місяцем ліворуч та сонцем/зіркою праворуч внизу. По боках розміщено символ влади – булава, а також гармати, списи, шабля, литавра, обрамлені бойовими прапорами.

У верхній частині другої сторінки „Євангелія” у рукописному виконанні грецькою мовою розміщений текст, що в перекладі українською мовою звучить так:

«**Благословенний Іван Мазепа, Гетьман Її Царської Величності Війська Запорізького, кавалер Ордена Святого Апостола Андрія Первозванного**».

Особливе значення, на наш погляд, мають п'ятнадцять букв-ініціалів, виконані староукраїнською та грецькою мовами, що оточують другу сторінку „Євангелія” з усіх боків у такій послідовності:

Г., І., М., В., / Є., Ц., / П., В., / З., Е. (грец.), / Ч., С., / А., А. / К.

Робота над їх розшифровкою довела, що кожна з них є носієм важливої інформації щодо відповідних посад, титулів та рангів українського лідера, зокрема, буква Г. розшифровується як Гетьман, І. – Іван, М. – Мазепа, В. – Васілеус, ... П. – Ордена, В. – Високопований, ... З. – Запорізький, ... С. – Святий, ... А. – Апостола, А. – Андрія, К. – Кавалер.

Наступна сторінка „Євангелія” вміщує слова глибокої вдячності, написані Афанасієм грецькою мовою. Її український переклад виглядає таким чином:

«**До Благочестивого, Височайшого та Світлішого Пана Гетьмана всієї Малої Русі та військ Її Царської Величності Запорізьких, Кавалеру**

Славетного ордена Святого Андрія Первозваного Пану Яснотельможному Іоанну Мазепі.

Запис святих сказаній, Чий коштом було видано мовою арабською, надруковано

Боже Святе Євангеліє.

Шановний Іоанне Мазепа, від усієї країни Арабської

Шану для Русичів ти маєш.

Вірний, як належить, вдосконалюєш себе, ревнителю без докорів, Святі слова Божі своїм коштом видаєш задля інших.

Отже ти дав життя Книзі Божій, забезпечивши її друк необхідними коштами,

Провісництво божих слів зробив зрозумілим для віруючих країни Арабів.

Посів ти достойне місце, відвідавши міста Антіохії,

Мазепа Іоанне, Гетьмане щасливий

Та володар Малої Русі благочестивий.

Рятівник численних душ,

На славу Божою твоя милість,

Най вона завжди буде з тобою.

За це молитимуся Вашої Величності смиренний у Бозі бажає в країні Арабів благочестивий в обох станах».

(Переклад тексту з грецької на українську мову здійснено вперше)

Антіохійським Патріархом/Алепським Митрополитом Афанасієм також написані унікальні вірші-вдячності на

адресу І. Мазепи, що всіляко хвалять та звеличують гетьмана за його неповторний шляхетний крок. Вони мають вступну частину та виконані у формі запитання і відповіді, а саме:

«О високий пане, величний гідністю

Іван Мазепа, який стоїть на чолі Русі

Ви отримали хвалу від арабських синів

Віра їхня стала глибокою від того, хто запалює думки

Оскільки Ваше велике положення є опорою, яка реалізувалася

для віри, що характеризується чистотою, виправданням та святістю

Ви даруєте їм від Вашої щедрості милість

Про яку говорив Бог у Євангелії у проникливому стилі.

Питання

Хто є для нас помічником та обдаровує нас

Цією книгою шляхетною, що дарує просвітлення?

Я маю на увазі провісника, який охопив

Вислови Господа нашого Ісуса про благу звістку

Разом з тим, що істинність нашого походження проявилася на

нас, синів арабських, і чітко підтвердилася.

Проте віросповіданням ми підкоряємося

Трону Антіохійському найшановнішому.

Відповідь

Іван Мазепа, гетьман, відомий

чеснотами, та який виявив благодіяння та милість

Хто звеличився очолюванням Малої Русі

Віра якої яскраво засяяла та здійснювалася,

Хто зберіг славу її і він для неї – честь

І хто прославив її ім'я високо як небо

І той, хто сповнений благодіяннями, які пізнані завдяки йому,

Вони напоюють душі, коли ті відчують спрагу.

Він подарував нам високу Книгу за свій кошт,

Прославляючи Господа з величезною тугою за ним

І, оскільки, він одарив нас своїми шляхетними вчинками,

Хай довгим буде його вік великодушно.

Моляться за Вас, Ваша Велика Честь, священнослужителі та прості правівірні, що проживають в арабських країнах Іменем Отця і Сина і Святого Духа Єдиного Бога».

Після цих віршів, переповнених славою та молитвою за І. Мазепу, слідує чотири сторінки у формі звичайного тексту, також адресованих гетьману тим же Афанасієм. Українська версія цього

безцінного з точки зору як історико-лінгвістичної, так і змістовної є такою:

«Високопоставленому Вельмишановному Пану, шановному високому керівнику канцелярії, достойному та благородному, поважному, шляхетному та славетному Гетьману блискучої країни Малої Русі, кавалеру Царської Величності Війська Запорізького та славного чина Святого Апостола Андрія, Іванові Мазепі, улюбленому нашому духовному сину, щастя Вам та благословення Бога-Отця, Вчителя нашого Ісуса Христа та Духу Святого, що втішає, який осяяв своїм сходженням божих святих апостолів».

(Завершення статті читайте у наступному номері „З.С.”)

Список використаних джерел:

1. Маланюк Є. *Illustrissimus Dominus Mazepa* – тло і постать. Андрусак М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч. – Київ: „Оберіг”. – 1991. – С. 37.
2. Історичні монографії Миколи Костомарова. Том Х. Мазепа. Ч. I. – Львів: Видавництво наукового товариства ім. Шевченка. – 1895. – С. 148.
3. Răpă-Buicliu Dan. *Note bibliologice privind Biblie. N.T. Tetraevangheliar, Alep, 1708.* – Manuscris. – Galați. – 2009. – P. 3.
4. Див.: *Biblioteca Academiei Române.* – Cota CRV. – III. – 138853.
5. Історичні монографії Миколи Костомарова. Том Х. Мазепа. Ч. I. – С. 163.

Теofil РЕНДЮК,
доктор історичних наук,
Надзвичайний і
Повноважний Посланник,
Директор Інституту
добросусідства

“Шеф ніякої держави”: ідея Європи Адама Чарторийського

УДК 94(4)

У листопаді 1830 р. у конгресовому Польському королівстві вибухнуло повстання супроти російського царату. Вже у січні наступного року у Варшаві відбувся славнозвісний сейм, який прийняв рішення про детронізацію польського короля Миколи I та династії Романових. Особою, яка підписала цю резолюцію, був голова народного уряду, князь Адам Єжи Чарторийський (1770-1861). Блискучий дипломат і тонкий аналітик, який вважається творцем “дипломатії без вірчих грамот”, російський міністр закордонних справ, засновник консервативно-ліберального табору “Hotel Lambert” та письменник.

Майбутній дипломат народився у Варшаві в сім’ї генерала Адама Казімежа Чарторийського (1734-1823), одного з провідних польських політиків того часу, відомого літературного і театрального критика. Могутній клан Чарторийських завжди був відданий ідеям республіканського конституціоналізму, в 1764 р. близький до нього Станіслав Август Понятовський посів польсько-литовський трон.

Чарторийський здобув дуже добру домашню освіту, опісля подорожував Європою, де захопився британським лібералізмом. Пізніше зачитувався творами кенігсберзького філософа Іммануїла Канта

(1724-1804), виділяючи його ідею про „вічний мир” (нім. Zum ewigen Frieden) та принцип морального імперативу. Відомо, що можливість реалізації “вічного миру” Кант убачав у створенні федерації народів, яка, на його думку, мала би попередити появу “універсальної імперії”.

У 1788 р. Чарторийський кілька місяців був маршалком сеймику в Кам’янцю-Подільському, після чого виїхав до Великої Британії. Для нього це був особливий етап в житті, коли він зумів ознайомитися з більшістю тодішніх “прогресивних” ідей та філософських концепцій. У 1792 р. Чарторийський брав участь у польсько-російській війні, пізніше підтримував повстання під проводом Тадеуша Костюшка в 1794 р.

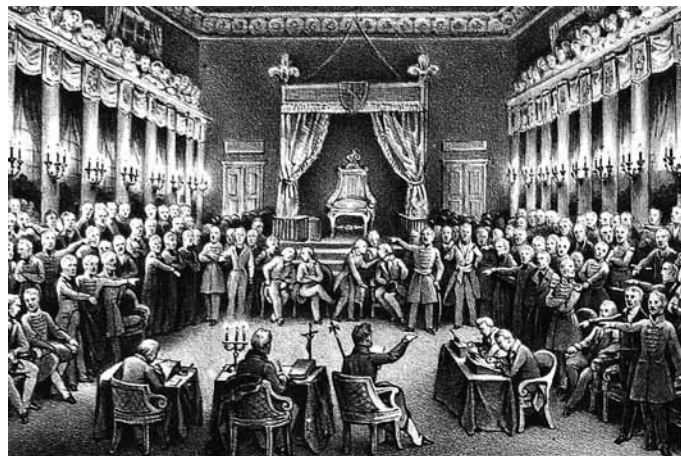
Утім, значні переміни у

житті князя сталися коли його батьки за порадою литовського генерал-губернатора Миколи Репніна (1734-1801) вирішили відправити синів Адама і Конstantи до Петербурга. В імперській столиці він здобув репутацію польського патріота і ліберала, що з захопленням вітав прийняття Конституції 3 травня 1793 р. [1]. Там же він познайомився з майбутнім імператором Олександром I, з яким підтримував дружні стосунки. Зліт його політичної кар’єри стався у 1801 р., коли російським царем став його приятель. Чарторийський одразу увійшов до напівофіційного

Summary

The article analyzes the tractates of the famous Polish aristocrat Adam Czartoryski, who was a Russian Foreign Ministry and leader of November Polish Uprising in 1830. Czartoryski's perception of the European order and its principles considered as well. “The Idea of Europe” emerged as a conception of “idealistic” federalist state.

Keywords: tractate, diplomacy, the European order, the balance of power, federation, Europe.

Постанова про детронізацію Миколи I, прийнята польським Сеймом під час повстання 1830 року, яка формально позбавляла російського імператора прав на трон Польського Королівства

Негласного комітету, членами якого стали найближчі соратники Олександра I, колишня аристократична фронда.

Від 16 січня 1804 р., через хворобу міністра закордонних справ Олександра Воронцова (1741-1805), Чарторийський перебрав його повноваження, так і не будучи офіційно призначеним на цю посаду. Від того часу він став найвпливовішою постаттю імперської зовнішньої політики. Власне, тоді Чарторийський звернувся до проблеми існування національних державностей у складі великих держав, а, по суті, конфедеративних/федеративних ідей. Петро Стегній зробив припущення, що цей інтерес з’явився ще раніше, коли князь обдумував проєкт відродження незалежної Польщі в рамках династичної унії з Росією. До цього його також схиляли процеси тої величезної перебудови Європи, ініційованої Наполеоном в Італії, що, на його переконання, могла тільки посилити союз польських та російських інтересів. Однак, найбільших успіхів князь досяг під час роботи Віденського кон-

гресу 1814-1815 рр., боронячи російські державні інтереси у Європі.

Чарторийський рішуче виступав проти будь-якого зв'язку Польщі з Францією після подій Великої французької революції 1789 р. У той час він переконував, що єдиним способом відновлення часткового або повного суверенітету Польщі у майбутньому є гарні відносини з Російською імперією [2]. Єжи Скворонек так пояснював цю позицію шефа російської дипломатії: на формування політичних поглядів Чарторийського значний вплив мав інтерес до явища конституції, ідеї польського і російського Просвітництва. На наш погляд, майбутня їх еволюція від захоплення британськими ліберальними ідеями та кантівським “вічним миром” до концепції могутнього слов'янського царства свідчить про інше. Доказом тому є діяльність князя як російського державника та тексти його політичних памфлетів.

У березні 1803 р. Чарторийський написав відомий трактат “*Sur le système politique que devrait suivre la Russie*”, одразу представлений імператорові. Як відомо, цей важливий текст був введений до наукового обігу тільки у ХХ ст. Його зміст засвідчує значну світоглядну еволюцію князя після того, як він обійняв керівництво російською дипломатією. У цьому меморандумі Чарторийський ідеалістично стверджував, що міжнародні відносини завжди впливають на формування відповідного порядку, який нібито надає кожному право на існування. Однак він не пояснював,

хто цей кожен, проте очевидно, що лише тодішні гравці великої політики. Чарторийський довільно інтерпретував ідеї лібералізму та принцип свободи, що був надбанням філософії Просвітництва. Звідси його оперування “принципами власного захисту” та “загального добра для людства” [3]. Власне, на цих підставах Чарторийський зробив кілька парадоксальних висновків, що, по суті, суперечать природі визнаних і описаних ним ідей у першій частині. Вочевидь, він не був ідеалістом, який нібито ще не розумів логіки імперської політики, про що стверджує краківський історик Анджей Новак.

Чарторийський переконував, що, після завоювань у Східній Європі та на Балканах, Росія повинна стати ініціатором створення федерації слов'янських народів. Тобто він намовляв царя взяти патронат над народами південної Слов'янщини та стати ініціатором боротьби за права православних греків на незалежність. Далі висував ідею про об'єднання усіх італійських держав у конфедеративний союз під зверхністю Папи Римського. Окрім того, він пропонував також сприяти у створенні німецьких князівствам конфедерації, незалежної від Пруссії. Деякі західні та польські дослідники вважають, що тим самим Чарторийський прагнув укорінити у міжнародній політиці право самовизначення народів, яке було запропоноване президентом США Вудро Вільсоном на сто років пізніше [4]. Однак все було набагато складніше і не так однозначно. За багатьма аспектами аналогічні про-

позиції були підготовлені тодішніми колегами Чарторийського на російській дипломатичній службі: італійцем Сципіоне Піатоллі і Василієм Малиновським. Усі вони об'єднані спільними рисами: обґрунтуванням ідеї європейського балансу сил та відсиленням до слов'янофільства.

Фактично, польський аристократ обґрунтовував доцільність агресивної зовнішньої політики у Європі, запропонувавши посилити її доктриною універсалізму. По суті, ставши речником панславізму в російському виданні. Варто погодитися з краківським істориком Анджеєм Новаком, що небезпека планів та дипломатичних інструкцій Чарторийського полягала на взаємозв'язку між правдивим ідеалізмом підстав такої російської політики з реальними наслідками різкої зміни в розстановці сил у Європі. Однак він не був політичним ідеалістом, хоча і захоплювався популярними тоді романтичними філософськими концепціями.

Обґрунтованість такої політики Чарторийський убачав у амбіціях наполеонівської Франції, після перемоги над якою пропонував створити європейську лігу народів, що мала би керуватися “кодексом прав народів” [5]. Поряд з цим, до цього союзу народів польський аристократ не зараховував Францію, Англію, Пруссію і дрібні німецькі князівства, які, зрозуміло, становили зовнішню загрозу для ліги. Парадокс полягав у тому, що Чарторийський виділяв головну роль Росії як патрона цього союзу держав. Свої пропозиції він

деталізував в інструкціях 1804-1806 рр., наголошуючи, що реалізація цього геополітичного плану Росії можлива тільки після розподілу європейських володінь Османської імперії.

У трактаті “*Sur le système politique que devrait suivre la Russie*” польський аристократ детально описав власне розуміння народу, а також обґрунтував поняття “національної незмінності”. Він писав, що “кожен народ має свою мову, свої звичаї і традиції, спосіб бачення і відчуття”, що становить його власну індивідуальність, сформовану історією. Іноземне загарбання і панування не може бути вповні прийнято народом, бо “кожен хоче бути господарем у себе в домі” [6].

Чарторийський був прихильником *Realpolitik* і докладав усіх зусиль заради успіху Росії на міжнародній арені. Задля цього він став ініціатором III Коаліції проти Франції. Після відомої провокації у Бадені Петербург розпочав активну політику формування антинаполеонівського союзу. У листі до імператора Олександра I він потрактував баденські події як образу всіх європейських держав. Позицію Чарторийського щодо антифранцузької коаліції поділяв канцлер Олександр Воронцов, проте між ними не було згоди щодо Пруссії.

Хоча до думки Чарторийського і прислуховувалися, однак його погляд на місце Росії у Європі зазнав поразки. Князь категорично виступав проти поділу Європи на дві сфери впливу для двох імперій, про що свідчило підписання Тільзитського миру

(1807 р.) між Олександром I і Наполеоном. Згодом стало ясно, що російський цар мислив інакше: він реалізовував проєкт “Священного союзу”, заснований на еклектиці концепції “російського повороту” до Європи, християнських ідеалів та ідей французького Просвітництва. Як відомо, це йому вдалося. Хоча, на практиці, ситуативний союз Росії, Австрії та Пруссії опирався на ідеї поділу “сфер впливу” в Європі. Опісля цих подій Чарторийський займав ще кілька важливих посад в російській адміністрації, однак втратив попередній вплив на царя.

У 1823 р. князь закінчив працю “*Essai sur la Diplomatie*”, яку можна вважати його персональним філософським трактатом. Цей твір був підготовлений до друку в 1827 р., проте з’явився лише після Липневої революції у Франції у кінці 1830 р. На його сторінках він аналізував поняття “легітимізму народів”, який, очевидно, був епігонським переосмисленням доктрини народного суверенітету (фр. *souveraineté populaire*). Його сутність в тому, що саме народ є єдиним і верховним джерелом влади. Антитезою “легітимізму народів” був принцип божественного права, коли монарх оголошувався єдиним джерелом влади. Генеалогія цього поняття пов’язана з творчістю англійських філософів Джона Локка (1632-1704) і Томаса Гоббса

Адам Єжи Чарторийський

(1588-1679) та женецьким філософом Жан-Жаком Руссо (1712-1778).

Чарторийський, навпаки, трактував легітимізм народів як визнане всіма право на суверенність. Однак, яким воно мало бути в умовах початку XIX ст., він не пояснив. Хоча далі, протиставляючи цьому поняттю принцип “легітимізму тронів”, розмірковував про безпекові гарантії такого міжнародного порядку. В цьому місці Чарторийський виявився типовим “сином свого часу”, який повторив заклик Канта про те, що свобода і суверенітет народів має вберегти від з’явлення універсальної імперії [7]. Однак польський аристократ сам був творцем могутності імперії, котра претендувала на загальносвітове домінування.

Багатогранна постать князя Чарторийського, його насичене життя ніби втілювали саму суть

тодішнього європейського міжнародного порядку. Його ідея “Європи націй” була більше, аніж просто закликом про відродження самостійної Польщі у сім’ї вільних європейських народів. На моє переконання, це була стратегія поховання імперій та створення національних держав. Однак який чинник розглядався гарантією світопорядку, уявленого Чарторийським, залишається незрозумілим. Польський аристократ став однією з найзагадковіших постатей свого часу. Значний румунський історик Ніколае Йорґа (1871-1940) назвав його “шефом ніякої держави” (фр. *Chef d’État sans l’existence*), постать Чарторийського досі залишається для багатьох поляків привабливим політичним символом. Але чи насправді він реалізовував наміри, що йому приписують історики, запитання риторичне.

Список використаних джерел:

1. Stiegnij Piotr. *Książę Adam Jerzy Czartoryski i car Aleksander I (epizod z historii „starego sporu”)* // *Myśl i słowem. Polsko-rosyjski dyskurs*

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються трактати польського аристократа, російського міністра закордонних справ і одного з лідерів польського листопадового повстання 1830 року Адама Чарторийського. Особливо аналізуються його оцінки європейського міжнародного порядку. Ідея Європи інтерпретується як концепція створення “ідеальної” федеративної держави.

Ключові слова: трактат, дипломатія, європейський порядок, баланс сил, федерація, Європа.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются трактаты польского аристократа, российского министра иностранных дел и одного из лидеров польского ноябрьского восстания 1830 года Адама Чарторийского. Отдельно анализируются его оценки европейского международного порядка. Идея Европы интерпретируется как концепция создания “идеального” федеративного государства.

Ключевые слова: трактат, дипломатия, европейский порядок, баланс сил, федерация, Европа.

ideowy w XIX wieku, red. Ł. Adamskiego i S. Debskiego. Warszawa, 2014. S. 120.

2. Morley Ch. *Czartoryski’s attempts at a new foreign policy under Alexander I* // *American Slavic and East European Review*. 1953. Vol. 12. Nr 4. S. 475-487.

3. *Czartoryski Adam J. O systemie politycznym, którego winna trzymać się Rosja, 1803* // *Pamiętniki i memoriały polityczne 1776-1809* (opr. J. Skowronek). Warszawa, 1986. Aneks II. S. 509-510.

4. Nowak Andrzej. *Od imperium do imperium. Spojrzenia na historię Europy Wschodniej. Kraków, 2004. S. 167-175; Schroeder Paul. The Transformation of European Politics 1763-1848. Oxford, 1996. P. 250.*

5. Wierzbicki Andrzej. *Europa w polskiej myśli historycznej i politycznej XIX i XX wieku. Warszawa, 2009. S. 43.*

6. *Czartoryski Adam J. O systemie politycznym, którego winna trzymać się Rosja, 1803* // *Pamiętniki i memoriały polityczne 1776-1809* (opr. J. Skowronek). Warszawa, 1986. Aneks II. S. 554.

7. *Czartoryski Adam. Essai sur la diplomatie, manuscrit d’un philhellène. Paris-Marseille, 1830. S. 193-194.*

Геннадій КОРОЛЬОВ,
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Манодж Кумар Бхарті

про особливості становлення та розвитку своєї країни

(лекція Посла Індії в прес-центрі ГДП)

Прес-центр Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв впевнено стає інформаційним майданчиком культурної дипломатії. Організовано в закладі разом із Науковим товариством історії дипломатії та міжнародних відносин лекцію Надзвичайного і Повноважного Посла Індії в Україні Маноджа Кумара Бхарті про особливості становлення та розвитку країни слухали студенти та викладачі Дипломатичної академії України, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, співробітники Центрального державного архіву зарубіжної українки, працівники Національної академії наук України, члени правління товариства.

Співдоповідачами Посла Індії в Україні стали аспірантки Інституту сходознавства імені А.Ю. Кримського НАН України Марія Усольцева та Юлія Філь, які нещодавно захис-

тили кандидатські дисертації в спеціалізованій вчній раді Дипломатичної академії України при МЗС України.

За темпами зростання індійська економіка нині займає одне з чільних місць у світі. Тож Індія активно розширює свої міжнародні економічні, наукові та культурні контакти. Як нагадав керівник дипломатичної місії в Україні, загальна кількість

населення Індії нині становить 1 млрд 250 млн. осіб, до того ж 65% із них – люди віком до 35 років.

Тобто вони потребують освіти, здобуття професійних навичок, роботи. Й Індія – це держава, в якій індійська молодь також могла б здобувати вищу освіту. На думку Маноджа Кумара Бхарті, це щорічно приносило б нашій країні щонайменше 30 млн доларів США.

Ще одним потенційним напрямом співпраці може стати постачання Індії продукції українських агровиробників. Особливо важливими в цій сфері для країни – бобові культури: вони є основним джерелом протеїнів для вегетаріанців, а населення Індії – це, переважно, вегетаріанці.

Значну увагу приділив Посол Індії у даній лекції питанням історії своєї країни, знанням з астрономії,

Манодж Кумар Бхарті про особливості становлення та розвитку своєї країни (лекція Посла Індії в прес-центрі ГДІП)

математики, медицини тощо. Ними володіли пращури сучасних індійців, збагативши світову науку. З особливою цікавістю слухала аудиторія міркування доповідача про медитацію та її можливості.

Студенти були вражені тим, що за багато відкриттів людство завдячує саме мислителям, ученим і

філософам з Індії. Цікавий, експресивний та ґрунтовний виступ пана Посла не менш емоційно сприйняла й аудиторія, про що свідчили влучні запитання та ремарки слухачів. Присутні були однотайні – такі зустрічі є надзвичайно важливим і простим шляхом до взаєморозуміння між народами.

Нові правила візової політики в Україні

24 березня 2017 року в прес-центрі ДП «ГДП» Департамент консульської служби МЗС України провів брифінг для представників іноземних представництв і консульських установ іноземних держав в Україні. Йшлося про нові правила оформлення віз для в'їзду в Україну та транзитного проїзду через її територію, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України №118 від 1 березня 2017 року.

Зі вступним словом виступив директор Департаменту консульської служби С. Погорельцев. Він наголосив на тому, що нові

правила розроблено з метою адаптації міграційно-візової політики України до стандартів Європейського Союзу, погодження нормативно-правової бази у візовій сфері із сучасними вимогами та запровадження уніфікованих процедур отримання українських віз. С. Погорельцев запевнив присутніх у тому, що зазначені зміни стануть додатковим поштовхом до відвідування України іноземними туристами, бізнесменами та іншими категоріями громадян, працівниками дипломатичного і консульського корпусу іноземних держав.

Серед нововведень слід відзначити встановлення єдиної тарифної ставки – 65 дол. США – за оформлення всіх типів віз, скорочення термінів їх видачі, спрощення процедури оформлення запрошень для іноземців, збільшення переліку держав, громадяни яких можуть оформлювати візи для поїздок із діловою та туристичною

метою в пунктах пропуску через державний кордон України, запровадження електронних віз, аутсорсингу тощо.

У брифінгу взяли участь близько 50 представників іноземного дипкорпусу, які детально ознайомилися з матеріалами й обговорили запроваджені інновації та інші важливі аспекти візової тематики.

